

disertační práce

**Fotografická tvorba spisovatele, cestovatele a
diplomata Jana Havlasy**

Photographic work of writer, traveller and diplomat Jan Havlasa

Autor: MgA. Adam Kencki
Studijní program: Výtvarná umění P8206
Studijní obor: Multimedia a design 8206V102
Školitel: doc. MgA. Jaroslav Prokop

Zlín, říjen 2024

© Adam Kencki

Klíčová slova: *Fotograf, fotografie, cestovatel, cestopis, literatura.*

Key words: *Photographer, photography, traveller, travelogue, literature.*

Abstrakt

Jan Havlasa patří dnes spíše k pozapomenutým osobnostem československé kultury 20. stol. Autor několika desítek cestopisů a románů, bývalý diplomat v Brazílii a Chile, člen opiové komise Společnosti národů, přírodovědec a milující manžel byl rovněž vášnivým amatérským fotografem. Fotografie mu nesloužila pouze k dokumentaci dvou cest kolem světa a návštěv dalekých krajů, ale také jako vizuální pomůcka při psaní a ilustrování knih, doprovod cestopisných přednášek nebo jako suvenýr, kterým obdarovával své přátele fanoušky, s nimiž byl po celý život v častém korespondenčním styku. Fotografováním zaznamenával každodenní chvíle trávené se svou ženou, odpočinek i práci na zahradě, která byla pro oba velmi důležitá. Havlasa zachycoval v první polovině 20. stol. na svých amatérských, ale krásných fotografiích exotické kraje a jejich obyvatele u nás tehdy ještě ne tak dobře známé. Za svého života byl svědkem významných událostí i postupného pomalého proměňování krajiny, měst a lidského žití, jež svým fotoaparátem, spolu se svou ženou, dlouho dokumentoval. Havlasovo dílo je poměrně rozsáhlé a velmi pestré. Cílem této disertační práce je analyzovat fotografickou část jeho pozůstalosti nejen po stránce obsahové, ale i v kontextu doby, ve které žil.

Abstract

Jan Havlasa belongs to the forgotten personalities of 20th century Czechoslovak culture. Author of dozens of travelogues and novels, former diplomat in Brazil and Chile, member of the Opium Commission of the League of Nations, naturalist, and loving husband, he was also a passionate amateur photographer. Photography served not only to document his two trips around the world and visits to far-off lands, but also as a visual aid for writing and illustrating books, to accompany travel lectures, and as a souvenir to present to friends and fans with whom he was in frequent correspondence throughout his life. He used photography to record the everyday moments spent with his wife, resting, and working in the garden, which was very important to both. In the first half of the 20th century, Havlasa captured exotic lands and their inhabitants, not yet well known in this country, in his amateur but beautiful photographs. During his lifetime, he witnessed great events and the gradual slow transformation of landscapes, cities and human life, which he documented with his camera, together with his wife, for a long time. Havlasa's work is quite extensive and very varied. The aim of this dissertation is to analyze the photographic part of his legacy not only in terms of content, but also in the context of the time in which he lived.

Obsah

Úvod a cíle disertační práce	6
Současný stav řešení problému	8
Pozůstalost	10
Historický kontext.....	14
Kde se vzala cestovatelská fotografie?.....	18
Cestovatelství v českých zemích do vzniku fotografie	27
Česká cestovatelská fotografie do roku 1900.....	29
První generace cestovatelů - fotografů	29
Cestující sběratelé fotografií	31
Cestovatelé, vědci a dobrodruzi	33
Vliv cestovatelské a cestopisné fotografie na formování národa	42
Havlasovi vrstevníci na cestách	43
Havlasova fotografická tvorba:	56
1883-1904 Rakousko – Uhersko	63
1904-1910 USA.....	70
1910 Francouzská Polynésie	93
1912–1913 Cesta kolem světa.....	121
1913–1920 Cestovatelské přednášky a literární tvorba.....	157
1920-1924 Brazílie	167
1929–1930 Opiová komise.....	182
1943-1947 Chile	201
1947-1964 USA.....	208
Závěr	214
Seznam použité literatury.....	216
Archivy.....	220
Nepublikované prameny	220
Online zdroje.....	220
Seznam obrázků	221

Obrázek 1 Ha 3244 Jan Havlasa, „Bohemian novelist“, fotografie Louise Fleckensteina, poč. 20. stol.¹

¹ Tento portrét Jana Havlasy byl otištěn s titulkem „Jan Havlasa, Bohemian novelist“ v *The American annual of photography* v roce 1913.

Online. In: *The American annual of photography*. 1913. Tennant and Ward, New York, 2011, s. 62-63. Dostupné z: <https://archive.org/details/americanannualof27newy/page/62/mode/2up?q=Jan+Havlasa>. [cit. 2024-07-13].

Úvod a cíle disertační práce

Jan Havlasa patří k dnes již zapomenutým postavám dějin Československa. Byl nejen zastáncem a velkým propagátorem samostatného Československa, ale také prvním československým diplomatem v Brazílii, členem tzv. opiové komise Společnosti národů, přírodovědcem, autorem mnoha cestopisů a románů, ale také vášnivým fotografem.

Cílem této disertační práce je analyzovat Havlasovu fotografickou tvorbu a zasadit ji do kontextu doby, ve které žil – tj. do přelomu 19. a 20. stol. a první poloviny 20. stol. Ve své práci představím, co a jak v jednotlivých etapách svého života fotografoval, za jakým účelem snímky pořizoval a jak s nimi dále pracoval a nakládal.

K dosažení tohoto cíle jsem si definoval čtyři hlavní výzkumné otázky. Nejprve v historickém kontextu vysvětlím, jaké byly *Předpoklady vzniku cestovatelské fotografie*, tzn. podmínky vzniku a samotný vývoj cestovatelské fotografie a její technologický rozvoj, a dále představím různé *Podoby cestovatelské fotografie*, možnosti a způsoby použití od roku 1839 do začátku 20. stol. Během desetiletí od představení vynálezu fotografie se totiž postupně měnilo jednak samotné nazírání na fotografii, ale také její využití. Zatímco v prvních desetiletích sloužila cestovatelská fotografie svou domnělou objektivitou především jako obrazový důkaz potvrzující například pravdivost bible, s postupem času začala sloužit také jako nástroj vědy, turismu i kolonizace. S technologickým rozvojem a postupnou demokratizací média a vznikem volného času se kromě profesionálního (komerčního) fotografa cestovatele a uměleckého a vědeckého fotografa cestovatele objevuje také nový typ fotografa. Jde o typ amatérského turistického fotografa, který svou cestovní a turistickou fotografií nenaplňuje objevitelské ani vědecké ambice. Slouží mu pouze jako vizuální důkaz vlastní přítomnosti na daném, často exotickém místě.

Dříve než vysvětlím, *Jak se vyvíjela cestovatelská fotografie v českých zemích do roku 1900*, krátce popíšu samotný zájem o cestovatelství a postupný vznik moderního cestovatele. Samotný vývoj české cestovatelské fotografie rozdělím do několika částí. Nejprve představím nepříliš známou generaci cestovatelů-fotografů českého původu Emanuela von Friedrichsthala a Václava Cífků, ale také neznámého fotografa s českými kořeny Alexandra Sandora Svobodu. Dále se budu věnovat cestujícím sběratelům fotografií Jindřichu Vávrovi a Ervínu Dubskému, kteří sloužili u rakouského námořnictva a fotografie sbírali, ale sami zřejmě nikdy nefotografovali.

Mezi české cestovatele, vědce a dobrodruhy druhé poloviny 19. stol. jsem zařadil úspěšného komerčního fotografa Raimunda Stillfrieda von Rathenitz, který měl velký vliv na vývoj japonské fotografie, objevitele pramenů řek Eufrat a Tigris Josefa Wünsche, který začal fotografovat až na sklonku své vědecké cestovatelské činnosti, profesionálního turistu Josefa Kořenského, který fotografie pro své knihy a přednášky nakupoval, Enriqa Stanka Vráze, našeho nejnámějšího dobrodruha a fotografa, a orientalistu Aloise Musila, objevitele figurální výzdoby v raném muslimském umění v dnešním Jordánsku, který použil fotografie jako důkazního materiálu k podložení svých objevů. Prostor věnuji krátce také vlivu cestovatelské a cestopisné fotografie na formování českého národa během závěrečné fáze národního obrození.

Z Havlasových vrstevníků na cestách jsem pro srovnání s Havlasovou tvorbou a jeho přístupem k fotografickému médiu vybral lovce a organizátory loveckých výprav Richarda Štorcha a jeho

kolegu Bedřicha Machulku, přátele Jana Havlasa geografa Jiřího Viktora Daneše, botanika Karla Domina a botanika a etnografa Alberta Vojtěcha Friče.

Po stručném resumé Havlasova života rozdělím následně jeho fotografickou tvorbu do jednotlivých období, která zároveň víceméně korespondují s jeho životními etapami. V každé z nich si budu všimnout jeho tvorby po stránce fotografické, tedy jakým byl fotografem, zda se v průběhu let nějakým způsobem vyvíjel, ale hlavně po stránce obsahové co se námětů týče. Na konci kapitoly na základě zjištěných poznatků na několika příkladech ukážu, co a jak Jan Havlasa během svého života fotografoval, jak se svým fotografickým archivem dále nakládal a k čemu fotografie používal. V závěru práce se pokusím zodpovědět na hlavní výzkumnou otázku, tj. shrnu nejdůležitější zjištění a poznatky z jednotlivých období Havlasovy fotografické tvorby a pokusím se definovat, *Jakým fotografem-cestovatelem Jan Havlasa byl?*

Nejvhodnější metodou zpracování dat k zodpovězení výzkumných otázek je v případě této disertační práce kvalitativní obsahová analýza dokumentů. V tomto případě se jedná pouze o sekundární zdroje. Jan i Elsie Havlasovi zemřeli v polovině 20. stol., resp. Elsie v roce 1957 a Jan Havlasa v roce 1964. Nezanedali po sobě žádného potomka a nejsou již známi ani žádní příímí příbuzní, odpadá tedy možnost pracovat s formou dotazování či rozhovoru a přístup k primárnímu zdroji informací tak není možný. Obsahová analýza je vhodným nástrojem k sestavení Havlasova fotografického životopisu, hodí se totiž k uspořádání velkého množství stejnorodého materiálu.

K rozčlenění jednotlivých fotografických archivů, deníků, korespondence a dalších publikací je aplikován postup biografické metody, která patří do skupiny analytických výzkumných metod. Použitím biografické metody bude nejlépe možné sestavit Havlasův fotografický životopis, chronologicky určit lokace jednotlivých životních etap a důležitých událostí, kterých byl za svůj život svědkem, a správně je propojit s relevantními částmi fotografické pozůstalosti.

Sbírané analyzované dokumenty a materiály je možné roztrždit na primární a sekundární. Do primárních lze zařadit Havlasovy vlastnoruční zápisky, deníky, dopisy a záznamy. Mezi sekundární se řadí materiály, které prošly transformací, dopracováním apod. Jedná se například o Havlasovy knihy, novinové články, odpovědi na dopisy, ale hlavně veškerý fotografický archiv, který prochází transformací již ze své podstaty.

Současný stav řešení problému

Fotografická tvorba Jana Havlasy doposud nebyla podrobně analyzována a komplexně zpracována. Od roku 2004 bylo napsáno několik diplomových a magisterských prací věnujících se různým aspektům Havlasova života, ať už se jedná o jeho literární činnost či vztahy ke konkrétním zemím, ve kterých delší dobu pobýval, například jako diplomat. Některé práce zmiňují Havlasovu fotografickou tvorbu pouze velmi okrajově, zatímco ostatní jí nevěnují prostor vůbec žádný.

Havlasovi se jako prvnímu ve své diplomové práci *Jan Havlasa: život a dílo českého cestovatele a diplomata* věnoval v roce 2004 Karel Kučera. Podařilo se mu sestavit podrobný životopis Jana Havlasy. Čerpal hlavně z archivu Památníku národního písemnictví, Náprstkova muzea a Archivu Ministerstva zahraničních věcí a měl také možnost v letech 2002–2003 vést rozhovor s Havlasovou neteří Evou Provazníkovou, dcerou Vladimíra Klecandy (Havlasova bratra).

V diplomové práci je popsán Havlasův život, země, které navštívil, a jeho literární, politická a přednášková činnost. Autor čerpal hlavně ze strojopisu Miloslava Haluzy, který je uložen v dosud nezpracované části pozůstalosti Jana Havlasy v depozitáři Památníku národního písemnictví v Litoměřicích.

Kučera se bohužel téměř nezmiňuje o Havlasově fotografické činnosti a ze seznamu zdrojů vyplývá, že vůbec nečerpal z části pozůstalosti uložené v Archivu H+Z Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Diplomová práce Karla Kučery se však ukázala jako hodnotný zdroj, který pomohl při ověřování informací o životě Jana Havlasy, a to hlavně díky rozhovorům s jeho neteří Evou Provazníkovou.

Složení fotografické pozůstalosti se ve své bakalářské práci *Fotografická část pozůstalosti Jana Havlasy* z roku 2006 dosud věnovala pouze Kateřina Telíšková. Ta si však všímá hlavně rozřídění obrazové pozůstalosti uložené v archivu H+Z Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně (dále jako archiv H+Z) do různých kategorií a také uložení pozůstalosti (místo, podmínky skladování, základní kategorizace). Velmi okrajově nabízí srovnání jeho literárního cestopisného díla s jinými českými autory, bohužel bez hlubší kontextuální analýzy fotografického díla samotného.

Bakalářská práce Kateřiny Telíškové obsahuje řadu nepřesností co se týče rozdělení Havlasovy pozůstalosti podle navštívených zemí a bohužel ani uváděné počty pozitivů a negativů a fotografických pohlednic neodpovídají skutečnosti, nebo došlo k jejich chybné kategorizaci.

V bakalářské práci *Vývoj českého zájmu o Japonsko – se zaměřením na přelom 19. a 20. století* z roku 2008 věnuje Havlasovi jednu kapitolu Tereza Procházková. Ta si všímá hlavně literární tvorby Jana Havlasy. Oceňuje Havlasovy upřímné dojmy a popisy těžkostí, které je s manželkou během ročního pobytu v Japonsku postihly. Havlasu ve spojení s fotografií ovšem neuvádí ve své práci ani jednou. Procházková si všímá Havlasova kritického pohledu na Japonsko a Japonce a polemiky s jinými českými autory (Kořenský, Svojsík), kteří se Japonsku rovněž věnují.

Lucie Kratochvílová napsala v roce 2012 diplomovou práci *Jan Havlasa, jeho život a vztah k Brazílii*. Všímá si v ní, kromě Havlasova aktivního boje za samostatné Československo, jeho

diplomatické a literární činnosti, stejně tak jako jeho fotografické tvorby, a několikrát zdůrazňuje, že Havlasa používal fotografie nejen k ilustrování svých cestopisných knih, ale také k pořádání cestovatelských přednášek. Kratochvílová uvádí ve své práci chybně jméno Miloslava Haluzy jako Jan Haluza.

Velmi dobře vystihuje Havlasovo literární dílo, týkající se jeho šestiměsíčního pobytu na Tahiti v roce 1910, Moe Binarová ve své disertační práci *Ustavení a rozvrácení exotického mýtu*. Připisuje Havlasovi místo nejvýraznějšího představitele exotického románu v Čechách, titul, který nelze v tomto případě chápat pozitivně. Třebaže se věnuje Havlasově literární tvorbě, nezapomíná zmínit, že Havlasa ilustruje své cestopisné knihy vzácnými (hodnotnými) fotografiemi.

Části literární tvorby Jana Havlasy zaměřené na Japonsko se ve své bakalářské práci *JAPONSKO V DÍLE JANA HAVLASY* věnuje Martin Jirkal. Velmi podrobně se zabývá pobytem manželů Havlasových v Japonsku a pečlivě rozebírá všechny Japonskem inspirované romány a cestopisy. Fotografie a fotografickou činnost Jana Havlasy však zmiňuje v celé práci pouze dvakrát, a to v prvním odstavci druhé podkapitoly (*2.2 První měsíc v Japonsku*). Jirkal uznává, že Havlasa píše své romány na základě vlastních zkušeností z míst, které sám navštívil, zcela však opomíjí důležitost fotografií, které během roční cesty po Japonsku s manželkou Elsie pořídili.

Havlasovu první zahraniční cestu do Itálie, resp. cestopisy z Itálie, hodnotí ve své stati *Havlasova (?) Itálie* Nella Mlsová. Ta jej označuje za zakladatele cestopisní fotografie, nikde však nevysvětluje, na základě čeho mu tento titul, dle jejího mínění, přísluší. Ve zbytku stati se věnuje městům a místům, které Havlasa v Itálii navštívil, četbou jakých autorů se na cestu připravoval a ve kterých svých dílech je citoval, nebo s nimi polemizoval.

V diplomové práci věnované osobnosti vědce, cestovatele, fotografa a spisovatele Karla Domina (*Cestoval Karel Domin 1882-1953*) zmiňuje Havlasu rovněž Markéta Hubálková.

Téměř všichni tito autoři uvádějí nesprávně místo narození Havlasovy manželky Elsie. Ta se narodila jako Elsa Hermanová dne 31. 8. 1891 ve městě Lincoln ve státě Nebraska (nikoliv tedy v Los Angeles), jak dokazuje jednak šestnácté oficiální sčítání obyvatelstva Spojených států z 9. dubna 1940, ale také další sčítání lidu z roku 1950. Hlavním zdrojem informací je Správa sociálního zajištění Spojených států.²

Množství diplomových prací a odborných článků věnovaných Janu Havlasovi a jeho literární a diplomatické činnosti jasně dokazují, že se jedná o výraznou osobnost naší historie. Neméně důležitá je fotografická součást jeho života. Za jeho absenci v odborné předlistopadové literatuře, a nedostatečné zastoupení v té polistopadové, je zodpovědný především minulý režim, který se snažil z obecného povědomí obyvatel Československa vytěsnit mnoho umělců, autorů a dalších zajímavých osobností.

² <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6K44-23J6>: (po vytvoření účtu a přihlášení)

Pozůstalost

Osobní pozůstalost Jana Havlasy se nedochovala celá na jednom místě. K rozdělení ovšem nedošlo ani tak v důsledku nějakých negativních dějinných událostí, jako spíše přirozeným vývojem v průběhu Havlasova života. Tři největší části pozůstalosti se dnes nacházejí v Archivu H+Z Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, depozitáři Památníku národního písemnictví v Litoměřicích a archivu Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur v Praze. Od srpna 2023 vlastní zlomek pozůstalosti také Regionální muzeum v Teplicích, kde se Jan Havlasa narodil. V letech 1920–1924 a 1943–1947 působil jako československý velvyslanec v Brazílii a Chile. Část jeho pozůstalosti, převážně se jedná o materiály spojené s výkonem funkce velvyslance, se nachází také v archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR.

Největší část pozůstalosti se nachází v depozitáři Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně (dále archiv H+Z). Jde o cca 2890 ks fotografií (pozitivů), 878 ks negativů a 27 ks pohlednic. Fotografická pozůstalost je rozdělena do větších souvisejících celků podle životních období a zemí, ve kterých Havlasa pobýval.

Pohlednicemi je v tomto případě myšlena série barevných dopisnic, které podle Havlasových fotografií vytvořil akvarelem pravděpodobně Antonín Brunner a vytiskl B. Kočí jako 16. sérii uměleckých dopisnic. V archivu se dále nachází 2 ferotypie (fotografie na kovové desce), které pocházejí pravděpodobně ze strany rodiny Elsie. Jako autor je na obou uveden *Melendy and Packard Manitowoc. Wisconsin*.

Kromě velké části fotografické pozůstalosti se v archivu nachází také Havlasovy diáře, rukopisy, drobné suvenýry z cest, makety knih a cestovatelských přednášek, stejně tak jako rozsáhlá osobní korespondence s rodinou a přáteli. Pro potřeby této disertační práce je důležitá hlavně téměř kompletně dochovaná korespondence Jana Havlasy s manželkou Elsie čítající více než dvě stě dopisů z let 1929–1930, kdy byl Havlasa členem opiové komise Společnosti národů v Asii.

V archivu se dále nachází Havlasův diplomatický pas z působení v Chile, drobné suvenýry z cest, jeden z jeho psacích strojů a několik kousků oděvů Jana a Elsie. Žádný z fotografických přístrojů, které manželé Havlasovi během svých cest používali, se pravděpodobně nezachoval.

Velkou část pozůstalosti uchovává také depozitář Památníku národního písemnictví v Litoměřicích. Jedná se o celkem devět krabic s pozůstalostí Jana Havlasy. Jde hlavně o korespondenci s Miloslavem Haluzou a Annou Petříkovou, průklepy a rukopisy vydaných románů a povídek a originál nevydané autobiografie *Útržkový kalendář*. Dále se jedná o novinové výstřižky o Janu Havlasovi.

Dochované fotografie pocházejí hlavně z pozůstalosti Miloslava Haluzy a Anny Petříkové, kterým Havlasa kopie svých oblíbených fotografií často posílal. Jedná se většinou o tzv. newprinty, tedy fotografie nazvětšované z původních negativů, často ovšem roky nebo i desítky let po jejich vzniku.

Velké množství Havlasových fotografií, návrhů obálek, korespondence s redaktory a nakladateli a dalších materiálů se nachází také v archivu Náprstkova muzea v Praze. Ty muzeum obdrželo v 60. letech ze Státního pedagogického nakladatelství. Pro potřeby

ilustrování publikovaných knih a novinových reportáží a článků posílal Jan Havlasa ze svých cest nakladatelům do Prahy nejen fotografické pozitivy, ale i originální negativy.

„1. listop. 1960. Vážený soudruhu, zasíláme k Vaším rukám fotografie z díla J. Havlasy a foto kroje z podkarpatské Rusi, které jsme převzali z Komenia. Fotografie jsou pro naše učebnice neupotřebitelné, nemáte-li i Vy upotřebení, skartujte. S pozdravem Státní pedagogické nakladatelství podnikový archiv“³

Archiv uchovává původní Havlasovy pozitivy ke knihám *Cesta kolem světa* (1915), *Světla dalekých přístavů* (1915), *Zkrocený západ* (1922), *Japonským vnitrozemím* (1924), *V brazilských horách* (1925), *Dech tropů* (1925), *Cesta bohů* (1926), *Přes hory a doly* (1927), *Kouzlo laguny* (1928), *Japonský podzim* (1930) a *Japonské jaro* (1932). Fotografie jsou na rubu velmi často opatřeny Havlasovou ručně psanou poznámkou o velikosti a umístění na stránce dané knihy. Některé fotografie mají na líci naznačený ořez či požadovaný výřez. Srovnání těchto fotografií s ilustracemi v knihách potvrzuje, že Havlasovy instrukce byly téměř bez výjimky dodržovány.

Dále se v archivu nachází několik obálek tematicky seřazených fotografií, např. *příroda, architektura, práce, doprava*, a obálky s portréty Jana a Elsie Havlasových, rodiny a přátel. Kromě fotografií se v archivu nachází také kreslené mapky ostrovů Moorea a Tahiti, různé novinové a obrazové výstřižky, soubor originálních akvarelů Antonína Brunnera podle Havlasových fotografií, série perokreseb Otakara Štáfla, první diplomatický pas Jana Havlasy (Brazílie), dopisy od přátel, rukopisy povídek, série dopisnic podle Havlasových fotografií z edice *Umělecké snahy* (autorem barevných dopisnic vytvořených podle fotografií je pravděpodobně Antonín Brunner) a několik zvětšených fotografií pořízených ve vile Jana Havlasy v Los Angeles v posledních letech jeho života (autorem fotografií je zřejmě Eduard Ingrid).

V červnu 2023 obdrželo Regionální muzeum v Teplicích darem od paní Doubkové malou část korespondence a cca 30 Havlasových fotografií ze vzájemné korespondence Jana Havlasy a dlouholetých přátel, manželů Plachých. Součástí pozůstalosti je také dopis Eduarda Ingrida ze dne 27. 8. 1965 adresovaný Ing. Jiřímu Plachému. V něm popisuje okolnosti Havlasova úmrtí a následné záchrany jeho majetku. Kromě fotografií je součástí věnované pozůstalosti také několik průklepových kopií Havlasova nedokončeného autobiografického díla *Útržkový kalendář*.

Malá část pozůstalosti Jana Havlasy se nachází v soukromých sbírkách, případně v majetku osob nebo jejich dědiců, se kterými byl Havlasa v korespondenčním styku, byť je pravděpodobné, že se jedná hlavně o pozdější duplikáty fotografií uložených v jednom ze tří hlavních, již zmiňovaných archivů. Občas se dopisy, plakáty, pohlednice či fotografie objeví v různých aukcích či antikvariátech.

Je možné, že se některé důležité osobní věci a velká část fotografického archivu ztratily při nepokojích v USA v 60. letech těsně po Havlasově smrti. V té době v jeho domě pobýval další český cestovatel Eduard Ingrid, který však byl v době nepokojů mimo Los Angeles a dům byl pravděpodobně několikrát vykraden.

³ Dopis Státního pedagogického nakladatelství Dr. Zahradníčkovi. Archiv Náprstkova muzea, Havlasa 1

Tato disertační práce využívá materiály ze všech jmenovaných zdrojů. Archiv H+Z je svým obsahem nejrozsáhlejší a i když depozitář PNP obsahuje některé originální materiály (fotografie, dopisy či originály strojopisů a rukopisů), konkrétně u fotografií se jedná se většinou o pozdější duplikáty (hlavně ze 40., 50. a 60. let) původních Havlasových fotografií uložených právě v archivu H+Z ve Zlíně. Tomu odpovídá jednak stav fotografií, modernější (novější) fotografický papír Kodak Velox a rovněž datace. Havlasa některé fotografie v 50. a 60. letech popisoval a datoval červenou propiskou.

Obrázek 2 Ha 1836, Jan Havlasa u psacího stolu, Japonsko, 1912

Historický kontext

Pro analýzu a hodnocení Havlasova fotografického díla je třeba pro srovnání vybrat vhodné fotografie – cestovatele, a také stanovit kategorie, do kterých jednotlivé fotografie zařazujeme. Jedním z prvních možných rozdělení je na profesionální a amatérské fotografie.

Amatérský fotograf v tomto kontextu znamená fotografa, který není na své tvorbě ekonomicky závislý. Označení „amatér“ neslouží k hodnocení kvality jeho výstupů. Z tohoto hlediska byla většina, ne-li všichni první cestovatelé-fotografové, amatéry, tzn. nevlastnili živnost k provozování fotografické činnosti. Své fotografie navíc často prodávali nepřímou, například skrze ateliéry či vydavatele.⁴ Mnoho z prvních cestovatelů fotografujících v cizině však bylo vyučenými malíři,⁵ některé podporovaly finančně různé organizace nebo panovníci či vlády jednotlivých zemí. Jedním z prvních takových počínů byla *Missions Héliographiques* ve Francii v roce 1851.

Pokud označujeme něčí tvorbu za profesionální, specifikujeme, že se dotýčný fotograf svou tvorbou živí, anebo je na ní ekonomicky závislý. Proto je někdy vhodnější označení komerční fotograf, nikoliv profesionální. Tento typ fotografů-cestovatelů se rozšířil v 60. letech 19. stol., patří k nim například bratři Bissonové, Edouard Baldous, Francis Frith či Frank Mason Good (který s Frithem dlouho spolupracoval). Státní zakázku dostal koncem 60. let například Timothy H. O'Sullivan; stal se tak oficiálním fotografem americké vlády. Na vlastní pěst se rozhodli podnikat například Francis Bedford či Felice Beato.⁶

Petra Trnková ve své disertační práci *Technický obraz na malířských štaflích* řadí masový rozvoj amatérské fotografie do 80. let 19. stol., ale přiznává, že zvláště ve Francii či Británii by se daly její počátky vysledovat mnohem dříve. V těchto zemích mělo k dispozici dobře vybavené fotolaboratoře již v polovině 19. stol. mnohem více fotografů – amatérů než např. v Německu či Rakousku, jehož byly české země v té době součástí. Díky vazbám mezi Českem, Rakouskem a Francií bychom za jednoho z prvních amatérů (a fotografů na našem území vůbec) mohli považovat rektora piaristické koleje v Litomyšli Floruse Ignáce Staška. Mezi amatéry té doby bychom kromě duchovních našli také šlechtice či přírodovědce.⁷

„V podmínkách střední Evropy tehdy tyto předpoklady splňovala především šlechta a vyšší podnikatelské kruhy, jejichž příslušníci fotografování velmi brzy přijali jako prostředek rozptýlení, předmět zábavy a vysoce módní atribut svého postavení.“⁸

⁴ Například Enrique Stanko Vráz navázal kontakt s fotografem Františkem Krátkým, který množil a prodával Vrázovy stereofotografie. Také pro něj z jeho fotografií pořizoval diapozitivy pro přednášky. Viz: SCHEUFLEER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4, s. 392.

⁵ Salzmann, Nègre, le Secq, le Gray, Fenton, Baldus, Flachéron, Constant a další začínali jako malíři. Viz. CÍSAŘ, Karel (ed.). *Co je to fotografie?* Praha: Herrmann, 2004, s. 131.

⁶ FRIZOT, Michel (ed.). *A New History of Photography*. 1. Konemann, 1998. ISBN 978-3829013284, s. 150.

⁷ TRNKOVÁ, Petra. *Technický obraz na malířských štaflích: česko-němečtí fotoamatéři a umělecká fotografie : 1890-1914*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, 2008. ISBN 978-80-87029-51-0, s. 26, 27.

⁸ TRNKOVÁ, Petra. *Fotografové amatéři a umělecká fotografie v kontextu uměleckých a umělecko-historických teorií. (1890-1914)*. Illuminace. roč. 16, č. 3, s. 99-120. ISSN 0862-397X. 2004, s. 101.

Otázkou definice komerčního fotografa a fotografa amatéra se ve své eseji *Who were the amateur photographers?*⁹ zabývá Michael Pritchard. Rovněž užívá pojmu komerční fotograf, protože na rozdíl od označení profesionál lépe vystihuje podstatu činnosti. Zatímco označení profesionální dává tušit kvalitní výsledky, označení amatérský jako by znamenalo špatný nebo nedosahujících dobrých výsledků, což není nutně pravda. V 19. stol. mělo označení amatérský fotograf blíže k označení umělecký. Zatímco definice komerčního fotografa jako člověka, který se živí fotografickou činností, je relativně jasná, není definice amatérského fotografa jejím pouhým opakem. Pro někoho byl v 19. stol. amatérem fotograf, který neměl z této činnosti nikdy žádný zisk, pro jiné bylo stále akceptovatelné, pokud dotyčný občas prodal několik snímků. Mnoho fotografů se pohybovalo mezi těmito nepsanými hranicemi, například Roger Fenton začínal jako amatér, ale následně přijal zakázku Britského muzea, která se týkala prodeje jeho fotografií krymské války.

Roger Taylor definuje amatérského fotografa jako gentlemana-amatéra, jedince z vyšší střední třídy, který má dostatečné prostředky k tomu, aby se fotografování mohl ve svém čase věnovat.¹⁰ Amatéri se sdružovali ve fotografických spolcích, zajímaly je umělecké, vědecké a záznamové možnosti nového média. Diskutovali spolu o technologii a postupech a také zde vystavovali a navzájem si hodnotili fotografie.

Za amatéra nebyl považován každý fotograf, který se chtěl stát členem některého ze spolků. Zatímco pro některé spolky bylo důležité, aby jejich členové své fotografie nikdy neprodávali, pro jiné byl občasný prodej fotografií nepřijatelný.

Na rozvoji fotografických technologií se například ve Spojeném království dlouho podíleli hlavně amatéři. Stáli za technologickým pokrokem a experimenty, které posunovaly médium fotografie kupředu. Zatímco komerční fotografové byli zaneprázdnění portrétováním placících zákazníků, amatéri měli čas experimentovat a zkoušet nové materiály a postupy, protože nebyli na výsledcích svého koníčka existenčně závislí.^{11 12}

Rozvoj amatérské fotografie byl úzce provázaný s technologickým vývojem a cenovou dostupností fotografických přístrojů, materiálů a potřebných chemikálií. V době, kdy začal fotografovat Jan Havlasa¹³, měl amatérský fotograf k dispozici nepřeberné množství fotografických materiálů, od suchých skleněných i želatinových desek po svitkové filmy na želatinové podložce. Fotografovat mohl na velké deskové fotoaparáty různých formátů, ale také na sklopné měchové přístroje, které se téměř vešly do kapsy u saka nebo kabátu.

Ve snaze o pochopení fotografické tvorby Jana Havlasy musíme vzít v potaz především fakt, že Havlasa sám sebe vnímal v první řadě jako spisovatele, diplomata a přírodovědce, nikoliv jako fotografa. Vlastní fotografie často používal jen jako vizuální pomůcku k psaní románů a

⁹ Kdo byli ti amatérští fotografové? Dostupné z:

<https://web.archive.org/web/20221006020041/http://eitherand.org/reconsidering-amateur-photography/who-were-amateur-photographers/#fn2>

¹⁰ TAYLOR, Roger. *Impressed by Light*. British Photographs from Paper Negatives, 1840-1860, London, 2007.

¹¹ NICOL, John. *Concerning amateurs*, British Journal of Photography, no. 1081, vol. 28, 21 January 21 1881, s. 32.

¹² Pritchard ve své disertační práci *The development and growth of British photographic manufacturing and retailing 1839-1914* uvádí Nicolsovo zjednodušení na pravou míru, jelikož mezi komerčními fotografy bylo také velké množství těch, kteří svým experimentováním dostupnou technologii zlepšovali. Ve Francii to byli například Antoine Claudet či André Disdéri.

¹³ Prokazatelně v roce 1902 na Slovensku a v Itálii.

cestopisů a nikdy neměl ambice se jimi prezentovat samostatně, např. prostřednictvím výstav. Diapozitivy podle vlastních fotografií doprovázel své cestovatelské přednášky a kopie oblíbených fotografií posílal přátelům po celém světě. Neexistuje ovšem žádný důkaz, že by je prodával, např. v podobě tisků či fotografických alb, jako někteří jeho vrstevníci či předchůdci.¹⁴

To, že byla fotografie pro Havlasu nejoblíbenějším koníčkem, nejlépe dokládá úryvek kapitoly věnované popisu řeky Russian River v Kalifornii, kterou navštívil v lednu 1906. Za pozornost stojí také jeho konstatování lítosti nad faktem, že měl k dispozici pouze černobílý fotografický materiál, na který fotografoval i později ve 40. a 50. letech, přestože v té době již byly k dostání barevné materiály, např. diapozitivy Kodachrome.

„V lodičce jsme pak jezdili po Russian River, stále nenasytění kouzelnými pohledy, z nichž některé jsem si zachytil na kodaku, ... a jež byl bych chytal neúnavně, kdybych byl měl ještě několik tuctů filmů v kapse. Je to se mnou zlé; narodil jsem se s choutkami milionáře jako syn i vnuk spisovatelů a osud mne udělal zase spisovatelem; a z těch mých choutek jest i fotografování. Fotografoval bych všechno: kvočna s kuřaty upoutá na chvíli můj kodak, - každou palmu bych fotografoval se všech stran, - každý vrch, každou stráň, každou scénu, každou charakteristickou postavu. Raději bych jedl jen jednou denně na svých cestách, než abych nesměl fotografovat. ... věru byl bych nejraději si zvěčňoval každý z těch obrázků, a jen líto mi bylo, že barvy na nich nelze zachytit a toho jasu, že svěžího vzduchu v nich nemožno uzavřít ani té vůně, jež odevšad vystupovala se země, nassáklé ranní rosou, ponenáhlu se vypařující...“¹⁵

V roce 1961 vydalo nakladatelství Orbis dvoudílnou publikaci *Čeští cestovatelé* Josefa Kinského. O Janu Havlasovi (ani Janu Klecandovi) tam ovšem nenajdeme ani zmínku, a to ani v závěrečné kapitole *Spisovatelé na cestách*. Havlasovi tehdy bylo 78 let a po smrti své ženy Elsie žil zcela v ústraní v Los Angeles. Komunistický režim jeho knihy vůbec nevydával, k dostání byly zcela výjimečně v antikvariátech. Zdálo by se, že se režimu podařilo úspěšného spisovatele, diplomata a fotografa vymazat z českých dějin. Naštěstí se tak nestalo. Zasluhou Eduarda Ingríše (1905-1991), dalšího významného českého globetrottera, o kterém Kinský nepíše, se podařilo Havlasovu pozůstalost zachránit. Po Ingríšově smrti¹⁶ byly obě části pozůstalosti dopraveny společně do České republiky, a to hlavně zásluhou Miroslava Zikmunda (1919-2021). Toho mohl v 60. letech komunistický režim ignorovat jen velmi těžko, a tak je v knize *Čeští cestovatelé* jemu a jeho příteli a životnímu soupeřníkovi Jiřímu Hanzelkovi (1920-2003) věnována alespoň jedna kapitola¹⁷.

Dopis Josefa Kinského spisovatelce Anně Petříkové ze srpna 1968 ovšem dokazuje, že Kinský o Havlasovi věděl, dokonce jej do své knihy chtěl zahrnout, ovšem zasáhla státní cenzura, která vyřadila nejen Havlasu, ale také další české cestovatele.

„Četl jsem včera ve Svobodném slově Váš zajímavý článek „Zapomeneme na dílo Jana Havlasy?“ a rád bych se dověděl něco o podrobnostech života Havlasova a o druhu

¹⁴ Podrobněji v kapitole *Česká cestovatelská fotografie do roku 1900*

¹⁵ HAVLASA, Jan. *Listy ze San Francisca: americké poznámky*. Král. Vinohrady [i.e. Praha]: Přerod, 1916, s. 85.

¹⁶ Eduard Ingriš zemřel 11. ledna 1991 v USA

¹⁷ Kinský, Josef. *Čeští cestovatelé*. Praha: Orbis, 1961. sv. 2, s. 480. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:ed8c36e0-1af0-11e4-90aa-005056825209>

cestopisných rukopisů o nichž píšete, že jich více zanechal. Jsem autorem knihy *Čeští cestovatelé vyšlé po průtazích r. 1961 a pozměněné censurou. Proto tam není Havlasa a další. Můj žák, prof. Mareš ze St. Boleslavi psal kdysi Havlasovi o životopis a fotografie, právě proto abych je mohl použít aspoň v druhém vydání, které ovšem také nevyšlo. Havlasa poslal ale dopis i s fotografiemi se bohužel ztratil. Je to veliká škoda, jako mnoho jiných.*¹⁸

Ve své knize *Galerie c. k. fotografií*, vydané v roce 2001, v kapitole *Cestování po světě* píše Pavel Scheufler, že: „V publikacích, denících a vzpomínkách nalezneme zmínky a zkušenosti s fotografováním také u dalších našich cestovatelů (E. Holuba, P. Durdíka, Č. Paclta. J. Havlasy).“¹⁹ Jedná se o jediný zápis věnovaný Havlasovi. V knize *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*²⁰ z roku 2013 se už o Havlasovi nedozvíme vůbec nic.

Havlasu v publikaci *Fotografické obrazy cestovatelů přelomu 19. a 20. století* z roku 2019 jen velmi stručně zmiňují autoři Štěpánka Borýsková, Blanka Hnulíková, Jan Šejbl a Jiřina Todorovová. Pro potřeby historického výzkumu počátků české cestovatelské fotografie se věnují nejprve Enriku Stanku Vrázovi i jako jednomu z prvních a nejznámějších cestovatelů-fotografů a posléze vycházejí v další kategorizaci z rozdělení Michaela Borovičky²¹, který rozčlenil české fotografy-cestovatele na 1. *Profesionály*, 2. *Světoběžníky a dobrodruhy* a 3. na *Spisovatele a malíře*. Borovička alespoň krátce poznamenává, že: „Za pozornost však stojí Havlasovy snímky, jež by po kompoziční stránce snesly i dnešní měřítko kvalitní cestopisné fotografie.“²²

Borýsková a kol. používají upravené názvy těchto kategorií, a sice rozdělují fotografie na *Vědce na cestách*, mezi které řadí například slavné orientalisty Aloise Musila (1868-1944) nebo Bedřicha Hrozného (1879-1852), botanika Karla Domina (1882-1953) a geografa Jiřího Viktora Daneše (1880-1928), dále na cestovatele, kteří se vydávali do světa za dobrodružstvím nebo za prací, kde zmiňují Bedřicha Machulku (1875-1954), Richarda Štorcha (1877-1927) a průzkumníka Josefa Ladislava Erbena (1888-1958).

Do další kategorie, kterou nazvali *Cestující spisovatelé*, zařadili právě Jana Havlasu. Zde zmiňují, že Havlasa vlastními snímky ilustroval své cestopisy a že tvořily předlohu pro skleněné diapozitivy, které promítal během svých přednášek. Hlubší analýza jeho fotografické tvorby bohužel chybí.

¹⁸ Literární archiv Památníku národního písemnictví; Havlasa Jan (vl. jm. Jan Klecanda ml.) (473)

¹⁹ SCHEUFLER, Pavel. *Galerie c. k. fotografií*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-9044-0, s. 195.

²⁰ SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4.

²¹ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny země Koruny české*. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-000-2, s. 572-619.

²² Tamtéž, s. 615

Kde se vzala cestovatelská fotografie?

Průmyslová revoluce, probíhající v 18. a 19. stol., zásadním způsobem proměnila životy velké části obyvatel naší planety. Nejprve v západní Evropě a Spojených státech, později se její dopad a důsledky ve větší či menší míře projevy i v nejdlejších místech zeměkoule. Během několika málo desetiletí se proměnil způsob, jakým lidé pracovali, cestovali, žili a bavili se. Snad nejdůležitějším vynálezem století se stal parní stroj. Díky kolejím a parním lokomotivám bylo možné převážet pasažéry a náklad mnohem rychleji a na mnohem větší vzdálenosti než pomocí povozů a kočárů tažených zvířaty. Parníky umožňovaly přepravu po mořích a oceánech bez ohledu na sílu a směr větru.

„Vynález fotografie se zařadil k těm počínům epochy, v níž se objevily technické vymoženosti, ..., poprvé se rozsvítilo elektrické světlo, prvně se přenášel hovor po drátě, cestování vlakem dalo nový rozměr turistice, odvážlivci létali, byť zatím balonem, objevily se možnosti výbušného motoru, nebývalé se rozvinul parní stroj, k pohánění strojů v továrnách nastoupily generátory, elektrické světlo prodloužilo den, pojem volný čas dostával nový smysl a začal se týkat větších skupin obyvatelstva.“²³

Jako velmi důležitý se ukázal také vznik fotografie, která se zařadila po bok těchto a dalších vynálezů 19. stol. Fotografie na jednu stranu sledovala rychlý rozvoj nových technologií a proměnu společnosti, zaznamenávala podobu neznámých míst a jejich obyvatel, na druhou stranu se fotografické obrazy na změně světa rovněž přímo podílely.

Význam fotografie jako nového záznamového média byl zřejmý již při samém představení vynálezu daguerrotypie²⁴ Francouzské akademii věd v roce 1839. François Arago přesvědčil komisi, která měla rozhodnout o zakoupení patentu Louise Daguerra (1787-1851) a Nicéphora Niépceho (1765-1833), argumentem, že díky možnostem daguerrotypie bude možné zaznamenat miliony hieroglyfů pokrývající monumenty Théb, Memfisu a Karnaku pomocí jediného člověka a jedné daguerrotypické kamery, namísto celých legií kreslířů, kterým by stejný úkol zabral dvacet let. Stalo se, akademie daguerrotypii zakoupila a vynález byl dán k dispozici všem uživatelům po celém světě zcela zdarma. Jedinou výjimkou byla Velká Británie, která měla za patent platit.

Daguerre byl prvním, ale ne jediným, vynálezcem fotografie. Roku 1839, kdy byla fotografie představena pařížské akademii věd, předcházela čtyři desetiletí pokusů a omylů nejméně dvaceti různých osob ze sedmi²⁵ (doposud známých) zemí světa. Takové množství lidí, snažících se přijít na způsob mechanického zaznamenání obrazu, dokazuje, že se nemohlo v žádném případě jednat o geniální myšlenku jedince, ale o důsledek vývoje evropské kultury v 19. stol.

Ve stejném roce (1839) vyslal pařížský optik Noël-Marie-Paymal Lerebours do Egypta a Svaté země malíře Horáce Verneta (1789-1863) a Frédérica Goupil-Fesqueta (1817-1878), aby pomocí daguerrotypické kamery zaznamenali chrámy na Nilu a města Jeruzalém, Nazaret a

²³ SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4, s.8.

²⁴ Pojmenované po svém vynálezci Louisi-Jacques-Mandé Daguerrovi.

²⁵ Velká Británie, Francie, Spojené Státy, Brazílie, Švýcarsko, Německo, Španělsko

Akko.²⁶ Podle snímků, které dovezli zpět do Paříže, vytvořil v roce 1840 Armand-Hippolyte-Louis Fizeau (1819-1896) lepty, akvatinty, litografie a fotogravury a jejich výběr vyšel ve vůbec prvním cestovatelském albu pod názvem *Excursions Daguerriennes. Vues et monuments les plus remarquables du globe*²⁷. Vzhledem k povaze daguerrotypie bylo pro potřeby fotografických alb a knih nutné snímky nejprve převést do grafické podoby. Nejčastěji se daguerrotypie překreslovaly na litografický kámen a poté bylo možné vytisknout požadované množství kopií pro potřeby alb nebo knih.

Rané fotografické expedice měly často za úkol vyfotografovat ve Svaté zemi místa spojená s životem Krista a vznikem křesťanství. Tyto fotografie (daguerrotypie) měly sloužit jako důkaz správnosti a pravosti Bible. Jednu z prvních knih na toto téma vydal v roce 1844 Alexander Keith (1791-1880). Kniha nese název *Důkazy pravdivosti křesťanského náboženství odvozené z doslovného naplnění proroctví: zejména jak je ilustrují dějiny Židů a objevy novodobých cestovatelů*.²⁸ a obsahuje 18 ilustrací podle původních daguerrotypií, jejichž autorem je George Skene Keith (1819-1910), dalších 11 ilustrací podle kreseb, 1 mapu a 2 dřevoryty.

Po těchto raných daguerrotypických expedicích v první polovině 40. let 19. stol. následovala téměř desetiletá přestávka. Sice se i dál cestovalo a fotografovalo, ale nevznikala nebo se nedochovala, téměř žádná zásadní díla. Problémem byla jednak váha potřebného vybavení - cestující daguerrotypista s sebou vozil techniku o váze okolo padesáti kilogramů²⁹, ale také technologie samotná. Daguerrotypie sice umožňovala zachytit detailně prokreslený námět, ten však byl na výsledném snímku stranově převrácený³⁰ a vzhledem k charakteru záznamového média (v daném případě postříbřené, nejčastěji měděné destičky) velmi těžko reprodukovatelný.

Citlivá vrstva v podobě jodidů³¹ stříbra se nanášela nejčastěji na měděné destičky vyleštěné do zrcadlového lesku. Neopatrným dotekem exponované vrstvy hrozilo smazání části obrazu. Exponované a ustálené daguerrotypie měly v případě nevhodného uskladnění tendence na vzduchu postupně degradovat a oxidovat (ve vlhku docházelo k oxidaci měděné podložky), také proto se adjustovaly pod sklo do zdobených a často zlacených kazet, podobně jako například malířské miniatury³².

„Každá daguerrotypie je unikát. Postříbřená měděná destička, básnický pojmenovaná „zrcadlo s pamětí“, nese zároveň negativní i pozitivní, stranově převrácený obraz (pokud nebylo použito

²⁶ KENCKI, Adam. 1. Teoretická část: *Jeruzalém ve fotografických albech 19. století*. S. 18

²⁷ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/269123> Jeden z pohledů na přístavní město Akko nedaleko Haify se dochoval v knihovně kláštera v Rajhradu. Viz TRNKOVÁ, Petra. *Podle přírody!: fotografie a umění v 19. století : příklady z českých a moravských sbírek*. Brno: Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-7485-020-2, s. 20.

²⁸ *Evidence of the truth of the Christian religion, derived from the literal fulfilment of prophecy: particularly as illustrated by the history of the Jews, and by the discoveries of recent travellers*. Viz HANNAVY, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. 1. Routledge, 2007. ISBN 978-0415972352, s. 476.

²⁹ Více o používaném fotografickém příslušenství v 19. století například HANNAVY, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. 1. Routledge, 2007. ISBN 978-0415972352, s. 242.

³⁰ Někteří fotografové instalovali do svých daguerrotypických kamer skleněné hranoly nebo zrcátka, která promítala na citlivou desku správně stranově převrácený obraz, jejich používání však bylo poměrně vzácné.

³¹ Citlivost jodidu stříbrného na světlo zjistil Daguerre již někdy v roce 1816.

³² Zatímco v Evropě bylo častější užívání kartonu či papírové pasparty, v USA a Velké Británii se k oddělení daguerrotypie od kontaktu se sklem používaly spíše mosazné podložky, tzv. pinchbecky.

zrcadla k opětnému převrácení). Podle úhlu dopadajícího světla je možno pozorovat buď negativní, nebo pozitivní obraz, nebo se zrcátko jen leskne.“³³

Díky prvním daguerrotypickým expedicím se podařilo prokázat, že např. pyramidy v Gíze či posvátná místa v Jeruzalémě, skutečně vypadají tak, jak byla do té doby prezentována pomocí kreseb, maleb či rytin. Svou domnělou objektivní schopnost přesně zobrazovat zachycenou skutečnost ovšem daguerrotypie potvrdila pouze zdánlivě. Abigail Solomon-Godeauová ve své stati věnované fotografiím Augusta Salzmana, pořízeným v polovině 19. stol. v Jeruzalémě, píše, že:

„... je nutné stále zdůrazňovat, že v polovině devatenáctého století byly fotografie nazírány a chápány jako faktické dokumenty, což bylo mnohem silnějším determinanem jejich vnímání než působivost jednotlivých fotografií.“³⁴

Konkurenční fotografická metoda kalotypie (talbotypie³⁵) již pracovala s principem negativu a pozitivu. Ten se velmi rychle prosadil a do nástupu digitální fotografie v podstatě fotografické technologii dominoval. Raná kalotypie, využívající papírových negativů, nedokázala vykreslit tak přesný a ostrý obraz jako mnohem dokonalejší, ale hůře reprodukovatelná daguerrotypie. Zlom nastal až s příchodem tzv. voskovaných papírů, které zdokonalil Gustave Le Gray (1820-1884), s nimiž fotografové dosahovali velmi dobrých výsledků kolem roku 1850, a albuminových papírů³⁶, které vyvinul Louis Désiré Blanquart-Evrard (1802-1872) v roce 1850.

V roce 1849 fotografoval v Egyptě spisovatel Maxime Du Camp (1822-1894), kterého do Orientu vyslalo francouzské ministerstvo pro vzdělávání za účelem provedení výzkumu. Společníkem mu byl další známý autor, spisovatel Gustave Flaubert (1821-1880). Du Camp se naučil fotografovat jen několik týdnů před svým odjezdem do Egypta. Shodou náhod byl jeho učitelem právě Gustave Le Gray. Dnes jeden ze zásadních průkopníků fotografie tehdy patřil k začátečníkům. Pracoval na technice zdokonalení tzv. voskovaných slaných papírů a podělil se o výsledky právě s Du Campem, který v Egyptě tento postup využil. Ve svém dopise Louisi Bouilhetovi napsal Flaubert o svých pocitech, když poprvé spatřil sfingu a její fotografickou reprodukci:

„Žádná kresba, kterou jsem kdy viděl, nedokáže skutečně popsat, jaká ve skutečnosti je. Nejlepší je v tomto směru skvělá Maxova fotografie.“³⁷

Fotografování při ostrém egyptském slunci bylo velmi náročné. Expoziční časy byly ještě relativně dlouhé a náročný proces vyvolávání negativů a pozitivů ve stanu uprostřed pouště vyžadoval vysokou míru zatemnění. Dobře utěsněný stan způsoboval, že teplota uvnitř dosahovala ještě vyšších hodnot než venku.

„Maxovy dny jsou zcela absorbovány a pohlcovány fotografováním. Daří se mu dobře, ale je zoufalý, kdykoli zkazí nějaký snímek nebo zjistí, že je deska špatně umytá. Opravdu, pokud si věci neulehčí, zhrouť se. Ale dosahuje vynikajících výsledků, v důsledku čehož se mu v

³³ DUFEK, Antonín. *Dějiny českého výtvarného umění 1780-1890 III/1*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0735-0, s. 413

³⁴ ČÍSAŘ, Karel (ed.). *Co je to fotografie?* Praha: Herrmann, 2004, s. 148.

³⁵ Pojmenovaná po svém vynálezci, Williamu Henry Fox Talbotovi (1800-1877)

³⁶ Papíry se namáčely do směsi vaječných bílků a vody s přídavkem chloridu sodného či chloridu amonného a nechaly zaschnout, citlivá vrstva se tedy nevsakovala přímo do papíru.

³⁷ “No drawing that I have seen conveys a proper idea of it – best is an excellent photograph that Max has taken.” Flaubert in Egypt: A Sensibility on Tour. Penguin Classics, 1996. ISBN 978-0140435825, s. 50.

posledních dnech zlepšila nálada. Předevčirem mu kopající mula málem rozbila celé zařízení.“³⁸

Du Campovy negativy, kterých přivezl více než 200, postupně přispěly ke zvýšenému zájmu o etnografická poznávání³⁹ a systematické fotografické dokumentování domácích i exotických památek a jejich archivování.⁴⁰ Fotografie se stala důležitým nástrojem pro geopolitické, vědecké a akademické bádání.

Motivace k objevování a fotografickému dokumentování nových zemí se však záhy spojila s politickými ambicemi, teritoriální apropriací a kolonizací těchto území.⁴¹ Fotografie se tak, nikoli vlastní vinou, stala také pomocným mocenským nástrojem.

„S těmito změnami souvisel i rozvoj fotografie, který sehrál klíčovou roli při vizuálním zpřístupnění těchto nových světů. Nezávislí cestovatelé, vědecké expedice a civilní i vojenské mise přinášely první snímky oblastí a národů dosud neznámých pro obyvatele Západu: křehké světy, z nichž mnohé byly nyní svázány pouhým faktem kontaktu s objeviteli, zcela zmizely nebo prošly hlubokou změnou.“⁴²

Do roku 1851 měli fotografové k dispozici dva dominantní fotografické procesy. Ostrou, ale téměř nereprodukovatelnou daguerrotypii, a díky principu negativ-pozitiv snadno reprodukovatelnou, ale méně detailní kalotypii. Spojit výhody obou procesů se povedlo anglickému sochaři a fotografovi Fredericku Scottu Archerovi (1813-1857), který přišel s vlastním řešením.⁴³ Jako podložku pro nosič citlivé vrstvy, kterým bylo kolodium, využívané v té době pouze ve zdravotnictví jako obvazový materiál, si zvolil sklo. Kolodiový proces, často označovaný jako mokrá kolodiový proces, protože skleněné desky bylo kvůli rychlé ztrátě citlivosti nutné exponovat za mokra, zkrátil expoziční časy na 2–3 sekundy. Umožňoval zachytit dokonalé, do nejmenších detailů prokreslené negativy. Ty bylo možné po ustálení a usušení díky průhledné skleněné podložce kopírovat na zvolené, nejčastěji albuminové papíry a relativně snadno pořizovat téměř libovolné množství pozitivních kopií. Kombinace mokrého kolodiového procesu a albuminových papírů se stala na dalších nejméně třicet let světově nejpoužívanější fotografickou technologií.

³⁸ *“Max’s days are entirely absorbed and consumed by photography. He is doing well, but grows desperate whenever he spoils a picture or finds that a plate has been badly washed. Really, if he doesn’t take things easier he’ll crack up. But he has been getting some superb results, and in consequence his spirits have been better the last few days. The day before yesterday a kicking mule almost smashed the entire equipment.”* Flaubert in Egypt: *A Sensibility on Tour*. Penguin Classics, 1996, s. 74

³⁹ HANNAVY, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. 1. Routledge, 2007. ISBN 978-0415972352, s. 510.

⁴⁰ Nejdůležitějším počinem tohoto druhu byla *Mission héliographique*, kterou v roce 1851 iniciovala francouzská státní správa. Cílem bylo dokumentovat a uchovat vybrané památky a stavby v různých částech Francie. Viz TRNKOVÁ, Petra. *Podle přírody!: fotografie a umění v 19. století : příklady z českých a moravských sbírek*. Brno: Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-7485-020-2, s. 118.

⁴¹ LOISEAUX, Olivier; FUMEY, Gilles a LANGER, Freddy. *Image and exploration: early travel photography from 1850 to 1914*. New York, NY: Prestel Publishing, [2019]. ISBN 3791385925, s. 10.

⁴² *“The development of photography coincided with these shifts and played a key role in making these new worlds visually accessible. Independent travellers, scientific expeditions and civilian and military missions brought back the first pictures of regions and peoples hitherto unknown to Westerners: fragile worlds, many of them now bound by the mere fact of their contact with explorers to disappear completely or to undergo profound change.”* Tamtéž.

⁴³ Archer vynalezl mokrá kolodiový proces již v roce 1848, ale za rok většího rozšíření a používání vynálezu se většinou uvádí rok 1851.

Mokrý kolodiový proces měl ve spojení s tzv. vizitkami, malými albuminovými fotografiemi, které se nalepovaly na karton, velký vliv nejen na popularizaci a rozšíření portrétní fotografie, ale plnil také upomínkovou a vzdělávací funkci. Lidé začali sbírat vizitky s místopisnými fotografiemi z celého světa a doplňovali si těmito obrázkovými alby soukromé knihovny. První veřejně dostupné fotografické sbírky začaly vznikat díky aktivitě veřejných knihoven.

„Od uplatnění fotografické vizitky žijeme v obrázkovém věku, kdy většina zprostředkovaných obrazových informací k nám proudí s pomocí fotografií.“⁴⁴

Nejvýraznější posun ve fotografické technologii nastal v posledním čtvrtletí 19. stol. Nejprve to byl vynález suchých želatinových desek na skleněné podložce. Poprvé o nich publikoval jejich vynálezce Richard Leach Maddox (1816-1902) v roce 1871. Do vývoje suchého procesu se rozhodl investovat čas a energii poté, co si všiml, jaký negativní vliv má na jeho zdraví mokrá kolodiová proces. Maddoxův proces posléze zlepšili další vynálezci jako Frederick Wratten (1840-1926) nebo John Mawson (1816-1867). Koncem 70. let 19. stol. byly suché desky relativně snadno k dostání u různých výrobců v Evropě i Americe.⁴⁵ Vylepšené suché desky již byly natolik citlivé, že bylo možné fotografovat zvířata, lidi a dopravní prostředky i v pohybu. Expoziční dobu se podařilo zkrátit na méně než jednu desetinu sekundy.⁴⁶

Suché desky stále využívaly jako podložku skleněné tabulky, na kterých byla citlivá emulze rozpuštěná ve vrstvě potravinové želatiny. Takový materiál bylo možné vozit i na dlouhé vzdálenosti a exponovat kdekoli na světě. Fotograf mohl vyvolat své negativy buď svépomocí přímo na místě v improvizované temné komoře, nebo mohl desky nechat vyvolat v některé z dostupných komerčních laboratoří a prodejen s fotografickými potřebami, které se mezitím rozšířily skoro po celém světě. Suché desky bylo také možno si nechat poslat domů, nebo s vyvoláváním počkat až po návratu do vlasti. Skleněné desky však měly velkou nevýhodu ve své hmotnosti a křehkosti a i vylepšené suché desky trpěly postupnou a pomalou ztrátou citlivosti.

Skutečná revoluce ve fotografii přichází s rozšířením jednoduchých fotografických přístrojů pro fotografování z ruky a masově dostupnými svitkovými filmy na papírové anebo později celuloidové podložce. Těmi prorazil George Eastman (1854-1932) se svou firmou Kodak v roce 1888. Přestože nebyl prvním, kdo se svitkovými filmy přišel, bývá za vynálezce svitkového filmu označován.⁴⁷ Jeho slogan „*Vy zmáčknete tlačítko, my se postaráme o zbytek*“ a krabičkový kartonový fotoaparát s jednoduchou čočkou a jednou rychlostí závěrky na svitkový film přispěly k demokratizaci fotografického média a významně se podílely na rozšíření fotografie mezi laickou veřejností. Tento patentovaný přístroj a služby s ním spojené daly vzniknout novému typu fotografa – amatéra, který již nemusel ovládat základy chemie, ani

⁴⁴ SCHEUFLER, Pavel. *Galerie c. k. fotografů*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-9044-0, s. 74.

⁴⁵ Hannavy, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. 1. Routledge, 2007. ISBN 978-0415972352, s. 213.

⁴⁶ HANNAVY, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. 1. Routledge, 2007. ISBN 978-0415972352, s. 549.

⁴⁷ Svitkový film vynalezl v roce 1881 Peter Houston, farmář a vynálezce ze státu Wisconsin. George Eastman od něj patent na svitkový film zakoupil v roce 1889. Do té doby platil za jeho používání. Viz Archer, Myfanwy Morgan. Wisconsin man inventor of folding film roll kodak features. *The Wisconsin magazine of history*. 1933, Volume 16, no. 3, s. 235-243. ISSN 1943-7366.

vlastnit fotografickou laboratoř. Po bok fotografa – profesionála (komerčního fotografa) a fotografa – amatéra se postavil momentní fotograf, tzv. „snapshotter“.⁴⁸

Mezi nadšené uživatele svitkových fotografických přístrojů patřil také Jan Havlasa, který se z lásky ke svitkovým fotografickým negativům vyznává v jedné z posledních kapitol svého cestopisu *Přes hory a doly* (1938).⁴⁹

*„Dávám se právě tak nerad spoutávat úzkoprými negativy jako kdokoli jiný, a od nejtěplejšího dětství mně zakázané ovoce chutnalo ze všeho nejvíce. A přece jsou negativy, jež jsou mi drahé, a k nimž se pořád vracím. Je jich dokonce několik tisíc, jsou pěkně uloženy v albech, a na ta alba mám vždy nějakou důkladnou skříň anebo při cestování kufřík, který nepustím s očí. Jak důvtipný čtenář už dávno pochopil, jsou to negativy fotografické, a poněvadž sklo je věc křehká, těžká a neskladná, odjakživa jsem fotografoval jenom na filmech. Do alba docela maličkého se jich vejde několik set. Tak malá knížka o sto papírových kapsách, že se pohodlně vejde do náprsní kapsy, a je v ní navždy zachyceno aspoň tři sta krásných obrázků z mého života. Knížek toho druhu mám celou sbírku, a ještě spousty negativů nejsou dosud srovnány, zařaděny, definitivně uloženy.“*⁵⁰

Havlasa používal v průběhu let (cca 1900-1964) různé fotografické přístroje značky Kodak, kterým byl téměř bez výjimky věrný. Během cesty opiové komise v letech 1929-1930 byl kvůli poruše kodaku nucen pořídit si záložní fotoaparát německé výroby; ovšem v dopisech manželce Elsie ho však nikdy nenazývá jinak než „ten německý neřád“.

*„... Několik fotografií ve dvou nebo třech vesničkách mělo by dopadnout dost dobře. Bohužel kodak je značně nespolehlivý, protože to otáčátko posud není pořádně spraveno, a také ten německý neřád zlobí. Půjde-li to takto, budu nucen si koupit v Hongkongu nový kodak a tento poslat Eastmanovi do správy. S německým aparátem jsem krajně nespokojen, a teď dokonce má také v otáčátku nějaký šroubek uvolněn.“*⁵¹

Samotný technologický pokrok v oblasti fotografie by sám o sobě k rozšíření řad fotografů amatérů rozhodně nestačil. S fotografií, která měla možnost se rozvíjet během průmyslové revoluce, velmi úzce souvisí také vytvoření volného času a rozvoj cestovního ruchu. Za okamžik vzniku cestovního ruchu se považuje zorganizování a uskutečnění prvního organizovaného vlakového výletu mezi městy Leicester a Loughborough dne 1. července roku 1841. Geniální myšlenku vypravit speciální vlak mezi dvěma 20 km vzdálenými městy měl Thomas Cook, potulný kazatel a tesař.⁵² Součástí výletu byla hudba a samozřejmě také čaj a sendviče. Netrvalo dlouho a součástí organizovaných výletů do Evropy (od roku 1860), Středního východu (1869) a dalších částí světa byly rovněž společné fotografie všech účastníků. Od posledního desetiletí 19. stol. patřil fotoaparát k téměř povinné výbavě cestovatele a cestovatelská fotografie se stala jedním z nejrozšířenějších žánrů.⁵³ Rozšířil se také místní

⁴⁸ V českém prostředí se občas můžeme setkat také s označením cvakař. Původem z němčiny – Knisper. Ve své disertační práci používá toto označení například Petra Trnková

⁴⁹ HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 750.

⁵⁰ HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 750.

⁵¹ Archiv H+Z, Inventář Havlasa, Korespondence soukromá – Opiová cesta. Dopis č. 104

⁵² LOISEAUX, Olivier; FUMEY, Gilles a LANGER, Freddy. *Image and exploration: early travel photography from 1850 to 1914*. New York, NY: Prestel Publishing, [2019]. ISBN 3791385925, s. 9.

⁵³ HANNAVY, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. 1. Routledge, 2007, s. 1398.

prodej fotografických suvenýrů v podobě jednotlivých albuminových snímků, které si turisté po návratu domů řadili do alb stejně tak, jako to děláme dnes. Pro majetnější turisty byla k zakoupení již hotová fotografická alba se snímky nejvýznamnějších památek a zajímavostí dané destinace.

Cestovat do vzdálených zemí, např. na Střední východ, bylo do poloviny 19. stol. doménou jednotlivců, misionářů a vědeckých výprav financovaných vládou, případně armád, ale také evropské aristokracie. Formování tzv. kavalírských cest⁵⁴ lze v Evropě datovat již do poloviny 15. stol. Tehdy patřila mezi nejdůležitější destinace hlavně Itálie. Smyslem těchto cest bylo vychovat a vzdělat mladé šlechtice a tzv. Grand Tours (název používaný v Anglii) byly téměř povinnou součástí jejich výchovy.⁵⁵

V 19. stol. se v důsledku průmyslové revoluce, revolučních nepokojů a nálad, hlavně v Anglii a Francii, a vlivem zrychlujícího se stylu života staly tyto vzdálené destinace vyhledávaným místem zklidnění a odpočinku. Svou roli samozřejmě hrála i romantizace a exotika Orientu. Není tedy náhodou, že na prvních cestovatelských fotografiích se objevily podobné lokace, které byly dříve cílem těchto vzdělávacích cest. Nejčastěji to byla Itálie a Řecko, v případě biblických a poutních cest zase Jeruzalém a okolní místa spojená s životem Krista a vznikem křesťanství.

Pro ty, kteří si z finančních, časových, zdravotních či jiných důvodů nemohli dovolit cestovat, začaly vznikat tématické fotografické publikace. V roce 1860 vyšla kniha s názvem *Jerusalem in 1860: Series of Photographic views, taken expressly for this work, by John Cramb, Photographer to the Queen*. V ní autor píše v předmluvě o fotografii a fotografování (ve Svaté Zemi) následující:

„Svatá země má zvláštní kouzlo. Skutečnost, že byla kolébkou křesťanské víry a dějištěm téměř všech velkých událostí, o nichž se píše v Bibli, musí každého křesťana vždy zajímat. Proto se stále zvyšuje poptávka po informacích o ní. Cestovatelé se v posledních letech snaží tuto poptávku uspokojit perem a umělci tužkou. Dosud se však při zobrazování posvátných scén Palestiny příliš nevyužívalo úžasného moderního umění fotografie. A přesto nelze pochybovat o tom, že na světě snad není jiná země, pro jejíž ilustraci by bylo důležitější, aby se uplatnily mimořádné schopnosti tohoto krásného umění. Ti, kdo nemohou sami navštívit Svatou zemi, touží mít především něco, na co se mohou spolehnout jako na její přesné a věrné zobrazení. V tomto případě jim nejde o pouhý pěkný obraz, ale o věrné zobrazení originálu. Toto přání může s naprostou jistotou splnit pouze fotografie. Uskutečnit jej je záměrem této práce.“⁵⁶

⁵⁴ Označení kavalírské cesty se používalo hlavně v německy hovořících zemích, zatímco grand tour v Anglii. Viz HOJDA, Zdeněk a Eva CHODĚJOVSKÁ. *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*. Vyd. 1. Praha: Národní galerie v Praze, 2014, s. 26. ISBN 978-807-0355-572.

⁵⁵ HOJDA, Zdeněk a Eva CHODĚJOVSKÁ. *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*. Vyd. 1. Praha: Národní galerie v Praze, 2014, s. 25. ISBN 978-807-0355-572.

⁵⁶ “*A peculiar fascination belongs to the Holy Land. The fact that it was the cradle of the Christian faith, and the scene of nearly all the great events which the Bible records, must ever invest it with an undying interest to every Christian mind. Hence the ever-increasing demand for information regarding it. To meet this demand travellers of late years have done a great deal by the pen, and artists have done not a little by the pencil. Hitherto, however, not much use has been made, in illustrating the sacred scenes of Palestine, of the marvellous modern art of Photography. And yet it cannot be doubted that there is, perhaps, no other country in the world upon illustration of which it is more important, that the extraordinary powers of this beautiful art should be brought to bear. What those who cannot themselves visit the Holy Land desire, above all things, to have, is something which they can rely upon as an exact and faithful representation of it. A merely fine picture is not, in this case, what*

Od roku 1850 měla většina navštěvovaných turistických destinací své vlastní fotografické studio, případně filiálku nějakého velkého amerického nebo evropského fotografa. Součástí praktických tipů cestovatelských příruček a bedekrů byly také informace o nejlepších fotografech v dané turistické destinaci. Cestovní průvodce *Palestine and Syria with the chief routes through Mesopotamia and Babylonia* (1906) z vydavatelství Karla Baedekra obsahuje tipy na ubytování, rady ohledně peněz a tabáku, zdravotnictví, navazování kontaktu s místními lidmi, mapy, ale také rady ohledně nakupování fotografií a fotografických potřeb:

„Fotografie Palestiny v restauracích Vester’s, Maroum’s a Boulus Meo’s v budově Grand New Hotel a v restauraci Nicodéme’s na Jaffa Road. Nejlepší jsou fotografie z Americké kolonie a Bonfilsu v Bejrútu a kolorované fotografie z curyšského Photoglobu. - Fotografové (také fotografické potřeby). Krikorian, Raad, oba na Jaffa Road.“⁵⁷

Jedním z nových nástrojů komunikace ve zrychlující společnosti 19. stol. byla pohlednice. Do poloviny století se ve Velké Británii platilo za odeslanou poštu na základě počtu listů v obálce (včetně obálky) a vzdálenosti. Teprve v roce 1840 zavedla British Post pevnou sazbu jedné penny za půl unce hmotnosti zásilky. S nápadem jednostránkové pohlednice okrové barvy na tvrdém kartonu pro posílání krátkých vzkazů přišel v roce 1860 rakouský profesor ekonomie Emanuel Herrmann (1839-1902). Během prvních tří měsíců od uvedení do prodeje byly jen v Rakousku odeslány téměř 3 miliony pohlednic. Následující rok zavedly pohlednice také další evropské země. Ve Velké Británii měly obrovskou popularitu – za první rok se jich poslalo 75 milionů.

Od roku 1870 byly k dostání různé reklamní pohlednice s ilustracemi a obrázky, ovšem oficiální pravidla neumožňovala používat pro psaní vzkazů a zpráv obě strany pohlednice. Jedné straně byla vyhrazena pouze adresa a vyznačená cena poštovní (později také s razítkem), na druhé straně mohl být vzkaz nebo obrázek. V případě celostránkové obrázkové pohlednice byl pisatel nucen psát přes ilustraci. Standardizované pohlednice s dělicí čarou, které měly jednu levou stranu určenou pro vzkaz a pravou pro poštovní známku, razítko a adresu, byly k dostání teprve od roku 1902.

Ve stejném roce začala společnost Kodak prodávat předtištěné fotografické papíry předepsaného pohlednicového formátu s citlivou vrstvou na druhé straně. Komerční fotografové si dokonce mohli na vlastní fotografické pohlednice nechat vytisknout jméno a logo. Kodak začal v rámci zjednodušení celého procesu nabízet také skleněné a svítkové negativy pohlednicového formátu (typ 122) a od roku 1903 byl v nabídce i sklápěcí měchový fotoaparát na filmy stejného formátu, model 3A.⁵⁸ Fotoaparát měl otočný optický hledáček se skleněným hranolem pro fotografování na šířku i na výšku a jeho pozdější verze obsahovaly

they care to possess, but a lifelikeness of the original. This desideratum Photography alone can, with absolute certainty, supply. To realize it is the design of the present work.” BUCHANAN, Robert, CRAMB, John. Palestine in 1860: A Series of Photographic Views, Taken Expressly for this Work by John Cramb, Photographer to the Queen. 1860.

⁵⁷ “Photographs of Palestine at Vester’s, Maroum’s, and Boulus Meo’s, all in the Grand New Hotel building, and at Nicodéme’s. in the Jaffa Road. The best are those of the American Colony and Bonfils of Beirut, and the coloured photographs of the Photoglob of Zurich. — Photographers (also photographic supplies). Krikorian. Raad, both in the Jaffa Road.” *Palestine and Syria: with the chief routes through Mesopotamia and Babylonia : handbook for travellers 1906.* Verlag Von Karl Baedeker, 1906. ISBN 978-9333395212.

⁵⁸ HANNAVY, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography.* 1. Routledge, 2007, s. 1163.

také speciální pero, kterým bylo možné psát datum či krátké poznámky přímo na založený negativ.

Na tyto fotografické pohlednice, které se jinak označují jako Real Photo Postcard, zvětšoval po většinu života své snímky také Jan Havlasa. Jeho nejstarší fotografie z USA z let 1904-1910 jsou ještě převážně zvětšované na klasický fotografický papír menšího formátu, ale zhruba od roku 1910 zvětšuje své fotografie téměř výhradně na pohlednicové papíry Real Photo Postcard a zároveň fotografuje na svitkové filmy a přístroje značky Kodak totožného formátu.

Cestovatelství v českých zemích do vzniku fotografie

Zájem o cestování a poznávání dalekých krajů sahá hluboko do 15. stol. a souvisí s již zmiňovanými Kavalířskými cestami (Grand Tours); v českém prostředí patří mezi nejstarší původní cestopisy *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa v letech 1465-67*⁵⁹ od Václava Šaška z Bířkova (1. pol. 15. stol. - 2. pol. 15. stol.), který doprovázel krále Jiřího z Poděbrad na jeho mírové cestě do Anglie, Nizozemí, Španělska a Portugalska. Družina doputovala až k poutní Katedrále sv. Jakuba ve městě Santiago de Compostela a následně na mys Finisterra (finis terrae znamená latinsky konec světa).

*„Od Sv. Jakuba k Tmavé Hvězdě je čtrnáct mil, ale krátkých, takže je lze urazit za půl dne. Ale domácí nazývají toto místo jinak, totiž Finisterre. Lidé cestující do tohoto místa, vidí na pobřeží asi v polovici cesty loď v kámen proměněnou s vesly, s veslaři a s jinou lodní výstrojí. Vypravuje se o tom, že na té lodi tam připlul Kristus s matkou svou. Když potom z lodi vystoupili, šli na onu horu, zvanou Tmavá Hvězda, a založili tam kostel panenské Rodičce boží, který tak stojí až dodnes. Pod tím kostelem je rozsáhlá ves, které říkají Finisterre, t.j. konec světa, protože za ní není již nic jiného než vody a širé moře, jehož hranic nezná nikdo vyjma samého Boha.“*⁶⁰

O dvě století později cestovali ve větší míře například misionáři z řádu jezuitů. Mezi ty nejdůležitější patřil rodák z Jihlavy Augustin Strobach (1646-1684). Po vstupu do jezuitského řádu v roce 1667 vyučoval ve Znojmě, Litoměřicích a Uherském Hradišti. Během svých misijních cest navštívil nejprve Itálii a Španělsko, později také Mexiko, Filipíny a Mariánské ostrovy, kde byl během povstání příslušníků kmene Čamorů v roce 1684 zavražděn. Zajímavý je fakt, že řád do zámořských misíí vysílal bratry, kteří byli lékaři, astronomové nebo se vyznali ve sklářství, matematice a ekonomii, zatímco teologie byla spíše bonusem, nikoli podmínkou.

*„Vynikli však v botanice, lékařství a lékárnictví, vedení manufaktur, jako stavitelé a architekti, umělečtí řemeslníci, zeměpisci a kartografové, byli vysíláni na nebezpečné objevné cesty a zanechali po sobě úctyhodné bohatství etnografické a historické povahy, které se stalo podkladem pro moderní práce, vydávané v posledních letech v zahraničí, hlavně v Mexiku a Francii. ... Nicméně je v našich knihovnách a archívech mnoho cenných písemností, které misionáři posílali domů nebo které si po nuceném návratu z kolonií přinesli s sebou.“*⁶¹

O tom, že jezuitské misie nebyly zdaleka pouze o šíření křesťanství, ale také o vědeckém bádání, zaznamenávání a popisování všeho, s čím se misionáři během cest měli možnost setkat, svědčí Strobachovy dopisy, které posílal z misijních výprav svým nadřízeným zpět do Evropy.

„Druhý tento list Strobachův ač se nazývá jen výtahem z delšího listu, jenž bezpochyby při plavbě mořské ve ztrátu přišel, jest mnohem delší než první. Strobach podává v něm dosti zevrubnou zprávu o 13. hlavních ostrovech mariánských, popisuje každý jednotlivý ostrov zvláště, líčí tamější mírné a zdravé ovzduší při častých náramných bouřkách, mluví o vodství

⁵⁹ ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, Václav. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa. Památky staré literatury české (Orbis)*. Praha: Orbis, 1951.

⁶⁰ ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, Václav. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 109. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:2e53b670-3253-11e4-8413-5ef3fc9ae867>

⁶¹ BINKOVÁ, Simona a Josef POLIŠENSKÝ. *Česká touha cestovatelská: cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha: Odeon, 1989, s. 23. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:98615e54-a965-42fe-9e24-fbaf15c89a1c>

zde hojném, obzvláště na největším ostrově sv. Jana. O zvířeně čili o zvířatech zde domácích a o těch, kteráž se tuto pohřešují, o hojných žních, které se zde několikráte do roka opakují, vypravuje o stromích a bavlníku od Španělů zde zaštípených a dobře se dařících, pojednává o tabáku, ostrovanům sice zcela novém ale velmi oblíbeném, podotýká též něco málo o jejich jazyku ale zevrubněji vyličuje uspořádání jejich společnosti a o rozdělení jejím na tři stavy bez vrchního náčelníka všech (krále neb knížete), popisuje jejich pohanské pověry a staré náboženské tradice (podání), dává obrázek domácnosti a rodinného života tuzemcův, vykládá všelijaké jejich zvyky, zvláště zvyk pomazávati tělo olejem, honositi se velikou bradou, oholívati si vlasy až na malý chocholík, jakož i zvyky ženštin co do upravení vlasů, chválí jejich pílení domácí čistoty a poněkud i zdvořilosti, velebí vespolnou Marianův lásku a vytrvalost při ošetřování nemocných a k obveselení vykládá též o milování tabáku u těchto ostrovanů rka, že pro tabák všecko dáti a činiti hotovi jsou anobřž že tabák je také pro víru křesťanskou navazuje a za tou příčinou že on sám (Strobach) tabák všude s sebou nosí, poněvadž u těchto Indů, jak žertovně o nich říkával, víra katolická netoliko sluchem, nýbrž i ústy a nosem vchází do srdce.“⁶²

Ze zápisů, rukopisů a itinerářů jezuitských misionářů čerpali informace první „moderní“ cestovatelé a badatelé 18. stol. Mezi ně můžeme zařadit Jana Viléma Helfera (1810-1840). Tento lékař a přírodovědec se od mládí zabýval entomologií, vystudoval však medicínu. Po svatbě s baronkou Pavlínou des Grantes (1801-1881) v roce 1834 se usadil v Praze, kde vykonával lékařskou praxi. Helferova touha po cestování je však o rok později zavedla do turecké Smyrny (kde později vlastnil fotografické studio Alexander Sandor Svoboda), kde Helfer působil nějaký čas jako lékař.

Pobyt v Turecku však manžele neuspokojoval, a tak se rozhodli cestovat nejprve do Bejrútu, Aleppa a Iráku. Na cestě jim byl opatrovníkem britský plukovník Francis Rawdon Chesney (1789-1872), který měl na starost zajištění paroplavebního spojení mezi Perským zálivem a Indií po řece Eufratu. Helferovi měli v plánu usadit se v íránském Búšehru, avšak kvůli opakovaným útokům šíitských muslimů nakonec Persii opustili a na doporučení Chesneyho se nakonec Helferovi podařilo získat místo úředníka Východoindické společnosti v Kalkatě.

Byl pověřen výzkumem Barmy (dnešního Myanmaru), kde se mu podařilo najít ložiska různých nerostných surovin. Od roku 1838 žili manželé v Mergui (dnešní Myeik v Myanmaru), kde podnikali na kávovníkových a kokosových plantážích. V roce 1840 se Vilém Helfer rozhodl prozkoumat Andamanské ostrovy. Protože účastníci výpravy nechtěli vyděsit místní obyvatele, vystoupili na břeh beze zbraní, což se Helferovi stalo osudným. Zřejmě jako jediný z celé výpravy byl při útěku zpět k lodi zasažen do hlavy otráveným šípem. Jeho tělo se potopilo a nepodařilo se ho nalézt.

Většina Helferových zápisů se nedochovala. Národní muzeum v Praze nicméně schraňuje jeho entomologické sbírky z Barmy, které čítají více než 5000 druhů hmyzu, téměř čtvrt milion kusů brouků, několik tisíc kusů rostlin a velké množství ptáků.

⁶² PROCHÁZKA, Matěj. *Missie jesuitské vůbec a missie P. Aug. Strobacha z T.J. zvlášť*. V Brně: Nákladem Dědictví ss. Cyrila a Methoděje, 1886, s. 311.

„Svou sběratelskou technikou předstihl Helfer současníky o celou generaci. Prvý s úžasnou houževnatostí se věnoval sběru nejmenšího hmyzu a používal k tomu již moderních method (soustavné prosívání, stršásání se stromů).“⁶³

Předčasná smrt mladého vědce byla pro českou vědu velkou ztrátou. O jeho zásluhách, životě i smrti přednášel⁶⁴ a psal⁶⁵ do českých novin například cestovatel Josef Kořenský (1847-1938), o kterém bude ještě řeč.

Česká cestovatelská fotografie do roku 1900

V českých zemích se začala fotografie používat během cest a expedic do zahraničí, v porovnání s Francií nebo Velkou Británií, ve větší míře mnohem později. Za zlatý věk českého cestovatelství považuje Michael Borovička⁶⁶ období od 2. pol. 19. stol. Je však důležité si uvědomit, že se ještě nejednalo o masový turismus a že celkový počet cestovatelů Borovička odhaduje na zhruba čtyřicet.⁶⁷ Ještě méně bylo těch cestovatelů, kteří během svých výprav fotografovali.

První generace cestovatelů - fotografů

Mezi naše nejznámější a nejvýznamnější cestovatele a objevitele 2. pol. 19. stol. můžeme zařadit např. lékaře Emila Holuba (1847-1902). Během několika výprav do Afriky v letech 1872-1879 se vždy spoléhal pouze na své kresby, a to i přes to, že pro druhou výpravu dostal nabídku několika fotografů. Zda šlo o nedůvěru k novému médiu nebo o záležitost rozpočtu, není jisté.

Dlouho se mělo za to, že mezi první české fotografující cestovatele patří tajemný Enrique Stanko Vráz (1860-1932), případně Josef Wunsch (1842-1907), objevitel pramenů řek Eufrat a Tigris. Dnes můžeme před tyto známé osobnosti zařadit několik o generaci starších cestovatelů. Jejich nevelká známost v českém prostředí je způsobena snad i tím, že zatímco nejstarší z nich Emanuel von Friedrichsthal se občas řadí k rakouským fotografům, Václav Cífk se sice v Čechách narodil, ale působil celý život v Portugalsku, a Alexander Sandor Svoboda má české jméno, ale narodil se v Bagdádu a většinu života strávil v Turecku.

⁶³ *Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné*. Praha: Václav F. Kumpošt, 7.1953, 32(6), s. 215. ISSN 0042-4544.

⁶⁴ *Časopis Musea království Českého*. Praha: Matice česká, 1921, 95(2 - 3), s. 85. ISSN 1210-9746.

⁶⁵ *Zvon: týdeník belletristický a literární: majetek družstva spisovatelského*. V Praze: F. Šimáček, 1930, 30(51), s. 705.

⁶⁶ BOROVÍČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-000-2, s. 377.

⁶⁷ BOROVÍČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-000-2, s. 393.

Emanuel von Friedrichsthal (1809-1842)

Antonín Dufek řadí k prvním nekomerčním cestovatelům – fotografům Emanuela von Friedrichsthala z Uhřic u Kroměříže. Ten bývá často řazen spíše k rakouským fotografům. Jeho prvenstvím je dokumentování archeologických vykopávek a nálezů na poloostrově Yucatán pomocí daguerrotypie již v roce 1840. Během zpáteční cesty vystavoval dvacet pět svých daguerrotypií v New Yorku a možná také v Londýně a Paříži. Von Friedrichsthal se znal například s Alexanderem Humboldtem, který jej představil členům Královské akademie v Paříži. Zemřel v roce 1842 ve Vídni, pravděpodobně na následky onemocnění malárií.⁶⁸ Jeho dílo je dnes považováno za ztracené, byť nejméně dvě daguerrotypie připisované von Friedrichsthalovi se nacházejí ve sbírkách Národní knihovny ve Vídni.⁶⁹ Emanuela von Friedrichsthala bychom tedy směle mohli zařadit po bok prvních cestovatelů – fotografů, daguerrotypistů Horáce Verneta a Frédérica Goupil-Fesqueta a dalších průkopníků světové cestovatelské fotografie.

Václav Cífka (1811-1884)

Známý v Portugalsku jako Emanuel Cifka opustil rodný kraj v roce 1836 ve svých 25 letech, tedy plně tři roky před oznámením daguerrotypického vynálezu. Již jako voják se stal členem dvorní družiny Ferdinanda II. a usadil se v Lisabonu, kde se věnoval architektuře, malování na majolikovou keramiku a fotografii. Vlastnil jeden z prvních stálých daguerrotypických ateliérů v Portugalsku a s fotografií seznámil jednoho z nejdůležitějších portugalských fotografů, Carlose Relvase.⁷⁰ Cífka je autorem parkových zahrad královského paláce v městečku Sintra u Lisabonu a také mnoha fotografií portugalské královské rodiny, např. krále Ferdinanda II. či jeho dcery Antonie, byl dokonce jeho dvorním fotografem. S králem je pojilo velké přátelství a Cífka v jeho službách pracoval až do vysokého věku.⁷¹ Fotografoval mimo jiné stavbu vítězného oblouku na Praça do Comércio nebo stavbu paláce Pena na vrcholu kopce nad městem Sintra nedaleko Lisabonu.⁷²

Alexander Sandor Svoboda (1826-1896)

U nás téměř neznámý fotograf si mezi nejstaršími českými fotografy zaslouží alespoň zmínku. Narodil se v Bagdádu v dnešním Iráku a jeho absence v dějinách české cestovatelské fotografie je způsobena tím, že jeho otcí Antonu (Antonínu) Svobodovi, narozenému v roce 1796 v dnešním Osijeku v Chorvatsku, připisuje většina dostupných zdrojů domnělý ruský a/nebo

⁶⁸ DUFEK, Antonín. *Dějiny českého výtvarného umění 1780-1890 III/2*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0735-0, s. 50

⁶⁹ FRIEDRICHSTHAL, E. von (1840) *Figur aus Mayapan* Dostupné z: https://data.onb.ac.at/rep/BAG_3477219.

⁷⁰ Viz například text Davida Koreckého v publikaci *Carlos Relvas – Objekty věčnosti*, vydané ku příležitosti výstavy fotografií Carlose Relvase v Galerii Rudolfinum, 23. 5. 2013 -15. 9. 2013.

MALTEZ, José Veiga; KORECKÝ, David a PAVÃO, Luís. *Carlos Relvas: objekty věčnosti*. Praha: Galerie Rudolfinum, 2013. ISBN 978-80-86443-25-6, s. 10.

⁷¹ Národní listy. Praha: Julius Grégr, 28.2.1884, 24(59, odpolední vydání), s. (2). ISSN 1214-1240.

⁷² Cífkovy fotografie je možné prohlédnout v online katalogu Palácio Nacional da Ajuda.

<http://www.matrizpix.dgpc.pt/MatrizPix/Fotografias/FotografiasListar.aspx?TIPOPESQ=2&NUMPAG=1®PAG=50&CRITERIO=Cifka%C2%A8>

maďarský původ.⁷³ Pravdou je skutečnost, že Alexandrův dědeček, Thomas Joséphus Svoboda byl rekrutem rakousko-uherské husarské jízdy (zřejmě odtud onen nesprávný maďarský původ) a narodil se 23. dubna 1767 ve vesnici Schopka nedaleko města Milineck, tedy dnešního Mělníka.⁷⁴ Spíše než o českého autora se tak jedná o fotografa s českými kořeny.

Svoboda studoval malbu u Miklóse Barabáse v Budapešti a také na Královské akademii umění v Benátkách. Během svých cest navštívil mj. Indii, kde rovněž fotografoval. Jelikož měl problém uživit se fotografováním v Bagdádu, rozhodl se přestěhovat do Smyrny v Turecku, kde si založil vlastní studio. Mnoho fotografií z jeho pozůstalosti se nedochovalo, ale vzácná publikace *The Seven Churches of Asia* z roku 1869 obsahuje 20 Sandorových albuminových pozitivů kostelů a památek v dnešním Turecku. Jeden z výtisků knihy je dnes uchován ve sbírkách University of St Andrews ve Skotsku.⁷⁵

Svoboda nabízel své fotografické služby projíždějícím cestovatelům, které při jejich výpravách doprovázel. Své fotografie nabízel také do různých cestovatelských časopisů, např. *Le Tour du Monde*⁷⁶ a dalších. Deníky mapující 40 let života a obchodu rodiny Svobodových v Bagdádu, ale také při cestách po Asii a Evropě, zdigitalizoval a doplnil o další informace Svoboda Diaries Project⁷⁷, kde je možné si digitalizované zápisky a některé fotografie prostudovat.

Cestující sběratelé fotografií

Mezi cestovatele, kteří fotografie sbírali, ale sami nepořizovali, můžeme zařadit dva námořníky ve službách Rakouska-Uherska. Byli jimi lékař Jindřich Vávra a kapitán Erwin Dubský. Oba byli novým médiem fascinováni a ze svých cest si přivezli stovky fotografií, ale zatímco pro Vávru měly fotografie hlavně upomínkový charakter a za svého života je veřejně nikde nevystavoval, Dubský po svém návratu uspořádal velkolepou výstavu zakoupených předmětů a fotografií. Ta byla svého času tak populární, že se o ní psalo v novinách.

Jindřich Vávra (1831-1887)

Tento námořní lékař, sběratel a cestovatel byl dlouho považován za nejstaršího doloženého českého cestovatele a fotografa.⁷⁸ Poprvé se vydal na plavbu po Středozezemním moři na palubě

⁷³ PEREZ, Nissan N. *Focus East: Early Photography in the Near East (1839-1885)*. 1. Abradale/Abrams, 1988. ISBN 0810909243, s. 225. Ale také například Getty Museum Collection - <https://www.getty.edu/art/collection/person/105603>

⁷⁴ Viz rodokmen rodiny Descamps - <https://gw.geneanet.org/pdescamps2?lang=en&pz=philippe+clement+richard&nz=descamps&p=thomas+joseph+us&n=svoboda>

⁷⁵ <https://collections.st-andrews.ac.uk/album-book-portfolio/the-seven-churches-of-asia/533973>

⁷⁶ Časopis vycházel od roku 1860 a nejprve byl ilustrován dřevoryty (často podle fotografií), které posléze nahradily fotografické reprodukcce. Poslední číslo vyšlo v roce 1914. Viz například <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k343847>

⁷⁷ Projekt vznikl ve spolupráci Ottoman Texts Archive Project a University of Washington. Viz <https://www.svobodadiariesproject.org>

⁷⁸ SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4, s. 382.

korvety Saida v roce 1856. Podle Josefa Kunského měl poprvé fotografovat během expedice v Jižním Atlantiku v letech 1857-1858.

„Tehdy se začalo v přírodních vědách používat fotografie a Vávra se tedy stal právě tak pilným fotografem, jako byl ještě za svého studia u mikroskopu i v přírodě pilným kreslířem.“⁷⁹

Rovněž Rudolf Skopec napsal v článku pro *Revue Fotografie* v roce 1973, že Vávra sám fotografoval kolódiovým procesem., nejprve v roce 1856 v Itálii a poté v roce 1858 v Jižní Americe. S fotografií se měl přitom Vávra seznámit v Brně u profesora Bedřicha Franze, který mu měl představit daguerrotypii.⁸⁰

Ve vlastním životopise, který dokončil 4. srpna 1878 v Pule, píše Vávra k fotografiím následující:

„Na cestě na Carolině byl také položen základ k mým fotografickým sbírkám. Byl to jeden z mých hlavních úkolů – na všech cestách tuto sbírku rozmnožit a doplnit, takže obsahuje teď sbírku ze všech pěti světadílů (Evropa je zastoupena jen Levantou) a těžko by se takové podobné album fotografií z mimoevropských zemí našlo. To jsem si samozřejmě nechal pro sebe a je mou nejkrásnější vzpomínkou na mé cesty...“⁸¹

Většina dochovaných fotografií, které Vávra během svých cest nasbíral, pochází z pozdější doby, konkrétně z let 1868-1879, kdy se účastnil své poslední cesty kolem světa. Velká část fotografií z Vávrovy sbírky je nesignovaná, přičemž autory podepsaných snímků jsou často světoznámí fotografové s výraznou stopou v dějinách fotografie. Patří mezi ně např. Samuel Bourne (1834-1912), který fotografoval v Indii, Eugenio Courret (1839-1920) v Peru⁸² či William Thomas Saunders (1832-1892) v Číně.⁸³

Více než tisíc fotografií z Vávrových cest uložených v šesti autenticky zdobených krabicích se dnes nachází v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea. Některé nesignované exteriérové fotografie vykazují podle Pavla Scheuflera kompoziční a technické podobnosti, např. shodné albuminové tónování. Opakuje se také zájem o stejné motivy, např. snímky krajín a přístavů na pobřeží. Vávrovo autorství bohužel není možné jednoznačně doložit. Záznam v inventáři Františkova muzea o získání Vávrových fotografických alb hovoří o tom, že Vávra fotografie shromáždil, nikoliv pořídil nebo vyfotografoval.⁸⁴

Vávra byl za svou botanickou a numismatickou činnost v roce 1872 vyznamenán povýšením do rytířského stavu. Jeho oficiální titul zněl Henrich Wávra Ritter von Fernsee - Jindřich Vávra rytíř z dalekých moří.

⁷⁹ KUNSKÝ, Josef. *Čeští cestovatelé*. Praha: Orbis, 1961. sv. 2, s. 24.

⁸⁰ SKOPEC, Rudolf: *Naši fotografové v exotických krajích*. *Revue fotografie*, 1973, č.1, s. 13.

⁸¹ SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4, s. 382.

⁸² Courret, stejně jako Jan Havlasa, fotografoval také na Tahiti.

⁸³ SCHEUFLER, Pavel, DVOŘÁKOVÁ, Hana a KOSTRHUN, Petr (ed.). *Čas rytířů dalekých moří: sběratel a mecenáš Jindřich Vávra = The time of the knights of the far seas : collector and patron Jindřich Vávra*. Přeložil Gwendolyn ALBERT. Praha: Karel Kerlický - KANT, 2020. ISBN 978-80-7437-317-6, s. 11.

⁸⁴ DITTERTOVÁ, Eva; DVOŘÁKOVÁ, Hana; HORUCKOVÁ, Lucia; KAŠPAROVÁ, Dagmar; KOLÁČNÝ, Ivo et al. *Jindřich Vávra: sběratel a mecenáš = collector and patron*. Přeložil Gwendolyn ALBERT. Praha: Karel Kerlický - KANT, 2020. ISBN 978-80-7437-322-0, s. 44-49.

Erwin Dubský (1836-1909)

Brněnský rodák šlechtického původu z rodu Dubských z Třebomyslic se stal fregatním kapitánem Rakouského císařství. Procestoval např. Čínu, Japonsko i Severní Ameriku. Ze svých četných cest přivezl jedinečné kolekce předmětů, ale také sbírku 506 albuminových fotografií. Jde hlavně o krajinné a sídelní veduty, panoramatické fotografie, portréty a snímky typů místních obyvatel, včetně detailů v oblečení a předmětů každodenní potřeby.

Celá sbírka fotografií je adjustována do série devíti alb. Autory snímků jsou například Raimund von Stillfried (1839-1911) a Felice Beato (1832-1909), ale již i japonští fotografové jako Ueno Hikoma (1838-1904) nebo Ičida Sóta (1843-1896). Pro kontext Dubského sbírky jsou důležité jeho dochované deníky, ve kterých líčí průběh jednotlivých expedic a detailně popisuje navštívená místa. Dubský si uvědomoval význam svých sbírek, a tak po návratu z expedice v roce 1876 uspořádal pro veřejnost v lysickém zámku velkou výstavu přivezených předmětů. Podle tehdejšího tisku mělo jít až o 60 beden a 1300 různých předmětů z Japonska, Číny, Bombaje, Kalifornie a Patagonie.

„Zajímavé sbírky chová zámek Lysický, kamž přibyl nedávno hrabě Ervín Dubský, syn majitele panství, který se na císařově korvetě „Bedřichu“ co první důstojník zúčastnil cesty kolem světa. Sbírkou zajímavými prostranně tři síně, obsahují množství vzácných výrobků z Afriky, Indie, Číny, Japanu, jižní Ameriky atd. Jsou tu ty nejjemnější předměty bronzové, porcelánové, bohaté látky skvostně vyšíváné a tkané, vzácná a velmi bohatá sbírka zbraní, v níž se nalézá vše, od kyje divocho afrického až do skvělé výzbroje staro-japonského vojína. – Velmi zajímavá a poučná jest část sbírek obsahující přírodniny, pak oděvy a náradí oněch rozličných národů, dále množství fotografií všech krajin, stavení a typů obyvatelstva cizích těch krajů, které mladý hrabě navštívil. Sbírkou tyto jsou přístupny každému a obyvatelstvo Lysické i okolní je pilně navštěvuje. Poslední neděli navštívilo sbírky 617 osob.“⁸⁵

Cestovatelé, vědci a dobrodruzi

Přestože v první generaci světových cestovatelů nemáme velké zastoupení, brzy se počet fotografujících cestovatelů a cestujících fotografů rozrostl. Někteří, jako Raimund Stillfried von Rathenitz (1839-1911), propadli fotografii až později ve svém životě, nebáli se přestěhovat na druhý konec světa, založit fotografickou živnost a pustit se do podnikání na vlastní pěst; jiní začali fotografii využívat k vlastní badatelské a výzkumné činnosti a sloužila jim hlavně jako pracovní nástroj.

S rozvojem vědeckých disciplín, jako byla etnografie, botanika, antropologie či archeologie, nachází fotografie stále nová uplatnění. Slouží ale také cestovatelům a dobrodruhům, kteří se vydávají do světa za prací či dobrodružstvím a fotografii používají jako vizuální deník, ať už pro své vlastní potěšení, nebo jako pomůcku k psaní cestopisných a dobrodružných knih či pro cestovatelská promítání s doprovodem „světelných obrazů“.

Důležitým centrem českých cestovatelů se v roce 1874 stalo České průmyslové muzeum, které na základě získaného dědictví založil filantrop a mecenáš Vojta Náprstek (1826-1894). Po

⁸⁵ Moravská orlice. František Uman, 17.8.1876, 14(186), s. [3]. ISSN 1803-117X. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:209d19fe-32f0-11de-992b-00145e5790ea>

zážitku ze Světové výstavy v Londýně v roce 1862 se rozhodl iniciovat založení průmyslového muzea v Praze, plány však překazilo zamítavé rozhodnutí z Vídně. Jediným řešením bylo založení soukromé instituce, která nespádala pod Muzeum Království českého. Cílem bylo vybudovat muzeum zaměřené na technické exponáty. Součástí sbírek se však brzy staly i dary různých cestovatelů a náplní muzea se tak staly exotické a etnografické sbírky.⁸⁶

Vojta Náprstek byl během svého působení v muzeu v kontaktu například s Emilem Holubem, Josefem Wünschem, Josefem Kořenským (1847-1938), Pavlem Durdíkem (1843-1903) i Enriquem Stanko Vrázem, které propagoval a také podporoval. Ze svých cest mu sbírkové předměty vozili a posílali také Richard Štorch (1877-1927) a Bedřich Machulka (1875-1954). Po jeho smrti se role podporovatelky českých cestovatelů ujala jeho žena Josefa Náprstková (1838-1907). Po první světové válce muzeum podporovalo např. Karla Domina a Viktora Daneše nebo zoologa Jiřího Bauma (1900-1944), který projel automobilem Tatra 12 Afriku od severu k jihu již v roce 1931, tedy 16 let před Zikmundem a Hanzelkou.

V posledním čtvrtletí 19. stol. čeští cestovatelé fotografovali, nebo fotografie nakupovali, doslova po celém světě. Mnozí z nich byli inspirací nastupující generace, která začala objevovat a cestovat světem na přelomu 20. stol. Mezi tyto cestovatele patří např. Jan Havlasa, který své předchůdce i kolegy ve svých knihách občas zmiňuje.

Raimund Stillfried von Rathenitz (1839-1911)

Podobně jako předchozí dva námořníci i Raimund Stillfried von Rathenitz začal svou vojenskou službu u námořnictva, v roce 1851 nastoupil na námořní akademii v Terstu, později však přestoupil k ženijnímu oddílu. Během služby se začal věnovat malbě, ale jeho pravý talent se projevil teprve po odchodu z armády. Od roku 1863 cestoval po Číně, Japonsku a USA. Z těchto tří zemí mu asi nejvíce učarovalo Japonsko, protože se tam, po nasazení v Mexiku v roce 1868, opět vrátil.

V Japonsku tehdy působil jako jeden z prvních evropských fotografů Felice Beato (1832-1909), který Stillfrieda natolik ovlivnil, že si v roce 1871 otevřel v Jokohamě vlastní fotografické studio s názvem Stillfried and Company. Rathenitz se stal natolik úspěšným a vyhledávaným fotografem a prodejcem kolorovaných albuminových fotografií, že po dvou letech přibral do firmy společníka a studio přejmenoval na Stillfried and Andersen a někdy po roce 1877 dokonce odkoupil celý Beatův ateliér.

Cestoval po celém Japonsku, pořizoval záběry měst a krajin, zavítal dokonce na ostrov Hokkaidó, kde pořídil zřejmě vůbec první snímky původního kmene Ainů.⁸⁷ Velmi důležitou součástí nabídky Stillfriedových fotografií byly tzv. typy – muži v brnění, dívky s hudebními nástroji, rolníci atd.

Snímky Felice Beata i Raimunda Stillfrieda von Rathenitze můžeme najít v pozůstalosti Erwina Dubského. S Jindřichem Vávrou se setkal v roce 1865 v Mexiku a o tři roky později byli oba

⁸⁶ Podrobněji viz SECKÁ, Milena. *Vojta Náprstek: vlastenec, sběratel, mecenáš*. V Praze: Vyšehrad, 2011. ISBN 978-80-7429-173-9.

⁸⁷ Kmen Ainů později navštívili a fotografovali jak Jiří Viktor Daneš a Karel Domin (v letech 1920-1923), tak Jan Havlasa (v roce 1912). Srovnáním dochovaných fotografií všech tří autorů by bylo možné zjistit, zda nefotografovali v průběhu let tytéž obyvatele stejné vesnice.

členy oficiální Rakousko-Uherské mise v Japonsku, tedy ještě předtím, než si otevřel svůj ateliér v Jokohamě.

Josef Wünsch (1842-1907)

Mezi nejdůležitější objevy tohoto rodáka z Rokycan, mimochodem spolužáka Svatopluka Čecha z piaristického gymnázia v Praze, patří objev nápisu v klínovém písmu na hoře Ašrut Dag, ale hlavně objev pramenů Západního i Východního Tigridu v roce 1883. Josef Wünsch se výrazně zasloužil o zmapování území o rozloze téměř 20 tisíc kilometrů čtverečních na území východní Osmanské říše, nazývané tehdy Arménie a Kurdistán.

Josef Wünsch měl velký sen podniknout významnou vědeckou cestu. Po 14letém působení na učitelském ústavu v Jičíně měl v plánu uspořádat výpravu do Afriky, ale nakonec dal na radu Vojty Náprstka a rozhodl se odcestovat do Palestiny a Arménie. Wünsch se na cestu velmi dobře připravil ve Vídni u profesora Berlínské univerzity Heinricha Kieperta (1818-1899), kde studoval kartografii a meteorologii, učil se pořizovat „papírové otisky“ a kromě toho se také učil turecky a arménsky. Poradcem mu byl i geodet a kartograf Robert Doudlebský ze Sterneku (1839-1910).⁸⁸

Nejprve odjel v roce 1881 přes Korfu do Egypta, kde strávil zimu. Na jaře 1882 se přidal k německé archeologické společnosti, která putovala z Bejrútu do Alexandretty (dnešní Ískenderun) a dále až k břehům řeky Eufratu. Mapování, kterému se zde věnoval, přerušilo povstání Kurdů. Zimu strávil v Istanbulu a jelikož chtěl v činnosti pokračovat, požádal o prodloužení neplacené dovolené. Jeho aktivity podporovalo ministerstvo kultu a vyučování a Zeměpisná společnost ve Vídni, takže finančně byl na další cestu zajištěn.

Skrze území dnešní Gruzie se vydal přes Tbilisi do Jerevanu a později k hoře Ašrut Dag, kde našel nápis provedený v klínovém písmu, opis a otisk nálezu poslal k rozluštění do Vídně. Během následujících týdnů se mu podařilo ve výšce 3170 najít pramen Východního Tigridu na hoře Karamürük a také upřesnit místo pramene Západního Tigridu na jih od jezera Gölcük.

Zajímavý je fakt, že se Wünsch během svých nejdůležitějších cest spoléhal výhradně na své zápisky, kresby a různá měření, zatímco fotografické vybavení s sebou nikdy neměl. Pozitivní vztah k médiu je přitom zjevný z názvů některých knih, např. *Z blízka a z dáli: obrázky z cest Josefa Wünsche* (1887) nebo *Po souši i po moři: obrázky z cest Josefa Wünsche* (1880). Žádná z jeho knih není fotograficky ilustrovaná, slovo obrázek znamená v jeho pojetí spíše vzpomínku. Občas se vyskytuje dokonce slovo fotografie, ale pouze jako označení pro krátký popis:

„Zde máte jeho fotografii. Celé mohutné tělo oděno v řasnatý bílý plášť vlněný. Obličej ostrý, výrazný. Pleť barvy olivové. Černé oči bodají jako žhavé paprsky slunečné. Ústa široká; pysky nabubřelé, vyhrnuté. Mezi nimi cení se bělostné zuby. Obličej holý bez vousů, jen pod nosem ukazuje se něco, co by vousem býti mělo. ... Avšak na pozadí jeho fotografie skoro docela bych

⁸⁸ BOROVIČKA, Michael. *Učitel objevitelem pramenů Eufratu a Tigridu*. Lidé a země. 2009-04-17, roč. 2009, čís. 4

zapomenul. Pozadí tvoří celý majetek Aliho, dva vychrtlí hněhouši, kterými v Goletě chléb svůj vezdejší si vydělává.“⁸⁹

Poprvé a zároveň naposledy použil fotografický přístroj během své poslední vědecké výpravy v roce 1890 v Černé Hoře. Šlo o přístroj na skleněné desky o formátu 13x18 cm.⁹⁰ Velký přístroj a těžké křehké desky, kterých měl s sebou údajně až 150, působily vědci značné obtíže. Na několika snímcích je dokonce vidět vržený stín přístroje i fotografa. Přesto se mu podařilo pořídit množství snímků krajin, památek i portrétů místních obyvatel.

Wünsch získal za své fotografie ocenění na výstavě zeměpisného sjezdu ve Vídni v roce 1891 a na žádost paní Náprstkové věnoval do sbírek kromě jedné sady fotografií i kolekci skleněných negativů.⁹¹

„K vyznamenání profesora Jos. Wünsche, slovního českého cestovatele a spisovatele rozesílá ředitelství c. k. české průmyslové školy v Plzni všem přátelům a ctitelům vyznamenaného p. profesora následující pozvání: Jeho c. a k. Apoštolské Veličenstvo ráčilo nejvyšším rozhodnutím ze dne 30. srpna t.r. professoru při české státní škole průmyslové v Plzni Josefu Wünschovi rytířský kříž řádu Františka Josefa nejmilostivěji udělit.“⁹²

Některé Wünschovy fotografie se dnes nacházejí také v Archeologickém muzeu ve Splitu.⁹³

Josef Kořenský (1847-1938)

Josef Kořenský, vlastní strýc spisovatele Joe Hlouchy, nebyl cestovatelem, jehož cílem by bylo objevovat nepoznané země a přivážet nové informace, ale spíše zprostředkovávat své zážitky a svůj pohled na vzdálené exotické kraje. Protože své cesty kolem světa vykonal v době, kdy byl již relativně dobře finančně zajištěný a měl za sebou dlouhé působení na pozici středoškolského učitele, mohli bychom ho, spíše než za cestovatele či objevitele, označit za dobře finančně zajištěného a teoreticky připraveného turistu.

Kořenský cestoval vlakem a spával v hotelích. Uskutečnil dvě cesty kolem světa a své zážitky vydal poprvé již v roce 1893 v knize *Cesta kolem světa*. Knihy *Žaponsko a Josefa Kořenského cesty po světě* vyšly v roce 1899.⁹⁴ Kořenský své publikace ilustroval převážně fotografiemi a

⁸⁹ WÜNSCH, Josef. *Na zříceninách karthaginských*. Květy: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním. Praha: Jaroslav Pospíšil, 7.1879, 1(7), s. 20. ISSN 0023-5849. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:26c80797-b1a2-43ae-b7ab-f9053b386209>

⁹⁰ SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4, s. 382.

⁹¹ *Pravda: List Československé komunistické strany - odbočka Plzeň*. Plzeň: Tiskařské a nakladatelské družstvo Pravda, 24.7.1982, 63(174), s. 4. ISSN 1803-1633. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cf09a9a0-2a09-11e9-844c-005056827e51>

⁹² *Plzeňské listy*. V Plzni: J.R.Port, 10.10.1891, 27(122), s. [2]. ISSN 1804-0187. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:5f0fb674-5e09-4981-a34e-c55c36ad0874>

⁹³ Několik fotografií s udáním místa uložení bylo použito v článku kolektivu autorů Koprivica, Tatjana & Sfameni, Carla & d'eredità, Antonio. (2019). C. Sfameni, A. D'Eredità, T. Koprivica, *The main public buildings of Doclea: Archival, Archaeological and Architectonic Research*, *Archeologia e Calcolatori*, Supplemento 11 (2019), 85-103.

⁹⁴ PÍŽA, Adam. *Pohled Josefa Kořenského na vzdělávání v cizích zemích v druhé polovině 19. století na základě analýzy Kořenského cestopisného díla* [online]. Brno, 2017 [cit. 2023-08-31]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/acqwh/>.

reprodukcemi, které na svých cestách zakoupil. Suchomel píše o Kořenském v knize *Šašin, šašin!! Japonská fotografie 19. století* následující:

„Kniha Žaponsko přinášela v českém jazyce první ucelenou populárně naučnou informaci o této vzdálené zemi a informovala nejen o cestě samotného Josefa Kořenského, ale propojovala tyto informace s exkurzy do japonské historie, kultury, umění a řemesel, myšlení a politického uspořádání. Kořenský během cesty sesbíral velkou kolekci fotografického materiálu, nejen z Japonska, ale vlastně ze všech navštívených míst.“⁹⁵

Na rozdíl od Jana Havlasy, který své knihy ilustroval a přednášky doprovázel vlastními a Elsinými fotografiemi, Josef Kořenský fotografie pro své knihy a cestopisné přednášky nakupoval nebo se nechal fotografovát místními fotografy. Většinou cestoval relativně nalehko a fotografický přístroj se mu nechtělo vozit.⁹⁶

„Kupoval jsem, co jsem mohl. ... Roztomilé fotografie kolorované ladně rukou nabízely se tam po tuctech pořád ještě za několik senů, a krajinky na nich zobrazené líbily se mi rovněž tak jako za mé návštěvy první.“⁹⁷

Kořenský neměl ani ambice vytvořit nějakou ucelenější etnografickou sbírku, šlo mu hlavně o zprostředkování svých zážitků co nejširšímu publiku. Je autorem několika desítek článků a přibližně 50 knih, které ilustroval zakoupenými fotografiemi.

Na rozdíl od Aloise Musila, který uváděl autory použitých fotografií, a Jana Havlasy, který používal téměř výhradně své a Elsiny fotografie, uvádí Kořenský seznam ilustrací často bez autorství. Jeho přínos české etnografii je spíše okrajový, o to zajímavější jsou fotografie, které na svých cestách nasbíral. Také jeho pozůstalost se dnes nachází v Náprstkově muzeu v Praze.

Enrique Stanko Vráz (1860-1932)

Vráz je zřejmě nejzáhadnějším českým cestovatelem. Dlouho byl považován za prvního českého cestovatele, který fotografoval v mimoevropských oblastech.⁹⁸ O jeho narození a původu toho není mnoho známo. Sám si vybral datum a místo narození, které uváděl jako 18. duben 1860 ve městě Trnov v Bulharsku. Svůj původ si velmi přísně střežil a jeho pravé jméno neznala ani jeho manželka.

Jeho nejstarší fotografie je možné datovat do roku 1885; tehdy se nacházel na Zlatém pobřeží (dnešní Ghana), kde se léčil z malárie. V pevnosti Christiansborg, kde pobýval, se setkal s misionáři z Německa, kteří s sebou přivezli dřevěný fotoaparát Liesegang, do něhož se vkládaly skleněné desky o velikosti 13 x 18 cm. Každá jednotlivá deska vážila 125 gramů. Vráz přístroj s dalším příslušenstvím odkoupil a začal se věnovat portrétování misionářů i místních

⁹⁵ SUCHOMEL, Filip. *Šašin, šašin!!: japonská fotografie 19. století*. V Praze: Národní galerie, 2017, s. 35.

⁹⁶ TODOROVÁ, Jiřina, Jan CHOVANEČEK a Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur (Praha, Česko). *Kolem světa: sbírka fotografií z cest Josefa Kořenského v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 5. ISBN 978-80-7036-300-3. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:a110c5ef-1024-4716-bc82-909e7ded412e>

⁹⁷ KOŘENSKÝ, Josef. *Po druhé v Žaponsku*. Praha: J. Otto, 1910, s. 18. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:652b41f0-2cc7-410f-b50b-f1863a7de60d>

⁹⁸ BORÝSKOVÁ, Štěpánka; HNULÍKOVÁ, Blanka; ŠEJBL, Jan a TODOROVÁ, Jiřina. *Fotografické obrazy cestovatelů přelomu 19. a 20. století: archivně-historický výzkum skleněných negativů a diapozitivů*. Praha: NAMU, 2019. ISBN 978-80-7331-528-3, s. 19.

obyvatel. Fotografie se mu téměř okamžitě stala kromě koníčka i zdrojem obživy. O svých cestách pořádal v Praze a dalších městech cestovatelské přednášky, které doprovázel diapozitivy podle svých i zakoupených fotografií a negativů.⁹⁹ Pro své krajany Vráz přednášel také během cest po Spojených státech. Výtěžek z přednášek pro něj představoval důležitý zdroj příjmů.

„Včera o 4. hodině odpolední, píše německá „Politik“ dne 15. července, došlo k toužebně očekávané události v divadle „Urania“: Světový cestovatel E. St. Vráz měl přednášku před četným, vybraným obecnstvem na thema „Exotické stavby přírody a lidí“. ... To, co nám pan Vráz podal, bylo „first class“ a jeho duchaplné výklady doplňované obrazy skioptikonu¹⁰⁰ vyvolaly bouři pochvaly. Jak skvostné, jak velkolepé byly však tyto obrazy! ... Nejskvostnějšími obrazy, krásné jako nejkrásnější malba, byly pohledy na rovníkové moře za noci. Jaká to nádhera, jaká síla!“¹⁰¹

Svůj první fotoaparát používal i během výpravy po Jižní Americe, a to až do roku 1893. Fotoaparát byl však nucen z existenčních důvodů prodat. Nový přístroj na stejně velké skleněné desky, který si zřejmě zakoupil v USA, používal během cest na Borneo a Novou Guineu. Vrázovy stereoskopické snímky z Číny již vznikaly na přístroji se dvěma objektivy. Změnil se také formát skleněných desek, místo původních 13x18 cm fotografoval na menší formát 9x18 cm.

V roce 1895 navštívil také Japonsko, odkud se dochovaly jeho fotografie z Jokohamy a Nikka. Obtíže, spojené s vyvoláváním skleněných desek při vysokých teplotách a nesnesitelné vlhkosti, stejně jako zjevné nevýhody skleněných podložek, pravděpodobně stály za Vrázovým rozhodnutím zakoupit v roce 1913 sklápěcí měchový fotoaparát Kodak na celuloidový svitkový film.¹⁰²

„14./1. Opět nemocen. Dosti těžce. Antonio na výzvědách na druhém břehu. K večeru, kdy – dík opiu a chininu – bylo mi lépe, třeba byl jsem velmi slabý, dal jsem se do vyvolávání snímků fotografických! Chýše, v níž bydlel jsem, hodila se k účelu tomu dosti dobře. Tmavá komora byla brzo zhotovena. Manuela již na odpočinku ani nedutala, vidouc mne ve tmě a při tlumeném červeném světélku do půlnoci pracujícího. Všechny desky, všecky dosavadní snímky, Piarové, panoráma Orinoka, vše vzato nadarmo. Již ve vyvolávači, hydrochinonu, pro tropy snad nejhůř voleném, gelatina změkla, trhala se, při ustalování ale poroučela se vrstva celá, ne-li teď, tedy v konečné lázni čistící. Zdaž kdo z vás, v pohodlí Evropy neb jinde uprostřed civilisace hrající si fotografe či amatére, pochopíte bezbrannost proti těmto nehodám a zoufalství, které zmocní se cestovatele na místech nepřístupných, nikdy ještě strojem fotografickým „neznesvěcených“, když pod rukou trhá se mu, bubří a mizí ona tenoučná vrstva, na kterouž přenesl zjevy převzácné, jen jeho šťastnými zraky zřené?“¹⁰³

„Vyvolávat plotny bez černé komory, kde v tropech želatina se trhá pod rukama a teplá voda donesená z řeky odplaví všechno, co lidský důmysl a snaha tam zachytiti chtěly, co námahy a

⁹⁹ Viz SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4, s. 392.

¹⁰⁰ Skioptikon nebo také Laterna Magika. Jednoduchá promítačka na skleněné diapozitivy, zdrojem světla mohla být například petrolejová lampa.

¹⁰¹ *Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu*. Chicago: Aug. Geringer, 04.08.1898, 24(48a), s. 4. ISSN 2640-6004.

¹⁰² TODOROVÁ, Jiřina. *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 19.

¹⁰³ VRÁZ, Enrique Stanko. *Cesty světem..* (Tiskl Alois Wiesner), 1900, s. 225.

zklamání... Někdy zajímavější než obraz je historie jeho vzniku, napínavější to děj než ten, který na skle zachycen.“¹⁰⁴

Obtíže spojené s fotografováním na velkou kameru, kterou bylo nutné nejprve umístit na stativ, popsala v knize *Život a cesty E. St. Vráze* (1939) jeho dcera Vlasta Vrázová:

*„Naučil jsem se stříleti špatnou zbraní, primitivními šípy a foukačkou servatanou, loviti koňmo pomocí assagajů antilopy, chytati do lasa, harpunovati, Ale že jsem neměl na svých cestách Kodak, malý nenápadný stroj, aby divochy nevyděsil, v okamžiku vždy pohotový, toho nepřestanu litovati. ... Když fotografoval jsem hliněnou, pololorozbořenou mešitu černochů v Salaga, házeli po mně kopí a stříleli šípy.“*¹⁰⁵

Ve srovnání s dalšími českými cestovateli, např. Bedřichem Machulkou, od kterého občas kupoval negativy pro své přednášky, měl Vráz možnost navštívit mnohem více zemí a v některých byl nejspíš zcela prvním fotografem. Mezi jeho nejčastějšími náměty bychom našli architekturu, krajinu a přírodu, aranžované portréty místních obyvatel, ale také zachycené momentky každodenního života.

*„Vráz chápal fotografii jako přirozený dokumentační prostředek, preferoval informativní složku nad emotivní. Zajímavé jsou Vrázovy popisy, které psal přímo na skleněné negativy. ... Tyto snímky mají vysokou dokumentární hodnotu danou místem i dobou vzniku, i tím, že Vráz byl vnímavý pozorovatel, který chtěl pomocí fotografie co nejlépe informovat o vzdálených exotických zemích a životě jejich obyvatel.“*¹⁰⁶

Pozůstalost Enriqua Stanka Vráze se dnes nachází v Náprstkově muzeu v Praze.

Alois Musil (1868-1944)

Rodák z Rychtářova na Vyškovsku byl zakladatelem české orientalistiky, biblistou, cestovatelem, katolickým knězem a fotografem. Mezi Araby používal jména *Músa ar Rueili* nebo také *Músá šajch Číkí*. Ernest Gellner (1925-1995), britský sociální antropolog, mu udělil přezdívku Lawrence z Moravy, v narážce na Thomase Edwarda Lawrence (1888-1935) zvaného Lawrence z Arábie. V českém prostředí se tato přezdívka používá také ve tvaru moravský Lawrence z Arábie.

O Musilových cestovatelských a badatelských začátcích píše Edvard Reich v knize *Selský synek světovým cestovatelem* (1930). Zmiňuje také jeho fotografickou techniku a fakt, že Musil tehdy ještě neuměl přístroj dobře ovládat. V kapitole *Jak se nemá a jak se má cestovati* píše o Musilově první cestě z Egypta do Jeruzaléma:

„Jak se nemá a jak se má cestovati. Již v únoru 1896 se dostal do okolí nynější hory Sinaie. Doprovázeli výpravu jerusalemské školy do Egypta a odtud na Sinai a se Sinaie pouští do Gazy a Jerusalema. Přinesl si z ní jediný cenný výsledek: vědomí, jak se cestovati nemá. Cestovali s Baedekrem v ruce, zajímali se pouze o to, co v něm bylo zaznamenáno, a byli ponecháni sami sobě. Bylo mu již tehdy jasno, že je nutno zkoumati toto území podle prvotních pramenů

¹⁰⁴ TODOROVÁ, Jiřina. *Enrique Stanko Vráz: záhadný cestovatel fotograf*. Praha: Národní muzeum, 2006, s. 19

¹⁰⁵ VRÁZOVÁ, Vlasta. *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 44-45.

¹⁰⁶ TODOROVÁ, Jiřina. *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 20.

biblických a jiných, nikoliv podle Baedekra, choditi cestami dosud neznámými a stýkati se s lidem.

Začátkem léta 1896 opustil Jerusalema a usadil se ve vesnici Mádabě na východě od Mrtvého moře. Z Mádaby zkoumal bližší a další okolí a pronikl až do zřícenin jindy proslulého obchodního města Petry ve skalních roklich na jih od Mrtvého moře. Tento delší pobyt v krajích tehdy bezmála neznámých byl prvním jeho krokem do pouště.

Z vlastní zkušenosti poznal, jaké vědomosti si musí osvojit, jaké pomůcky musí mít a jak si počínati, má-li s úspěchem bádati. Bylo nutno, aby načrtával mapky napřed svých pochodů a potom celých prozkoumaných krajů; aby kreslil plány budov jak zachovalých, tak zřícených; aby otiskoval a opisoval staré nápisy; aby fotografoval nejen krajinu a obyvatele, ale též jednotlivé umělecké památky — a on toho neuměl.

Měl sice fotografický přístroj, jenže se nehodil do horkého a suchého podnebí pouště. Bylo třeba dlouhé a vytrvalé práce, než si opatřil aspoň nejnnutnější výzbroj. Učil se pilně hebrejštině, arabštině i jiným jazykům a nářečím semitským; studoval prameny semitské, klasické, ba i francouzské (našelť na východě a jihovýchodě od Mrtvého moře četné památky křížácké); cvičil se u stavitelů a navštěvoval nemocnice, aby věděl, jak ošetřovali rány a léčili choroby v poušti obvyklé.¹⁰⁷

V roce 1898 objevil Alois Musil během své výpravy do dnešního Jordánska pouštní palác Kusejr Amra. Nástěnné freskové malby uvnitř paláce znázorňovaly lidské postavy, např. ženy při koupeli. Když po návratu Musil svá zjištění prezentoval Vědecké společnosti vídeňské, byl považován za lháře a podvodníka. V té době panovala všeobecná shoda orientalistů a dalších odborníků, že znázorňování lidských bytostí a zvířat toto náboženství zakazovalo. Musilovi se podařilo získat peníze na další výpravu, kterou uskutečnil v letech 1900-1901, kdy palác navštívil dvakrát. Stavbu změřil, vyfotografoval a nástěnné malby nechal překopírovat výtvarníkem Alphonsem Leopoldem Mielichem (1863-1929).¹⁰⁸ Zpět do Evropy přivezl cca 120 fotografií dokazujících svá předchozí tvrzení. Tento objev zcela narušil do té doby akceptované představy o vývoji arabské kultury. Obrazový fotografický důkaz vedl ke změně nazírání na vývoj islámu. Velké vážnosti a vědeckého uznání si vydobyl po vydání dvousvazkové monografie *Kusejr Amra* a čtyřsvazkové *Arabia Petraea* v letech 1907-1908.¹⁰⁹

„Srdce mně bušilo, když jsem znovu vstupoval do zámečku, který jsem s nebezpečím života objevil a do kterého ještě žádný Evropan nevkročil. Maně se mně vynořily události mé první návštěvy a utrpení, jaké mně způsobila zpráva, kterou jsem o zámečku podal. S jakými obtížemi jsem se do něho vypravil po druhé! Bylo nutno, abych přinesl fotografie; vždyť mým slovům mnozí nechtěli věřiti. ... Šeptaje „Ve jménu Alláhově“ vkročil jsem do hlavní třílodní síně. Nějaká tíž na mně dolehla. Místnost je vysoká, klenutá, prostranná a přece mně bylo, jako by strop na mne padal a mne dusil. Chvilku trvalo, než jsem načerpal dechu. Svou stísněnou náladu jsem si nemohl vysvětliti. Vždyť všude na pilířích a na stěnách jsem pozoroval veselé postavy, jezdce, zpěvačky, tanečnice. Pohyboval jsem se jako ve snu, a sice ve snu neveselém, tísnivém. ... Prohlédnuv tuto část zámečku, vrátil jsem se do hlavní síně třílodní a nakoukl do temných

¹⁰⁷ REICH, Edvard. *Alois Musil: selský synek světovým cestovatelem*. V Praze: Českomoravské podniky tiskař. a vydavatelské, 1930, s. 24. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e1b4df40-be82-11e3-a99b-005056822549>

¹⁰⁸ Mielich doprovázel Musila k zámečku Kusejr Amra teprve při třetí výpravě v roce 1901.

¹⁰⁹ MUSIL, Alois, ŽDÁRSKÝ, Pavel (ed.). *Ze světa islámu*. Praha: Akropolis, 2014. ISBN 978-80-7470-062-0, s. 10.

pokojíků, zakončujících pravou a levou loď. Z jednoho jsem si chtěl zřídití temnou komoru, v níž bych aspoň některé své plotny vyvolal, abych věděl, fotografuji-li dobře. Dal jsem se hned do práce, abych na plotnu zachytil kdejaký obraz. Nebylo to snadné. Neměl jsem vhodného stojanu a hodně potu jsem vycedil, než jsem svůj přístroj náležitě umístil. Jak se slunce snižovalo, načrtával jsem plánek stavby. K večeri měli jsme podpopelný chléb a rýži. Sotva slunce zapadlo, uhasili jsme oheň. Byl by nás prozradil.“¹¹⁰

Během svých cest po Středním a Blízkém východě byl Musil několikrát přepaden a oloupen. Během čtyřměsíční výpravy se Sixtem Parmským (1886-1934), bratrancem budoucí císařovny Zity (1892-1989), do severovýchodní Sýrie a západní Mezopotámie v roce 1912 byli oba cestovatelé oloupení o všechnen svůj majetek a do Aleppa došli jen ve spodním prádle. V kapitole *Člověk horší než dravec* popisuje Reich jedno z přepadení:

„Kočovníci arabští považují válku za svůj hlavní sport. Nejde jim o kořist, ale o průkaz rozvahy a statečnosti. Nikdy nežijí v míru se všemi svými sousedy a podnikají válečné výpravy až na 1000 i 1500 kilometrů. Běda poutníku, setká-li se s takovou četou! Než se naděje, je oloupen a do naha vysvlečen. Vyzná-li se ve zvycích a obyčejích, vyjednává s náčelníkem nájezdní čety, odvolává se na příbuzenstvo a na své ochránce. Dlouho trvá, než prokáže věrohodnost svých slov, a veškeren uloupený majetek už nikdy nedostane. Kočovníci jsou jako děti; neznámé předměty otvírají, rozlamují nebo rozrýpují a vrátí poutníku fotografický nebo hvězdářský přístroj v deseti nebo dvaceti kouscích. Nevyzná-li se poutník v poušti a nemá-li mocného ochránce, nedostane nic a je ponechán vůli Alláhově. Zahyne obyčejně žízni.“¹¹¹

Musil byl při své práci velmi pečlivý. Poctivě zakresloval polohu zkoumaných míst do náčrtků, měřil zeměpisnou šířku, prováděl měření tlaku i teploty. Všechny lokální názvy si nechal zapisovat místními obyvateli nebo je alespoň několikrát poprosil, aby název vyslovili. Během svých výprav fotografoval, rozhodně však není autorem všech dochovaných snímků, uložených dnes v archivu Památníku národního písemnictví a Muzeu Vyškovska. Autorství některých fotografií není možné s jistotou určit.

Za svůj život napsal více než 1200 odborných a populárních článků, je autorem 54 vědeckých i cestopisných knih. Cestopisy ze 30. let jsou často ilustrovány fotografiemi, většinou jeho vlastními, ale i převzatými. Autory převzatých fotografií Musil vždy poctivě uvádí, stejně jako použité zdroje. V případě téměř všech snímků z okolí Bagdádu je autorem inženýr Heinrich August Meißner (1862-1940), který měl velkou zásluhu na konstrukci železniční dráhy v Osmanské říši. Meißner své fotografie věnoval Sixtovi Parmskému, s nímž Musil putoval v roce 1912. Sixtus je rovněž autorem některých fotografií, které Musil použil ve svých cestopisech.¹¹²

Dvanáctidílná série cestopisů *Dnešní Orient* z let 1932-1941 již fotograficky ilustrovaná není. Fotografie bez určení autorství se objevují pouze na obálce, autorem je pravděpodobně Musil. Ani v těchto knihách nechybějí mapky a seznam použité literatury.

¹¹⁰ MUSIL, Alois. *Tajemná Amra*. Česko]: Jana Štelclová a Miroslava Štelclová, 200. ISBN 80-86247-72-4, s. 252. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6525b790-4cf4-11e5-a7b4-001018b5eb5c>

¹¹¹ REICH, Edvard. *Alois Musil: selský synek světovým cestovatelem*. V Praze: Českomoravské podniky tiskař. a vydavatelské, 1930, s. 31. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e21b4230-be82-11e3-a99b-005056822549>

¹¹² MUSIL, Alois, ŽDÁRSKÝ, Pavel (ed.). *Ze světa islámu*. Praha: Akropolis, 2014. ISBN 978-80-7470-062-0, s. 426.

Komunistický režim se snažil Musila vytěsnit z veřejného povědomí, na vině bylo jednak jeho kněžství, dobré vztahy s rakousko-uherským dvorem, ale hlavně následné dobré vztahy s prezidentem Masarykem, působení na Karlově univerzitě a přednášková a badatelská činnost v zahraničí.

Musilův vědecký přínos je obrovský, z fotografického hlediska je jeho nejdůležitějším počinem použití vlastních fotografií z interiéru paláce Kusejr Amra v dnešním Jordánsku, jako důkazního materiálu o existenci figurálního zobrazování v raně muslimském umění.¹¹³

Vliv cestovatelské a cestopisné fotografie na formování národa

V českém prostředí měla fotografie velký vliv také v samém závěru českého národního obrození. Na konci 19. stol. docházelo k postupné emancipaci společnosti, která se neprojevovala pouze v politice, ale také v kultuře a vědě. V relativně skromných poměrech začala vycházet různá sešitová díla, často na pokračování, zobrazující významné památky či krajinu. V roce 1880 vyšel sešit Augusta Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, v letech 1896-1898 vycházelo sešitově dílo *Letem českým světem* z nakladatelství J.R. Vilímka. Ten apeloval na vlastenecké city „veškeré celé společnosti“ a zřejmě kvůli dostupnosti realizoval projekt po jednotlivých sešitech. Autory fotografií jsou jednak slavné osobnosti, jako např. Rudolf Bruner - Dvořák (1864-1921) nebo Jindřich Eckert (1833-1905), ale také méně známí komerční i amatérští místopisní fotografové.¹¹⁴

Předchůdcem sešitů *Letem českým světem* byla kniha *Světlem Letem. Sbírkou fotografií nejzajímavějších měst, krajin a uměleckých děl Evropy, Asie, Afriky, Australie, Severní a Jižní Ameriky*. Kniha obsahuje úvod napsaný Enrique Stanko Vrázem a fotografické medailony nejznámějších českých cestovatelů a turistů (s Vrázem uprostřed). Víme, že se jedná o převzatou knihu po menších úpravách. Došlo k překladu původních textů a doplnění fotografií českých pamětihodností mezi vybrané fotografické pohledy. Kniha vyšla v českém jazyce u J. R. Vilímka v Praze v roce 1895 nebo 1896. Dlouho však nebylo jasné, která kniha byla předlohou české verze a jak velké změny byly oproti originálu provedeny.

Autorem původní knihy s názvem *A trip around the world with John L. Stoddard: a Collection of Photo-Engravings of Famous Scenes, Cities and Paintings of Europe, Asia, Africa, Australia, North and South America*¹¹⁵ je, jak už napovídá samotný název, americký spisovatel a fotograf John Lawson Stoddard (1850-1931). Ten během let 1874-1876 cestoval a fotografoval například v Konstantinopoli, Řecku, Egyptě a Palestině. Stoddard se více než dvacet let živil pořádáním cestovatelských přednášek, při kterých promítal černobílé diapozitivy, a vydáváním cestovatelských knih. Dokonce je mu připisován vynález moderního cestopisu, i když samotné

¹¹³ O odkaz Aloise Musila dnes pečuje například Akademická společnost Aloise Musila. www.aloismusil.cz

¹¹⁴ JŮN, Libor a DEJMAL, Ivan. *Letem českým světem: obraz proměny českých zemí v odstupu století : 1898 : 1998*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 1999. ISBN 80-900903-6-2, s. 639.

¹¹⁵ STODDARD, J. L. (John Lawson). (1894). *A trip around the world with John L. Stoddard: a collection of photo-engravings of famous scenes, cities and paintings of Europe, Asia, Africa, Australia, North and South America*. Chicago: The Werner Company.

slovo cestopis, tzn. „*travelogue*“, vymyslel až v roce 1904 jeho asistent Burton Holmes (1870-1958), sám fotograf a cestovatel.¹¹⁶

Kniha *Světlem letem*, která vyšla v českém jazyce rok nebo dva po vydání té Stoddardovy, obsahuje většinu shodných snímků i doslovně přeložených textů. Mezi nejvýznamnější pamětihodnosti světa (výběr J. L. Stoddarda) zařadil nakladatel Vilímeček také pohledy na památky české. Hned jako první ilustraci můžeme místo Paříže vidět panoráma Prahy. Takových záměn je v knize několik. Česká verze knihy se snaží navodit dojem, že autory fotografií jsou čeští cestovatelé, ale autorství snímků není nikde uvedeno, chybí také autor textů pod fotografiemi českých památek. Je možné, že tento počín byl jedním z impulzů pro vytvoření sešitové edice *Letem českým světem*. V letech 1993-1998 fotografovala skupina čtyř českých fotografů – Daniela Horníčková (1945-), Jaroslav Bárta (1948-), Zdeněk Helfert (1946-) a Ivan Lutterer (1954-2001) – kopie historických fotografií z původní knihy z roku 1898. Výsledná publikace vyšla v roce 1999 ve Studiu JB Jaroslava Bárty.¹¹⁷

Havlasovi vrstevníci na cestách

Na přelomu 19. a 20. stol. se zdál svět mnohem menší než o sto let dříve. Námořní, železniční i silniční doprava fungovala i na odlehlých místech planety, cestovatelé měli k dispozici širokou škálu možností ubytování a služeb, přesto se ve světě stále vyskytovala dosud neprozkoumaná místa. Fotografové s sebou už nemuseli vláčet velké a těžké kamery, skleněné tabulky a improvizované temné komory – i když někteří jim z různých důvodů stále ještě dávali přednost. Cílem fotografie již nebylo v první řadě ukázat, jak vypadají odlehlé části světa, protože je do té doby nikdo na fotografii neviděl, ale jak vypadají konkrétní lidé, druhy rostlin a zvířat a jak se žije lidem po světě právě teď.

Zcela běžně byly k dostání fotograficky ilustrované cestopisy a veřejnost navštěvovala cestovatelské přednášky s promítáním „světelných obrazů“. ¹¹⁸ Někteří autoři vytvářeli systematické sbírky a stejně tak důkladně také fotografovali, jiní fotografovali podle zadání zakázky nebo se při fotografování v dalekých krajích soustředili na to, aby měli dostatek různorodého materiálu pro své knihy a přednášky.

¹¹⁶ MANNING, M.J. (2014), *Education in the School of Dreams: Travelogues and Early Nonfiction Film* Jennifer Lynn Peterson. Durham, NC: Duke University Press, 2013. . J Am Cult, 37: 225-226. <https://doi.org/10.1111/jacc.12173>

¹¹⁷ JÜN, Libor a DEJMAL, Ivan. *Letem českým světem: obraz proměny českých zemí v odstupu století : 1898 : 1998*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 1999. ISBN 80-900903-6-2.

¹¹⁸ „Pojem „světelné obrazy“ byl český výraz pro diapozitivy, promítané na bílou plochu. Zahrnoval jak skutečné diapozitivy fotografické, černobílé i kolorované, tak malby na skle, určené k promítání. Ve větším měřítku se tento termín, ve čtyřicátých letech 19. století chápaný i jako synonymum pro celou fotografii, začal pro diapozitivy užívat od devadesátých let. Zlatým věkem akcí se světelnými obrazy byl počátek našeho století těsně před rozšířením stálých biografů.“ Více viz *Revue fotografie: čtvrtletník pro fotografickou tvorbu*. Praha: Orbis, 1986, 30(1), s. 83. ISSN 0232-0576. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/1d63b4f0-eccb-11e8-9984-005056825209>

Richard Štorch (1877-1927) a Bedřich Machulka (1875-1954)

Richard Štorch se měl stát úředníkem jako jeho otec, ale touha po cestování byla silnější. Dokončil sice střední školu a nastoupil na místo úředníka do Všeobecné nemocnice v Praze, ale dlouho tam nevydržel. Někdy v roce 1896 se totiž seznámil s Bedřichem Machulkou.

Bedřich Machulka se toužil stát cestovatelem již během studia na gymnáziu. Velký dojem na něj udělaly přednášky Emila Holuba a Enriqa Stanka Vráze. S Richardem Štorchem se seznámil dva roky předtím, než se spolu vydali do Afriky. Poté spolu na cestách strávili celkem 29 let.

V roce 1898 připluli přes Maltu do Tripolisu, který byl tehdy pod tureckou nadvládou. Přístav byl cizincům uzavřen, sloužil spíše jako trestanecká kolonie, téměř zakonzervovaná ve středověku.¹¹⁹ Ve snaze se nějakým způsobem uživit začali s přítelem Bedřichem Machulkou sbírat a do Prahy prodávat různé přírodniny a sbírkové předměty. Oba se také naučili fotografovat a živili se fotografováním na zakázku, stejně tak jako prodejem vlastních fotografií. Společný podnik v Tripolisu vedli oba fotografové do konce roku 1902, kdy Machulka odjel na Madagaskar a Štorch do Egypta, kde pořizoval stereofotografie.

„Obrázky tyto jsem zhotovil v Egyptě a představují lodníky z plachetních lodí při společné modlitbě. Po zhotovení druhého obrázku jsem musel co nejrychleji zmizet, bych zachránil buď stroj, popřípadě i sám sebe, před úrazem. Jest velikým proviněním pro křesťana vyrušit modlíciho se domorodce z jeho náboženského rozjímání a hlavně fotografování jest považováno přímo za zločin. Zažil jsem vůbec v Tripolisu při fotografování často různé nepříjemnosti a snímky, které jsou vesměs moje původní, byly zhotoveny za dosti těžkých podmínek,“¹²⁰

Znovu se setkali na Srí Lance a v roce 1904 se vrátili do Egypta skrze Indii, Irák, Persii a Palestinu. Machulka odcestoval do Súdánu a usadil se v Chartúmu, zatímco Štorch obnovil podnikání v Tripolisu a fotografoval město a jeho obyvatele. Navázal také styky se zeměpiscem Ewaldem Bansem (1883-1953), který od něj nakupoval fotografie pro své knihy.

V letech 1906-1913 Štorch s Machulkou organizovali lovecké výpravy z Chartúmu a mezi jejich klienty patřili princ a princezna Hohenlohe-Oehringenové, bankéř Rotschild-Goldschmidt nebo lovec Filip Oberländer, sám amatérský fotograf. Ten se znal jak se Štorchem a Machulkou, tak s Josefem Kořenským, který použil několik jeho fotografií ve své knize.¹²¹ Oberländer přišel během této výpravy, pravděpodobně vlastním zaviněním, o život. Súdán byl dříve nepřístupný a zcela izolovaný od světa a Štorch s Machulkou měli možnost jej velmi dobře poznat a pořídit zde stovky cenných fotografií.

Během první světové války byl Štorch v Praze, kde se živil pořádáním cestovatelských přednášek, při kterých promítal ručně kolorované pozitivy, vyrobené podle vlastních negativů. Kvůli podlomenému zdraví žil Štorch v letech 1915-1925 střídavě v Paříži a Praze, do Káhiry už zajížděl jen kvůli obchodu. Přípravoval vydání vlastního cestopisu, jeho rukopis se však ztratil a dodnes není k nalezení. V roce 1921 měl možnost vydat dvě sady fotografických

¹¹⁹ KUNSKÝ, Josef. *Čeští cestovatelé*. Praha: Orbis, 1961. sv. 2, s. 252. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:b3fe9010-1af2-11e4-8413-5ef3fc9ae867>

¹²⁰ TODOROVÁ, Jiřina; ŠTORCHOVÁ, Simona. *Aktuální poznatky o autorství fotografií z fondu Bedřicha Machulky a Richarda Štorcha v Náprstkově muzeu*. www.digitalniknihovna.cz [online]. Náprstkovo muzeum [cit. 2024-05-03], s. 427.

¹²¹ KOŘENSKÝ, Josef. *Amerika: kulturní obrázky z Ameriky severní*. V Praze: A. Storch syn, 1911, s. 57. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:647aeb50-88cc-11e3-aa9f-5ef3fc9ae867>

pohlednic ze Súdánu a Egypta a také fotograficky ilustrovanou knížku *Sudan et Egypt*. Stal se vyhledávaným společníkem a vypravěčem, téměř denně docházel do své oblíbené Akademické kavárny ve Vodičkově ulici v Praze. V roce 1927 se pokusil zorganizovat výpravu pro barona Rotschilda, ale hned po příjezdu do Chartúmu těžce onemocněl a po pobytech v místních nemocnicích a velmi krátce po svém příjezdu do Prahy 22. května 1927 ve svých 50 letech zemřel.

Bedřich Machulka strávil první světovou válku na frontách v Itálii a v Rusku. Po návratu z války rovněž pořádal cestovatelské přednášky, ale v roce 1923 se přestěhoval zpátky do Chartúmu, aby se o dva roky později přestěhoval do Nairobi. Skončil s pořádáním loveckých výprav a opět se zaměřil na sběr přírodnin a exponátů (hlavně pro Náprstkovo a Národní muzeum), později začal pořádat pozorovatelská studijní safari. Měl možnost prozkoumat oblasti severní Tanganjiky, Viktoriiných vodopádů a Rift Valley, a také části Ugandy. Pět let, do roku 1936, strávil v pralese Ituri bývalého Belgického Konga. Po návratu do Prahy mu zdravotní stav již neumožnil se do Afriky vrátit, a tak se i on živil psaním a přednášením. Machulka zemřel v roce 1954 v naprosté chudobě, jako soukromník bez nároku na penzi. Celou svou sbírku věnoval Náprstkovu muzeu zdarma. Machulka shrnul své vzpomínky na Afriku v jediné knize *V Africe na stezkách zvíře* (1955)¹²², ale jejího vydání se nedožil. Kniha je bohatě ilustrovaná reprodukcemi jeho fotografií a barevnými kresbami podle fotografií, několik snímků pochází z archivu jiných autorů, např. Jiřího Bauma.¹²³

Štorch s Machulkou používali během svých cest fotoaparáty různých formátů, velká část snímků Bedřicha Machulky je na negativech o velikosti 8x14 cm. Po Štorchově smrti používal Machulka už jen středoformátový přístroj na čtvercové negativy 6x6 cm. Pozůstalost obou přátel, čítající přes 3000 negativů a diapozitivů, se dnes nachází v Náprstkově muzeu v Praze. Jejich fotografie mají obrovskou dokumentární hodnotu.

*„Zachyceny jsou zde jevy dávno vymizelé, a co víc – mnohé jsou zachyceny ve svém vývoji. Na snímcích vzniklých v průběhu více než třiceti let můžeme sledovat, jak se určité jevy mění a vyvíjejí (např. jak také africké účesy podléhají módě).“*¹²⁴

V roce 1913 vyšel v kalendáři *Amerikán* článek *Naši krajané v dálné cizině*. Jeho autorem není nikdo jiný než Enrique Stanko Vráz a je věnován dvojici cestovatelů Štorch a Machulka. Kromě životopisů a popisu loveckých výprav Vráz vzpomíná na své zážitky a všimá si také fotografií a vybavení obou cestovatelů:

„Probírám se výbornými a velezajímavými fotografiemi obou našich krajanů a jakoby už jen na sny sobě vzpomínal. Dlíím myslí v chvílích oněch, kdy po osm let cestoval jsem do dnes ještě nepohostinnými kraji ve velmi nezdravé, západní Africe. Jak tu dva měsíce ve člunech černochoů plavil jsem se, neb měsíce pěšky šel jsem pralesy i polostepí, než dostal jsem se k ráně na lva, slona, bůvola – třesa se zimnicí. Sosláblý červenkou a odkázán na nechutnou a často velmi chudou potravu domorodců. – Jak dnes a tam na východě Afriky vše usnadněno – ovšem lidem bohatým aneb těm, kdož jako naši oba krajané pořádají lovecké výpravy. A pohlížeje znovu, a

¹²² MACHULKA, Bedřich, KAISER, Alois Ladislav (ed.). *V Africe na stezkách zvíře: vzpomínky afrického cestovatele a lovce*. 2. vyd. Poznání světa (Orbis). Praha: Orbis, 1958.

¹²³ MACHULKA, Bedřich a Alois Ladislav KAISER. *V Africe na stezkách zvíře: Vzpomínky afrického cestovatele a lovce*. Praha: Orbis, 1955, s. 3.

¹²⁴ TODOROVÁ, Jiřina; ŠTORCHOVÁ, Simona. *Aktuální poznatky o autorství fotografií z fondu Bedřicha Machulky a Richarda Štorcha v Náprstkově muzeu*. www.digitalniknihovna.cz [online]. Náprstkovo muzeum [cit. 2024-05-03], s. 428.

přiznám se, závistivě na snímky fotografické – želim, proč tehdy nebylo těch fotografických strojů, (jakož neměl jsem tehda dokonalé zbraně střelné) jako dnes s sebou berou na výpravy moderní lovci nebo výzkumníci.“¹²⁵

Vrás naráží na existenci malých fotografických přístrojů s mechanickými závěrky na různé časy a dokonalejšími objektivy na svitkové filmy nebo menší skleněné desky, které neměl během svých cestovatelských počátků ještě k dispozici.

Jiří Viktor Daneš (1880-1928) a Karel Domin (1882-1953)

Jiří Viktor Daneš byl profesorem zeměpisu na Karlově univerzitě. Vykonal jednu cestu kolem světa a čtyři velké zámořské badatelské cesty v zámoří. Ještě za působení na Karlově univerzitě byl asistentem Jana Palackého, syna Františka Palackého. Během studií měl možnost navštívit Balkán, ze kterého si nejvíce zamiloval Sarajevo. Doktorát získal v roce 1902 za práci *Hustota obyvatelstva v Hercegovině*. Po dobrovolné vojenské službě studoval v letech 1903-1904 v Berlíně. Na podzim roku 1904 se vydal na mezinárodní zeměpisný kongres do Washingtonu, kde byl jediným českým zástupcem. Habilitoval se v roce 1906 prací *Údolí řeky Neretvy*. Ve stejném roce navštívil Mezinárodní kongres geologů v Mexiku a stihl zavítat také na Kubu a Jamajku.

Po vzniku samostatného Československa působil dva roky jako první velvyslanec v Austrálii. Po skončení funkčního období procestovali s manželkou Nový Zéland, Fidži, Samou, Havajské ostrovy, Japonsko a Čínu. Zpět do vlasti se vrátili přes Kanadu, čímž dokončili svou cestu kolem světa. Na základě této cesty napsal Daneš knihu *Tři léta při Tichém oceáně* (1926).¹²⁶ V kapitole *Port Jackson*, věnované námořnímu přístavu města Sydney, Daneš hodnotí nejkrásnější přístavy světa a vzpomíná také na Havlasu a jeho popis a fotografie přístavu Rio de Janeiro:

„Po stránce krajinné krásy lze sotva upříti prvenství Rio Janeiru. Již první pohled na bizarní tvary strmých hor, bezprostředně trčících nad rozlehlými a propletenými hladinami chobotů, průlivů a lagun, které doplňují širokou plochu hlavní zátoky je něco naprosto výjimečného. Několik fotografií přesvědčí nás, že Rio Janeiro je z krajinářského a fotografického hlediska čistě jedinečné, a náš Jan Havlasa svým podivuplným básnickým vylíčením všech jeho krás a předností jen utvrzuje a prohlubuje toto přesvědčení.“¹²⁷

V roce 1922 měl Daneš možnost pozorovat úplné zatmění slunce, které bylo nejlépe pozorovatelné právě nad Austrálií. Do Queenslandu se sjely vědecké výpravy z celého světa, cílem bylo mimo jiné ověřit Einsteinovu teorii relativity.

„Bylo zábavné věnovati trochu pozornosti novopečeným adeptům hvězdářského zájmu, jak umouněnými sklíčky přes tu chvíli dívali se na slunce a srovnávali navzájem, kdo má lepší kus pozorovacího skla. My jsme si přivezli exponované desky fotografické, celý tucet a mohli jsme posloužiti několika dotud neznámým osobám, které marně se sháněly po kuse začouzeného skla.

¹²⁵ *Amerikán: národní kalendář na rok*. Chicago: Aug. Geringer, 1913, 36(1), s. 214.

¹²⁶ DANĚŠ, Jiří Viktor. *Tři léta při Tichém oceáně: s hojnými reprodukcemi v textu*. Knihy dalekých obzorů. V Praze: Fr. Borový, 1926.

¹²⁷ DANĚŠ, Jiří Viktor. *Tři léta při Tichém oceáně: s hojnými reprodukcemi v textu*. Knihy dalekých obzorů. V Praze: Fr. Borový, 1926, s. 119.

... Natáhli jsme a proti větru kameny obtížili několik bílých šátků na zemi, abychom na nich viděli charakteristické stíny i vlny soumraku na počátku i konci úplného zatmění, fotografové připravili si své komory na stativech bezpečně postavených, ... Slunce zmizelo a stříbrná corona jeho rozlila se kolem černého kotouče světlem velmi intenzivním vysílajíc hvězdovitě rozprostřené výběžky bílého světla do větších vzdáleností. Byl to nezapomenutelný pohled uchvacující krásy, při němž zatajil se dech a snad každého projel pocit štěstí, že vidí zjev tak řídký a velkolepý svojí výjimečností.¹²⁸

V roce 1927 se Daneš vypravil s manželkou na cestu do Spojených států. Procestovali Virginii, Floridu, Nové Mexiko a Arizonu. V Los Angeles se stal obětí automobilové nehody a na následky zranění zemřel.

Jiří Viktor Daneš fotografoval během svých výprav vybrané náměty na základně důkladné přípravy. V případě, že bylo nevhodné počasí k fotografování, nakupoval fotografie jiných autorů a ty následně používal při psaní vědeckých prací nebo cestopisu. Vybrané snímky přefotografoval na skleněnou podložku nebo nechal kolorovat, diapozitivy používal pro promítání při svých přednáškách. Danešovi, stejně jako Janu Havlasovi, sloužily fotografie jako důležitá vizuální pomůcka při psaní.

„Svoje vidění světa (obraz cizí kultury) konstruoval také písemně. Z cestopisu je patrná jedinečná role fotografických archiválií jako prostředku napomáhajícím psát cestopis – rozpomenout se na detaily zažitých situací a posléze konkretizovat vědecký popis přírodního objektu či určitého jevu. Fotografie tedy rozhodně nelze chápat jako pouhé ilustrace geografického či etnografického popisu.“¹²⁹

Karel Domin se narodil v roce 1882 v Kutné Hoře, vystudoval botaniku v Praze, kde v roce 1906 habilitoval ve stejném oboru. Na konci společné výzkumné cesty s J. V. Danešem po Austrálii se jejich cesty rozdělily. Zatímco Daneš v Queenslandu zůstal, Domin se vydal na průzkum Modrých hor a následně odplul na Srí Lanku a poté se vrátil do Prahy. V následujících letech se věnoval pedagogické činnosti, v roce 1916 byl jmenován mimořádným profesorem botaniky. V následujících letech podnikal s manželkou kratší cesty po Evropě a severní Africe, které popsal v cestopisu *Za jižním sluncem* (1925).¹³⁰ Kniha je velmi bohatě fotograficky ilustrovaná. Převažují snímky měst, krajin a aranžované portréty místních obyvatel, ale nechybí ani rostliny, přírodniny nebo zvířata. Autorem většiny fotografií je Karel Domin, i když se objevují rovněž fotografie převzaté od jiných cestovatelů. Při použití převzatých snímků Domin uvádí jejich autory ve vysvětlivkách na konci knihy.

„Každý, kdo byl v Benátkách a nebyl fotografován se štafáží holubů, mohl by se ve své domovině ukazovati jako bílá vrána.“¹³¹

V kapitole *Výlet na Capri* Domin poskytuje důkaz o rozšíření fotografie jako cestovatelského koníčka v první polovině 20. stol.

¹²⁸ DANEŠ, Jiří Viktor. *Tři léta při Tichém oceáně: s hojnými reprodukcemi v textu*. Knihy dalekých obzorů. V Praze: Fr. Borový, 1926, s. 483-486.

¹²⁹ PAVLÍČEK, Tomáš W. „Kulturní Výměna a Zprostředkování Obrazu Nového Zélandu. Fotografie Českého Geografa J. V. Daneše.“ *Český Lid* 104, no. 4 (2017): 495–512. <https://www.jstor.org/stable/26426292>.

¹³⁰ DOMIN, Karel. *Za jižním sluncem: zápisky přírodopisce z cesty po středomoří*. V Praze: J. Otto, 1925.

¹³¹ DOMIN, Karel. *Za jižním sluncem: zápisky přírodopisce z cesty po středomoří*. V Praze: J. Otto, 1925, s. 522.

„Netřeba ani podotýkati, že veslaři vymáhají při každém vyloďování všemožným způsobem „makaroni“ anebo „tringel, Herr Baron“, což však u nás zůstalo bez účinku i přes živou mimiku a gestikulaci a tvrzení, že musíme zaplatiti za příliš dlouhý pobyt v jeskyni. Z výletníků má snad každý druhý fotografický přístroj jako vůbec po celé Itálii se ročně proplytvá statisíce filmů a desek.“¹³²

Do USA se vypravil v roce 1926 na botanický kongres. Zážitky z cest po Spojených státech vydal ve čtyřdílném cestopise *Dvacet tisíc mil po souši a po moři* (1928-1931).¹³³ Všechny cestopisy ilustroval svými fotografiemi. V letech 1933-1937 zastával funkci rektora pražské univerzity. Až do německé okupace byl členem Národního shromáždění, za své pravicové názory byl po skončení války obviněn z kolaborace a odsunut režimem do ústraní. Zemřel v Praze v roce 1953, jeho pozůstalost je rozdělena mezi archivy Národního muzea,¹³⁴ Masarykova ústavu a archiv Akademie věd.¹³⁵

Společnou cestu podnikli Jiří Viktor Daneš s kolegou Karlem Dominem v letech 1909-1910. Cílem byl ostrov Jáva, který byl tehdy součástí Holandské východní Indie. Druhým cílem byla Austrálie, zde podnikli několik cest do vnitrozemí státu Queensland. Během výpravy oba fotografovali, zážitky z této cesty zachytili ve dvojdílném cestopise *Dvojím rájem* (první vydání 1912, druhé vydání 1925). Karel Domin je autorem kapitoly o fotografování v tropických podmínkách. Zatímco většina českých autorů ve svých cestopisech občas popíše nějaký fotografický zážitek či anekdotu, Domin věnuje problematice fotografování v tropech celou kapitolu. Zaslouží si tedy rozhodně více pozornosti; je totiž skvělým vhledem do technologických a technických možností fotografa – cestovatele na začátku 20. stol.

„Kdo by podnikl cestu do trópů a nepřivezl si vlastních obrázků, jedná sám proti sobě. Jest sice pravda, že lze dostati v přístupnějších krajích hojně různých fotografií, často skvostně provedených, i zdařilých reprodukcí, ale zhusta nelze vypátrati právě těch obrázků, na kterých nám nejvíce záleží. ... Jest ovšem patrné, že při fotografování stroj pracuje podle známých zákonů a jistou měrou otrocky, Ale umění fotografické pokročilo tak, že možno vložit do každé fotografie i svou vlastní individualitu. ... Často jsem fotografoval se svým přítelem ze stejného místa a přece výsledek byl různý, každý vyjádřil svou fotografií něco jiného.“¹³⁶

Dominovi se podařilo velmi jednoduše vysvětlit, že i když je fotografie postavená na fyzikálních a optických jevech a pravidlech, je to fotograf, kdo tvoří výslednou fotografii, a že výsledek je ovlivněn způsobem autora vidění a myšlení.

Popisuje dále, že i když se z fotoaparátu stal dostupný a potřebný cestovatelský a badatelský nástroj, je důležité se na fotografování v tropickém podnebí připravit. Doporučuje vhodné vybavení – fotoaparáty, závěrky, objektivy, filmy a vývojky, radí metody vyvolávání a správný čas k fotografování.

„Filmy, ačkoliv jsou na cestách mnohem pohodlnější než desky, se pro tropy nehodí. Lze jich použití nejvýše tehdy, je-li možno ihned je vyvolati nebo zaletované rychle domů zaslati. Vůbec

¹³² DOMIN, Karel. *Za jižním sluncem: zápisky přírodopisce z cesty po středomoří*. V Praze: J. Otto, 1925, s. 286.

¹³³ DOMIN, Karel. *Dvacet tisíc mil po souši a po moři*. Praha: J. Otto, 1928.

¹³⁴ ARCHIV NÁRODNÍHO MUZEA, fond Karel Domin

¹³⁵ ARCHIV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, osobní fond Karla Domina

¹³⁶ DANEŠ, Jiří Viktor a DOMIN, Karel. *Dvojím rájem*. 2. vyd. Praha: J. Otto, 1925, s. 270, 271.

však doporučuje se vyvolávat ihned na místě, ježto desky osvětlené a nevyvolané dlouhou cestou do Evropy trpí.“¹³⁷

Dvoudílný cestopis je ilustrován celkem 633 fotografickými ilustracemi a také „mnoha neotypickými přílohami“, což jsou kvalitnější fotografické ilustrace, provedené technikou hlubotisku. Stejně jako se oba autoři střídají v psaní jednotlivých kapitol, střídají se i jejich fotografické ilustrace.

Daneš, Domin a Havlasa byli velkými přáteli, jak to dokládají dopisy¹³⁸, které posílal Jan Havlasa v letech 1929-1930 své ženě Elsie do Prahy, ale např. i pohlednice ze 26. 10. 1928, kterou poslali ze společné botanické výpravy na hrad Karlštejn Havlasovu příteli, doktoru Bruno Lobovi do Brazílie (pohled je psán Havlasovou rukou portugalsky):

„Uprostřed botanické exkurze s ředitelem Královské botanické zahrady v Kew v Londýně a s naším přítelem profesorem Dominem jsme si vzpomněli na našeho přítele Bruna! Saudades – Stýská se nám a zdravíme vás! Je pravděpodobné, že se za tři měsíce opět setkáme, tak na viděnou!“¹³⁹

Alberto Vojtěch Frič (1882–1944)

Tento cestovatel, botanik, etnograf a fotograf má k Havlasovi svým uvažováním a používáním fotografie blíže než někteří jiní čeští cestovatelé – fotografové. Friče spojuje s Havlasou také Brazílie, do které se Frič vypravil v roce 1901¹⁴⁰ sbírat botanický materiál. Již na své první cestě s sebou měl fotografický přístroj Voigtländer. Po návratu v roce 1902 uspořádal výstavu svých snímků, dokonce vznikl dokonce katalog. Ve stejném roce si přivydělával pořádáním přednášek spojených s promítáním svých prvních fotografií z Jižní Ameriky.

Stejně jako Havlasa také Frič chápal fotografování a své fotografie především jako doprovodný materiál a ilustrace ke svým textům. Jeho archiv obsahuje etnograficky velmi cenné záběry příslušníků jihoamerických indiánů (např. do té doby zcela neznámý kmen Ššetá), ale také autoportréty, které plnily úlohu jakéhosi obrazového důkazního materiálu. Na rozdíl od Havlasy, který byl celý život věrný sklápěcím měchovým přístrojům na svitkové celuloidové filmy, experimentoval Frič s nejméně čtyřmi různými typy fotografických přístrojů - od velkých sklápěcích fotoaparátů, které umožňovaly pořizovat negativy na skleněných deskách o formátech 18 x 24, 13 x 18 či 9 x 9 cm (případně 9 x 18 cm stereo), až po pozdější panoramatický fotoaparát na celuloidový film vlastní výroby a formátu 305 x 102 mm.

Jeho vlastní fotografickou kazetu na celuloidový film o formátu 24 x 37 mm zkonstruovanou v roce 1921 označil fotograf Přemysl Koblic (1892-1955) v článku *Předchůdce Leicy* v magazínu *Letem světem* z roku 1933 za předchůdce kinofilmových fotoaparátů typu Leica a

¹³⁷ DANEŠ, Jiří Viktor a DOMIN, Karel. *Dvojím rájem*. 2. vyd. Praha: J. Otto, 1925, s. 270, 271.

¹³⁸ Dopis č. 87 z cesty Opiové komise. „...Harmonie v naší komisi

Je teď skutečně až neuvěřitelná. Trochu podílu na tom má ovšem to, že jsem ji celou redukoval na jakýsi druh pátku nebo na obdobu někdejší čtveřice Daneš-Domin, Dvorský-Havlasa. Myslím, že doma nepoznají Gérarda, až se vrátí. Už jsme z něco udělali mužského. A tak máme legraci a jindy zas vážně se debatuje, a skutečně druh se snaží druhovi vyhovět ve všem všudy.“

¹³⁹ Pohlednice Ha 3580. Na pohlednici jsou podpisy Jana a Elsie Havlasové, Karla Domina a jeho manželky a také ředitele botanické zahrady v Londýně, Sira Arthura Williama Hilla.

¹⁴⁰ Jan Havlasa v Brazílii působil v letech 1920-1924 jako první československý velvyslanec.

podobných fotoaparátů na perforovaný kinofilm.¹⁴¹ Frič byl tedy v tomto směru zcela jistě světovým průkopníkem. K návrhu vlastního fotoaparátu na kinofilm jej mohly přivést těžkosti při fotografování na skleněné desky. Množství potřebného vybavení bylo značné, skleněné desky těžké a křehké a manipulace s touto technikou vyžadovala čas na pořízení každého jednoho snímku.

„... Žádáte, abych fotografoval krásy a lidi, ale to není tak jednoduché, jak si myslíte, jak jsme zvyklí z domova. Projíždím třeba nádhernou přírodní scénérií a měl bych opravdu co fotografovat, ale jsem k smrti unavený a navíc mám aparát na nákladním mezkovi. Nejsem totiž (ani já!) vždycky schopen tahat ho na zádech a kazety po kapsách, kde je spousta potřebnějších věcí a kde se nad to materiál pěkně zapráší. Nemáte ponětí, co váží taková kamera, máte-li ji hodiny a hodiny na zádech a jedete na koni! Tluče vás do zad, kazety překázejí při každém seskakování a vyskakování na koně, což musíte v krkolomném terénu činit velice často. A zůstanete-li na koni a on skočí přes překážku – ouvej!- těžká aparát vás praští do zad, kazety rýpnou do žeber, do stehů, do boků. Pak každý (i já!) všechno rád odloží na nákladního mezka! Jenže potom zase, když chcete fotografovat, musíte mezka odsedlat, všechno přehrabat a připravit, a stojí vás to půl hodiny času. Uděláte to dvakrát třikrát a zase si všechno raději naložíte na záda a do kapes. A zase vás to ničí, až se rozzlobíte a necháte si fotografování na zpáteční cestu. A když se vracíte, prší, jen leje. Mezek klouže a padá, vy se choulíte do pláště a klejete. Na konec mezek aparát roztluče a je všemu snažení konec...“¹⁴²

Stejně jako Havlasa se také Frič snažil fotografovat za všech možných okolností a situací, např. ze sedla koně, kánoe či jedoucího vlaku. V jeho pozůstalosti tak najdeme kromě desítek stylizovaných portrétů domorodých obyvatel, fotografií krajiny a rostlin (hlavně kaktusů) také snímky reportážního charakteru.

„Pracoval jsem po celou noc při svíčkách, lampičce a světle ohniště na rozřídování nasbíraných rostlin a čištění semen, nemoha se dočkat rána. Hned jak svítalo, vrátil jsem se na skálu. Umínil jsem si udělati fotografie těchto míst a nedostupných rostlin, jež nebyly dosud v přírodě fotografovány. Abych byl také já na obrázku, musil jsem s jedním mladým Indiánem vystoupiti na nejbližší dostupný výběžek, naučiti ho, jak má stisknouti, a sám vylézt na strmá místa. Protože však chlapec stiskl dvakrát, musil jsem se tam vrátiti a po třetí pro aparát.“¹⁴³

Fričovy stereofotografie z cest prodával v sériích po třiceti kusech kolem roku 1910 nakladatel Bedřich Kočí (1869-1955).¹⁴⁴ Část Fričovy pozůstalosti, stejně jako pozůstalost fotografa Guida Boggianiho (1861-1902),¹⁴⁵ se nachází v archivu Náprstkova muzea. Většina Fričových

¹⁴¹ *Letem světem: obrázkový týdeník*. Praha: A. Neubert, 1932-1933, 7(49), s. 19 a 23. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b68069a0-cb62-11e4-97af-005056827e51>

¹⁴² SCHEUFLER, Pavel. *Galerie c. k. fotografů*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-9044-0, s. 207.

¹⁴³ FRIČ, Alberto Vojtěch. *O kaktech a jejich narkotických účincích*. Praha: Sfinx, 1924, s. 23.

¹⁴⁴ SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4, s. 108 a 109. O sedm let později vyšla ve stejném nakladatelství také série barevných dopisnic Jana Havlasy, šlo však o akvarely Antonína Brunnera vytvořených podle fotografií, nikoli o fotografické pohlednice.

¹⁴⁵ Spekuluje se, že Guido Boggiani zemřel nešťastnou náhodou při fotografování indiánského kmene Čamakoko, kteří se snad zalekli blesku fotoaparátu.

sbírek se dnes nachází v New Yorku,¹⁴⁶ kam je prodal v roce 1923,¹⁴⁷ protože potřeboval peníze na výpravu do Mexika, a v Petrohradě.¹⁴⁸

„Teprve v noci přišli jsme do vesnice Lacalda, kde již všichni indiáni seděli u ohně a konali válečnou poradu. Udělal jsem fotografický snímek se světlem magnesiovým, čehož se všichni polekali. Prchali odsud, a utišili se teprve, když zahnali zlého ducha hlasitým křikem. Porada však byla předčasně skončena.“¹⁴⁹

Frič stejně jako Havlasa dával přednost populárnímu psaní a obrazovému doprovodu v podobě fotografií před suchými vědeckými texty a odborným popisem, což mu měli botanici za zlé.¹⁵⁰ Fričovy nejpovedenější fotografie se postupem času zřejmě ztratily v redakcích a nakladatelstvích, kam originály svých snímků posílal k otištění.¹⁵¹ Podobně dopadly také originální Havlasovy pozitivy a negativy, které posílal do Prahy k otištění. Většinu z nich se podařilo zachránit a dnes se nachází v archivu Náprstkova muzea, v zatím nezpracovaném fondu Havlasa.

Jan Havlasa (1883-1964)

Jan Havlasa se narodil jako Jan Klecanda dne 22. prosince 1883 v Teplicích. Jeho matka Matylda Klecandová (1859-1930) rozená Mašková, dcera pedagoga Jana Ladislava Maška, působila jako matiční učitelka v Teplicích. Havlasův otec Jan Klecanda (1855-1920) se narodil v Praze a původně působil od roku 1883 rovněž jako matiční učitel v Teplicích, a to až do roku 1887, kdy byl na základě svého politického působení po čtyřech letech propuštěn.¹⁵² Zhruba v té době se rodina přestěhovala do Prahy.¹⁵³

Havlasův otec organizoval různé spolky na podporu Čechů v pohraničí, několikrát neúspěšně kandidoval ve volbách, např. v roce 1897 v Jičíně do Říšské rady proti Karlu Kramářovi (1860-1937). Je tedy zřejmé, že jeho politická angažovanost a české smýšlení muselo mít vliv také na jeho děti.

Jan Havlasa měl tři mladší sourozence - dva bratry a sestru. Havlasův první bratr Dr. Vladimír Klecanda (1888-1946) pracoval za druhé světové války v Londýně pro čs. exilovou vládu. Před válkou působil na Univerzitě Komenského v Bratislavě, byl profesorem pomocných věd historických. Mladší bratr Jiří Klecanda (1890-1918) spolupracoval s budoucím prezidentem Tomášem Garriguem Masarykem na formování čs. legie a většinu svého života strávil v Rusku.

¹⁴⁶ Sbíрка Fričových fotografií se nachází v National Museum of the American Indian, které je součástí Smithsonian Museum. Pozůstalost je bohužel nezpracovaná. Součástí sbírky je také 829 předmětů.

¹⁴⁷ FRIČ, Alberto Vojtěch. *O kaktech a jejich narkotických účincích*. Praha: DharmaGaia, 1999, s. 13. ISBN 80-86013-70-7.

¹⁴⁸ KOTOVA, Elizaveta. *Alberto Vojtěch Frič a jeho americké sbírky v petrohradském Muzeu antropologie a etnografie*. Diplomová práce, vedoucí Křížová, Markéta. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Středisko ibero-amerických studií, 2023.

¹⁴⁹ FRIČ, Alberto Vojtěch. *Mezi Indiány*. Královské Vinohrady Praha: Alois Koníček, 1918, s. 52.

¹⁵⁰ FRIČ, Alberto Vojtěch. *O kaktech a jejich narkotických účincích*. Praha: DharmaGaia, 1999, s. 67.

¹⁵¹ SCHEUFLEER, Pavel. *Galerie c. k. fotografů*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-9044-0, s. 207.

¹⁵² Národní listy. Praha: Julius Grégr, 13.8.1887, 27(221), s. (3). ISSN 1214-1240. Dostupné také z:

<https://ndk.cz/uuid/uuid:bfdac8f0-61de-11e7-89ee-5ef3fc9ae867>

¹⁵³ Dostupné z:

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/?session=6faefd563000edceb6b4aee4b92808a89868e8c15e1ca9f5cce9a5cf2930e751&action=image&record=10>

O sestře Marii toho není mnoho známo, víme jen, že se provdala za Dr. Vojtěcha Kotrbu a zemřela v roce 1950.¹⁵⁴

V roce 1893 nastoupil Jan na gymnázium v Žitné ulici, kde byl v primě jeho třídním učitelem Alois Jirásek (1851-1930). Z dochovaného vysvědčení se dozvídáme, že Havlasa měl už v primě dvojku z chování a čtyřku z krasopisu.

Po maturitě studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Již na gymnáziu hodně psal a cestoval, už tehdy mu začaly vycházet první povídky a cestopisné črty z Čech, Moravy a Slovenska. Jméno si Jan Havlasa změnil v době studií na gymnáziu. Školní řád totiž tehdy údajně zakazoval studentům publikační činnost, navíc se mu nelíbilo, že má shodné jméno s otcem, rovněž autorem. Inspirací byl Havlasovi spisovatel Bohumil Havlasa (1852-1877). Pod pseudonymem začal publikovat ve vlasteneckém časopise svého otce *Vyšehrad* a v časopise *Zlatá Praha*.

V roce 1902 se díky stipendiu České akademie věd vydal na cestu do Itálie, po návratu opět zavítal do slovenských Tater. Tam se nešťastnou náhodou chytil do medvědí pasti, ze které se osvobodil až druhého dne. Přestože mu hrozila amputace nohy, podařilo se mu na Slovensku zcela uzdravit. Zhruba v téže době studoval v prvním ročníku na tehdejší Karlo-Ferdinandově univerzitě, kde se seznámil s Milanem Rastislavem Štefánikem (1880-1919). O rok později, v roce 1904 a ve věku 21 let, opustil na lodi Grosser Kurfurst¹⁵⁵ jako neplacený korespondent *Národních listů*¹⁵⁶ Evropu a vydal se na světovou výstavu do Saint Louis.

V Americe zůstal šest let, psal pro česky psané noviny, cestoval po Kalifornii, Nebrasce, Texasu a Arizoně. Účastnil se kulturních akcí amerických Čechů a velmi aktivně prosazoval myšlenky samostatného státu. Díky těmto aktivitám se seznámil s rodinou Adolpha Hermana (Heřmana) a jeho dcerou - svou budoucí ženou Elsie Hermanovou (1891-1957), která se později stala vynikající překladatelkou a rovněž amatérskou fotografkou.

V roce 1910 se Jan a Elsie rozhodli vzít. Jejich první svatební cesta je zavedla do Arizony, kde navštívili národní park Painted Desert či slavný Grand Canyon. Z této cesty se dochovalo množství fotografií, z nichž Havlasa mnohé použil do svých knih a cestovatelských přednášek.

V roce 1910 vypluli na svou třetí svatební cestu (druhou byl krátký výlet do Mexika), která je zavedla nejprve do Francouzské Polynésie na ostrovy Tahiti, Moorea a další. Zde se setkali s krajanem Milanem Rastislavem Štefánikem. V Tichomoří strávili celkem šest měsíců. Po návratu do Los Angeles začal Havlasa psát a publikovat v angličtině. V roce 1912 vypluli s Elsie na roční cestu do Japonska, během které navštívili všechny čtyři hlavní ostrovy. Po roce v Japonsku pokračovali Suezským průplavem přes Čínu, Malajsii, Vietnam a Indii do Evropy a na sedm let se usadili v Praze.

Havlasa zde psal knihy, romány a fotograficky ilustrované cestopisy, pořádal také četné cestovatelské přednášky. V roce 1914 vydal protirakouský pamflet *Vztah osadní politiky k*

¹⁵⁴ KRATOCHVÍLOVÁ, Lucie. *Jan Klecanda - Havlasa, jeho život a vztah k Brazílii*. Praha, 2012. Diplomová práce. Karlova univerzita, Ústav románských studií. Vedoucí práce PhDr. Simona Binková, CSc.

¹⁵⁵ Dostupné po přihlášení z: <https://heritage.statueofliberty.org/passenger-details/czo5MjoiMTAyNTUzMDEwNTk3Ijs=/czo5OjJwYXNzZW5nZXIiOw==>

¹⁵⁶ Národní listy. Praha: Julius Grégr, 23.8.1904, 44(232, ranní vydání), s. 2. ISSN 1214-1240. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c288da80-2eb0-11e7-a77b-001018b5eb5c>

světové válce, za který jej v roce 1916 rakouský zeměbranecký soud ve Vídni odsoudil k ročnímu vězení.

V roce 1919 se opět setkal se Štefáníkem, již československým ministrem obrany, tentokrát jako člen československé delegace na pařížské mírové konferenci. V Paříži jednal s Benešem o možném jmenování velvyslancem v Japonsku; na tuto pozici byl nakonec jmenován Karel Pergler (1882-1954). Prezident Masaryk Havlasovi nabídl místo velvyslance v Číně, které odmítl. Poslanci Národního shromáždění nakonec Beneše přesvědčili, aby mu nabídl jiný post, prvního československého velvyslance v Brazílii. Havlasa nabídku přijal, ale s Edvardem Benešem měl od té doby spory, a to až do konce své velvyslanecké kariéry v roce 1947.

Post zastával v letech 1920–1924, i když byl kvůli stížnosti jednoho ze zaměstnanců v roce 1922 Benešem téměř na rok odvolán do Prahy. Do Brazílie se směl vrátit pod podmínkou, že z diplomatických služeb po skončení čtyřletého období vystoupí, což Havlasa v červnu 1924 učinil.

V roce 1925 se stal řádným členem české Akademie věd a umění, o rok později obhájil svou disertační práci s názvem *Vliv zeměpisných činitelů na vývoj brazilského národa* a 13. června 1926 měl promoci na Karlově univerzitě. O dva roky později se stal členem Orientálního ústavu. Až do roku 1929 pobývali manželé Havlasovi hlavně v Praze. Jan se věnoval psaní a Elsie překladům z angličtiny. Své cestovatelské reportáže publikoval například v *Zeměpisném měsíčníku Širým světem* nebo v časopise *Zlatá Praha*¹⁵⁷ a ilustroval je vlastními fotografiemi.

V roce 1929 se Jan a Elsie museli znovu na necelý rok odloučit. Společnost národů, u jejíhož založení stál i Edvard Beneš, si Havlasu (zřejmě na základě Benešova doporučení) vybrala jako jednoho z komisařů pro studium problematiky závislosti a podloudnictví opia v Asii. Se svou ženou udržoval pravidelný kontakt, téměř každý den jí psal dopisy a často přikládal také fotografie, které během cesty pořizoval.

Po návratu z Asie se Havlasovi znovu stěhovali. Nejprve v roce 1930 do Paříže a v roce 1937 do Monaka. Důvodem k opuštění Prahy byla zpráva, že na místo brazilského velvyslance Edvard Beneš jmenoval někoho jiného, přestože měl Havlasovi slíbit, že mu místo podrží.¹⁵⁸ Havlasa v tomto období příliš nefotografoval, ale o to více se věnoval psaní cestopisů a románů.

Z Evropy Havlasovi definitivně odjeli s blížící se druhou světovou válkou v roce 1939. Usadili se v Los Angeles, kde Havlasa pořádal přednášky o zradě Československa, ale zapojoval se také do druhého odboje a spolupracoval s federálními úřady. Jeho články vycházely v česky psaném časopise *Svornost*. V tomto období zřejmě fotografoval velmi málo.

V roce 1943 byl navržen na místo velvyslance v Chile a po úvaze nabídku nakonec přijal. Pozici velvyslance zastával čtyři roky, byť opět ze strany Beneše, nyní už prezidenta, došlo na pokus o odvolání. Havlasy se zastala chilská strana, a tak v zemi zůstal do roku 1947, kdy byl úřad československým ministerstvem zrušen.

Havlasovi se vrátili zpět do Los Angeles. Jan se stáhl z veřejného života do ústraní a měl v plánu věnovat se pouze svému psaní. Kvůli svým kontaktům s velvyslancem Žukovem a dalšími komunisty v Chile, např. básníkem Pablem Nerudou, mu americký Výbor pro neamerickou

¹⁵⁷ Například reportáž *Indické intermezzo*. Zlatá Praha. Praha: J. Otto, 9.9.1926, 44(1), s. 16. ISSN 1801-2493.

¹⁵⁸ HALUZA, Miloslav. *Hlas mlčícího*. 1982. rukopis, Archiv Památníku národního písemnictví, sekce Jan Havlasa, str. 211

činnost hrozil vypovězením ze země. Zachránila jej pouze skutečnost, že manželka Elsie byla rodilou Američankou a v pozdějším věku potřebovala opatrovníka kvůli své nemoci.

Po únorovém převratu v Československu se z Jana Havlasy stala nežádoucí osoba. Přestaly vycházet jeho knihy, majetek uschovaný před nacisty v tiskárně v Praze byl zabaven během znárodnění. Poslední knihou, která Havlasovi v Československu vyšla, je sbírka kalifornských povídek *Zády ke zdi* z roku 1947.

V padesátých letech manželé Havlasovi cestovali hlavně po národních parcích USA; z těchto výprav, při kterých spali u ohně v nadmořských výškách okolo 3000 metrů, se dochovalo mnoho fotografií krajin a rostlin nebo vzájemných portrétů u automobilu, v tábořišti či s batohy v krajině.

Po smrti Elsie v roce 1957 se Jan Havlasa zcela uzavřel a věnoval se pouze literární činnosti a korespondenci s přáteli. Velmi častým adresátem Havlasových dopisů je Miloslav Haluza, autor nevydaného životopisu *Hlas mlčícího* nebo spisovatelka Anna Petříková. Oběma Havlasa často posílal oblíbené fotografie z cest ze svého archivu. Kromě návštěv malíře Adolfa Lešovského (1885-1972), se kterým se dlouhá léta přátelil, se Havlasa téměř s nikým nescházel. Jednou z mála výjimečných návštěv bylo setkání s cestovatelem, hudebníkem, filmařem a fotografem Eduardem Ingríšem (1905-1991), který Havlasu navštívil v roce 1958 v jeho domě v Los Angeles. Z této návštěvy zřejmě pochází poslední Havlasovy fotografie a také snímky interiéru Havlasova domu.

Jan Havlasa zemřel dne 13. 8. 1964 a pochován byl dne 17. 8. na Hollywood Memorial Park Cemetery nedaleko hrobu Douglase Fairbankse. V poslední vůli odkázal veškerou svou pozůstalost Sokolu v Los Angeles, přestože ve spolku nikoho osobě neznal a ani členové Sokola neměli o Havlasovi ponětí.

Opuštěný dům byl pravděpodobně několikrát vyloupen, a tak Sokol pověřil Ingríše zpracováním Havlasovy pozůstalosti a ochranou jeho majetku. Ingríš se do domu na nějakou dobu nastěhoval v září 1964. Všechnu dochovanou pozůstalost, včetně mobiliáře a několika stovek knih a časopisů, sepsal do podrobných seznamů. Havlasovy rukopisy, knihy, část negativů a pozitivů převezl do bytu Adolfa Lešovského. Do archivu H+Z ve Zlíně se většina Havlasovy pozůstalosti dostala spolu s pozůstalostí Eduarda Ingríše zásluhou Miroslava Zikmunda v roce 2001.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Část osobní pozůstalosti manželů Havlasových zůstala v rukou losangeleských sokolů a potomků malíře Adolfa Lešovského. V roce 2024 zorganizoval darování a převoz části zbylé pozůstalosti do Archivu H+Z ve Zlíně generální konzul České republiky v Los Angeles, amb. Jaroslav Olša, Jr.

Obrázek 3 Ha 1839, Jan Havlasa s fotoaparátem, Elsie Havlasová, Japonsko, 1912

Havlasova fotografická tvorba:

Fotografickou tvorbu Jana Havlasy je možné rozdělit podle jeho jednotlivých životních etap, protože je s nimi velmi úzce spojená. Při snaze o její pochopení je třeba si uvědomit, že sám sebe vnímal hlavně jako spisovatele. Fotografie pro něj byla velmi důležitá, ale hlavně jako zdroj informací, např. při psaní knih, nebo jako obrazová ilustrace knih nebo doprovod cestovatelských přednášek. Vyjadřoval se primárně svými texty a fotografiemi doplňoval své zážitky. Nejčastěji fotografoval během cest po světě, svého velvyslanceckého působení v Brazílii a Chile nebo při kratších výletech v okolí jednotlivých stálých „bydlišť“, pokud se toto označení dá v jeho případě vůbec použít.

Fotografie vnímal jako součást svého díla, nikoli samostatný výstup či výsledek. Pokud víme, neměl nikdy ambice vystavovat své fotografie samostatně nebo je prodávat v podobě tisků a pohlednic, jako někteří jeho kolegové a předchůdci. V tomto ohledu je jedinou výjimkou série uměleckých pohlednic malovaných podle fotografií Jana Havlasy z roku 1917, kterým bude věnován prostor v další části práce. Protože své cestopisné knihy nevydával chronologicky, byly pro něj při psaní jeho deníkové zápisky a fotografie naprosto zásadní pomůckou.

Jan Havlasa se živil hlavně psaním románů, cestopisných knih a cestovatelských reportáží, do jisté míry také překlady. Po návratu z cesty kolem světa v roce 1913 měl již tolik zážitků a fotografického materiálu, že mohl pořádat také cestovatelské přednášky s promítáním vlastních fotografií. Během svého života fotografoval nejčastěji na různé modely fotoaparátů značky Kodak. Častá velikost dochovaných negativů a pozitivů je 140 x 80 mm, což odpovídá svitkovému filmu typ 122. O „svém kodaku“ často píše v cestopisech či dopisech. Během cesty opiové komise (1929-1930) s sebou měl Havlasa jako záložní fotoaparát také jakýsi německý přístroj, který ovšem označuje jako „ten německý krám“. Havlasovy fotoaparáty se v pozůstalosti bohužel nedochovaly. Na rozdíl od svých vrstevníků fotografů – cestovatelů, jež dávali přednost větším fotografickým kamerám a skleněným deskám či listovým filmům, které byly vhodnější pro pomalejší a soustředěnější práci, fotografoval Havlasa celý život výhradně na svitkové filmy. Vědomě upřednostňoval jejich velikost, lehkost a skladnost před materiály, které by snad mohly poskytnout kvalitnější obrazové výstupy, ovšem za cenu zvýšené hmotnosti a křehkosti materiálu v případě např. skleněných desek. Velkou výhodou sklápovacích svitkových fotoaparátů, které Havlasa používal, byla také jejich pohotovost a nenápadnost.

„Sedím na palubě, koukám na obě strany při psaní, aby mně nějaký pěkný pohled neutekl, aparát otevřený a na sklapnutí připravený leží vedle mne na židli, ale myslím, že už toho asi mnoho nepochytám, poněvadž cestou nahoru jsem fotografoval jako blázen, a sotva spatřím něco, co bych už neměl v nějaké obměně. A při tom si kouřím báječné havana, na čemž není nic zvláštního, poněvadž od Singapuru počínajíc vlády mne trachtýrují havana cigáry, což je náramně pošušňáníčko. Ted' vidím nějakou plachetku, tak snad za okamžik bude přece jen zas... No, sklapl jsem to, ale nic tak zvláštního to nebude. Víš, kolik jsem včera a dnes sklapl snímků? Jenom akorát 130 !!!! Ale mělo by jich být aspoň 50 prvotřídních!! Obydlí na vodě, zříceniny, Budhové atd. A typy!!“¹⁶⁰

¹⁶⁰ Dopis č. 97 ze 14. prosince 1929, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasy, inv. č. Ha 397

Z dnešního pohledu bychom jeho fotografie mohli označit za dokumentárněreportážní. Fotografie z jednotlivých zemí obsahují snímky krajin, zaměřoval se jak na celkové pohledy, tak i na detaily, např. jednotlivé rostliny, pouliční scény, momentky nebo zachycené i lehce aranžované portréty. Velmi často se na fotografiích objevuje také jeho žena Elsie, ať už sama nebo v přítomnosti dalších osob. Havlasův smysl pro humor dokazují také autoportréty, které fotografoval celý život.

Obrázek 4 Ha 3474, USA, 1906?

Obrázek 5 Ha 2205, Tahiti, 1910

Obrázek 6 Ha 1011, Filipíny, 1930

Havlasovo časté používání technicky nedokonalých, špatně zaostřených nebo expozičně nevyvážených fotografií v knihách dokazuje, že dával přednost informační a obsahové hodnotě vybraných fotografií před jejich technickou „dokonalostí“.

Obrázek 7 Fotografie z Hongkongu zaostřená na pozadí, Přes hory a doly, 1938, s. 337

Na začátku své spisovatelské dráhy ilustroval fotografiemi také několik svých knih povídek, později pouze cestopisy, i když podle zápisků v diářích měl v polovině 20. let v plánu ilustrovat svými fotografiemi také knihu povídek inspirovanou vlastními zážitky z cest po světě. K jejímu napsání však nikdy nedošlo. Počátky Havlasovy fotografické tvorby v letech 1900–1904 souvisí s výlety do Tater a týkají se také první velké zahraniční cesty, výpravy do Itálie. Z tohoto období se fyzicky mnoho pozitivů a negativů nedochovalo, pro ukázky musíme nahlédnout do jeho knih.

První významná část jeho fotografické tvorby začíná příplutím do USA v roce 1904. Do Ameriky se vypravil jako neplacený zpravodaj Národních listů, aby podal zprávu o českém dni na Světové výstavě v Saint Louis, ale rozhodl se v Americe nějaký čas zůstat. Cestuje, píše a fotografuje, aktivně se snaží přimět české emigranty k myšlence samostatného československého státu. Zde se jeho tvorba výrazně proměňuje a zlepšuje. Díky známostem rodiny své přítelkyně a budoucí manželky, Elsie Hermanové, se seznamuje se slavným fotografem Louisem Fleckensteinem.¹⁶¹ Na Fleckensteinově fotografii *Figures on a beach* můžeme vidět Elsie, Jana Havlasu a Elsinu sestru Bernice.

Obrázek 8 *Figures on a beach*, Louis Fleckenstein, 1907-1943

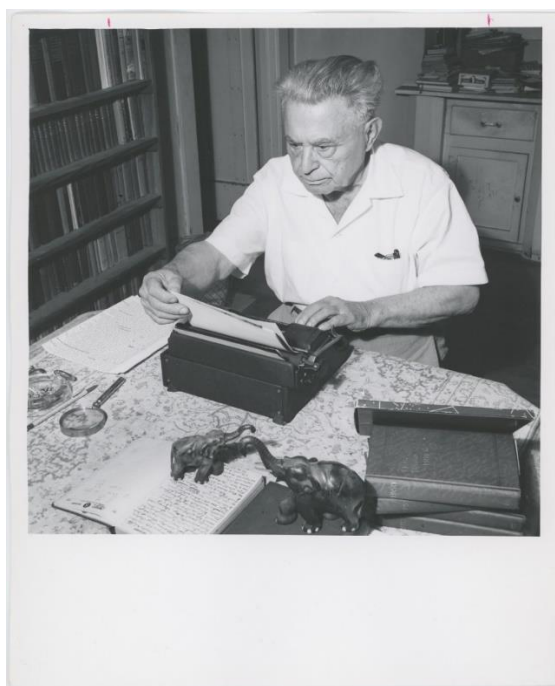
Vzájemná setkání a výlety mají na Havlasovo fotografické vidění nepopíratelný vliv. Fotografie z dalšího období jsou mnohem odvážnější a kompozice přesnější. Havlasa přestává používat dekorativní výřezy a nebojí se přistupovat blíže ke svému námětu. Dochovalo se také několik kusů pozitivů zpracovaných jinou technikou než na bromostříbrných papírech, které Havlasa používal celý život. Není jisté, zda je autorem Havlasa nebo Elsie, autorem by mohl být také Fleckenstein, který pracoval s kallitypii a dalšími fotografickými technikami.

Nejvíce dochovaných fotografií, více než tisíc, pochází z půlroční cesty po Francouzské Polynésii. Havlasa označuje pobyt na ostrově Tahiti jako nejšťastnější období svého života. Druhý nejčetnější archiv obsahuje fotografie z cesty kolem světa, kterou se svou ženou vykonali v letech 1912-1913. Největší část z ní, téměř celý rok 1912, přitom stráví fotografováním a poznáváním Japonska. Několik tisíc dochovaných snímků, hlavně z Tahiti a okolních ostrovů a dále z Japonska, Číny, Malajsie, Myanmaru a Indie, dokládá jeho nadšení a zápal pro fotografování. Manželé si sami, často ve velmi improvizovaných podmínkách, vyvolávali exponované negativy a sami také pořizovali kontaktní kopie, které zasílali rodině a přátelům do USA i do Evropy. V porovnání s předchozími fotografiemi z USA přibývá portrétů, fotografií památek či architektury a pouličních snímků. Nechybí ani vzájemné portréty. Jedná se o období,

¹⁶¹ Fleckenstein založil v roce 1914 s Edwardem Westonem a dalšími fotografy klub Camera Pictorialists of Los Angeles. Louis Fleckenstein. Online. Getty Museum Collection. 2024. Dostupné z: <https://www.getty.edu/art/collection/person/103KCX>. [cit. 2024-07-02].

kdy byl jako fotograf zřejmě nejvíce aktivní. Hned po návratu do Prahy začíná Havlasa pořádat cestovatelské přednášky, během kterých promítá své snímky.

Během necelých čtyř let strávených v Brazílii měl možnost ve volných chvílích cestovat po okolí hlavního města a fotografovat při různých výletech a oficiálních výpravách. Jedinečné jsou také fotografie zachycující budovu prvního československého velvyslanectví, v kopci nad Sao Paulo. Z fotografického hlediska patří jednoznačně k nejlepším Havlasovy fotografie z cesty opiové komise po Asii z let 1929-1930. Počet dochovaných snímků je relativně malý, archiv H+Z uchovává jen cca 250 původních snímků. Část fotografií je zezadu hustě popsána, Jan jimi doplňoval dopisy, které psal své ženě během roční cesty téměř každý den. Velké množství fotografií se dochovalo pouze v podobě ilustrací v cestopise *Země pagod* (1932) a v cestovatelských reportážích, které mu vycházely v novinách. Během svého diplomatického působení v Chile v letech 1943-1947 má stále možnost občas cestovat a fotografovat, byť většinu času mu zde zabírá funkce velvyslance, přednášky a podpora různých dobročinných spolků. Archiv H+Z uchovává malý počet snímků z tohoto období, u části je bohužel nejasné autorství. Poslední tvůrčí fotografické období se týká let 1947-1964, kdy žili Havlasovi v Kalifornii. Jedná se o snímky osobního a upomínkového charakteru, např. domu a zahrady v Los Angeles, ale také o fotografie z výletů do národních parků. Většinou se jedná o fotografie krajin, záběry na skalní masivy, vodopády či stromy, snadno rozpoznatelný je např. Half Dome v yosemitském národním parku, známý hlavně díky dokonalým fotografiím Anselu Adamse. Havlasa ještě stále píše a upravuje své knihy, ale zdá se, že již nemá zájem vydávat fotograficky ilustrované cestopisy, ale spíše jen romány. V Československu už mu ale žádná kniha nevyjde. Havlasa v tomto období prochází své fotografie a negativy ze všech předchozích cest a nechává u místních fotografických studií vyvolat oblíbené snímky, které posílá svým známým a přátelům, se nimiž je ve velmi častém korespondenčním styku. Po smrti Elsie v roce 1957 se zcela uzavírá do sebe a do nitra svého domu. Většinu času tráví u psacího stroje. S přáteli komunikuje skrze dopisy, nadále jim posílá fotografie a občas také průklepové kopie textů, na kterých právě pracuje.

Obrázek 9 Ha 1656, Havlasa u psacího stroje doma v Los Angeles, fotografie Eduarda Ingríše, 1958

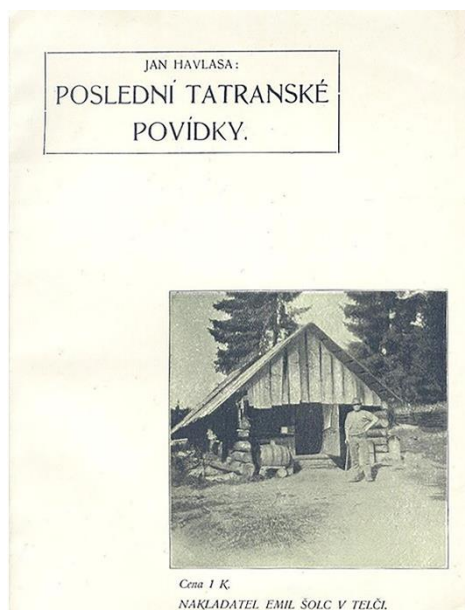

Obrázek 10 Ha 3228, Jan Havlasa na portrétní fotografii (vizitce) Tomáše Donáta, 1899-1902

1883-1904 Rakousko – Uhersko

Havlasovy fotografické začátky jsou nejasné. Nejstarší fyzicky dochované fotografie, které se podařilo datovat, pocházejí z roku 1904. Jedná se o snímky z Havlasovy cesty do USA, např. fotografie Ha 1729 zobrazuje koňské spřežení u poštovní schránky v prérii.¹⁶²

Publikované literární prvotiny *Horské stíny*, *Mezi životem a smrtí*, *Tatranské povídky*, *Mimo lásku a nenávisť*, *Pod skalnatými štíty*, *Případy skoro neobyčejné* a *Povídky z Tater* z let 1901–1905 ještě fotografické ilustrace neobsahují.

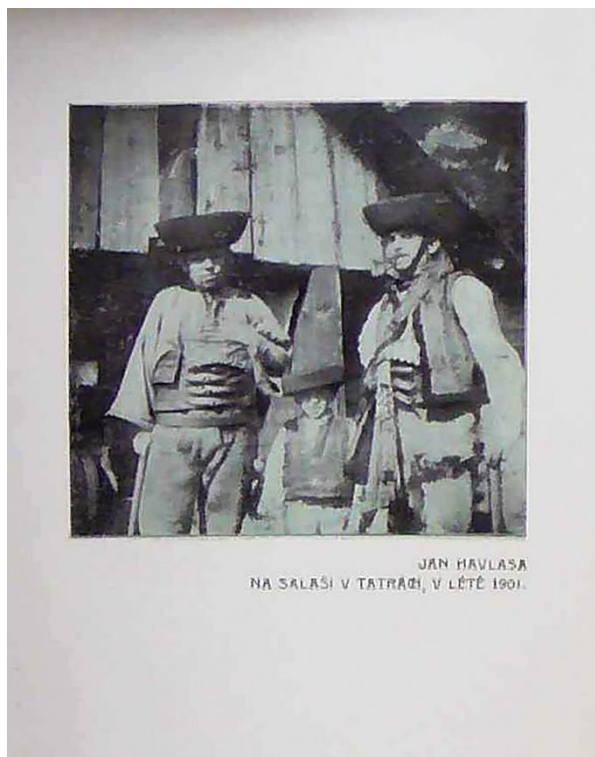
Obrázek 11 Obálka knihy *Poslední tatranské povídky*, 1909

Obrázek 12 Reklama na Havlasovy knihy otištěná v závěru knihy *Touha do dálky*, 1922.

¹⁶² Všechny fotografie s označením Ha + číslem se nacházejí v Archivu H+Z ve Zlíně.

V popisu knih *První tatranské povídky* (1909) a *Poslední tatranské povídky* (1909) se uvádí, že „jsou vyzdobeny původními snímky autorovými“. Havlasa tedy zřejmě již fotografoval během svých výprav na Slovensko, protože v knize *Touha do dálky* z roku 1922 se píše: „se čtyřmi dřevoryty Otakara Štáfla a dvaceti devíti snímky autorovými“¹⁶³. Fotografie otištěné v této knize se v žádném ze jmenovaných archivů nenacházejí. Je možné, že snímky zůstaly u nakladatele nebo tiskárny a časem se ztratily.

Obrázek 13 Jan Havlasa na salaši v Tatrách, v létě 1901, *První tatranské povídky*, 1909

V knize *První tatranské povídky* se nacházejí fotografie krajiny slovenských Tater či aranžované portréty obyvatel salašů a pastevců v tradičních oděvech, často stojících před svými obydlími. Na první fotografii v knize vidíme Jana Havlasu v tradičním oděvu s kloboukem na hlavě. Pod fotografií je popisek „Jan Havlasa, na salaši v Tatrách, v létě 1901.“ Jednalo by se pravděpodobně o jednu z nejstarších datovatelných fotografií.

Kniha *Poslední tatranské povídky* je ilustrována podobnými fotografiemi, většinou se jedná o horaly pózujícími před salašemi nebo stojícími v krajině. V obou knihách Havlasa používá čtvercových, ale i kruhových výřezů z původního obdélníkového negativu. Nepříliš kvalitně reprodukováné snímky jsou nejčastěji čtvercového formátu o velikosti cca 8,5 cm. Vybrané fotografie jsou většinou komponované a střed, zobrazené stíny naznačují, že Havlasa často fotografoval se sluncem v zádech. Zachycené postavy tak nejsou utopené ve stínu, rysy tváří nebo oděvy jsou relativně dobře čitelné.

¹⁶³ Označení „autorovy snímky“ mohlo také znamenat, že si Havlasa fotografie zakoupil, šlo o celkem běžnou praxi. Vráz fotografie nakupoval i prodával, Machulka fotografoval podle zakázek a Josef Kořenský fotografie pro své knihy pouze nakupoval, sám vůbec nefotografoval.

Obrázek 14 Ha 3222, Havlasův negativ z počátku 20. stol. (1913?)

U pětice dochovaných samostatných negativů (Ha 3213, Ha 3222, Ha 3230, Ha 3238 a Ha 3245) uvádí Archiv H+Z jako možnou lokaci Slovensko či Rakousko-Uhersko a časově řadí snímky na počátek 20. stol. Není jasné, zda snímky pocházejí ze stejného negativu nebo zda byly pořízeny ve stejném roce. Vzhledem k tomu, že se na dvou negativech nachází kromě jiných příbuzných Jana Havlasy také Elsie Havlasová, museli bychom je, pokud pocházejí z jednoho svitku nebo filmu, časově zařadit nejdříve do roku 1913. Tehdy se Elsie po návratu z cesty kolem světa poprvé v životě dostala do Prahy.

Obrázek 15 Ha 3230, Havlasův negativ, muzikanti, počátek 20. stol. (1913?)

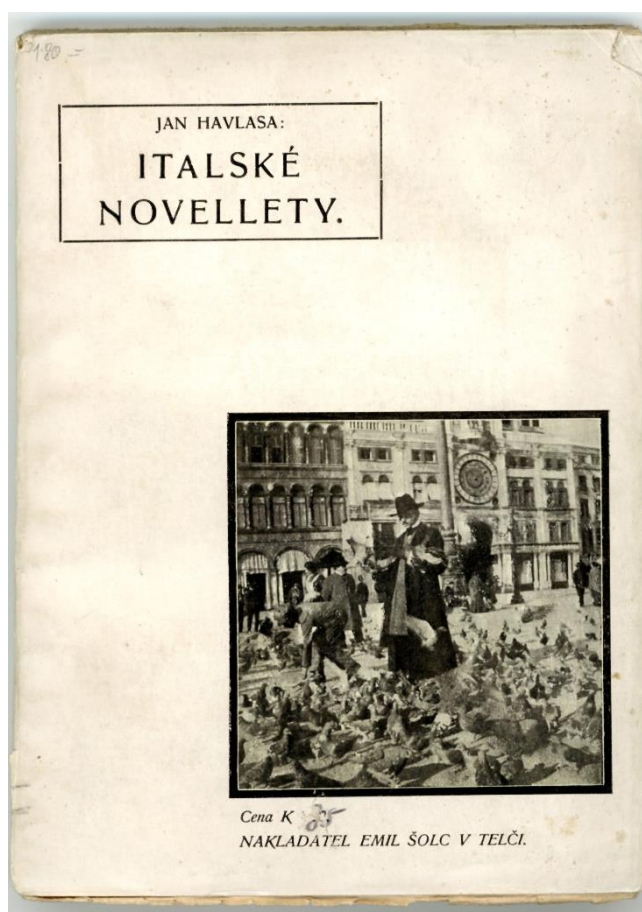
Negativ Ha 3230 zobrazuje čtveřici sedících muzikantů v krojích. Strnulé výrazy a absence pohybu rukou hrajících houslistů dává tušit, že se pravděpodobně jedná o aranžovanou fotografii. Na levé straně je vidět část odcházející postavy lehce rozmazané pohybovou

neostrostit. Negativ svým poměrem stran neodpovídá jiným dochovaným negativům a pozitivům v Havlasově archivu, je tedy pravděpodobné, že došlo k jeho ořezu.

Fotografií z tohoto raného období Havlasovy tvorby se nedochovalo mnoho. Ze snímků, které se rozhodl použít pro ilustraci knih (pokud se skutečně jedná o Havlasovy autorské fotografie), je možné vycítit nejistotu začínajícího fotografa, kterou se autor rozhodl potlačit ořezy vybraných fotografií do čtvercových, obdélníkových i kruhových formátů.

V roce 1902 se s podporou malého stipendia České akademie věd vydal na pětiměsíční studijní cestu do Itálie. V plánu měl navštívit Benátky, Florencii, Řím a Neapol. Na poslední jmenované město mu bohužel nezbyly peníze. Na základě svých zážitků z Itálie následně napsal povídkové soubory *Případy skoro neobyčejné* (1904) a *Jak sny umírají* (1905).

Kniha *Italské novellety* s fotografií Jana Havlasy na Náměstí sv. Marka v Benátkách na obálce vyšla až v roce 1909. Uvnitř je celkem pět fotografií čtvercového formátu (jedna je shodná s obálkou), jedna fotografie (jedná se pravděpodobně o reprodukci grafiky nebo malby) je obdélníkového formátu. Na fotografii s titulkem *V oranžovém sadě* na straně 97 se v pravém dolním rohu nachází nápis Rafael. Pravděpodobně se nejedná o ateliér Rafael, který působil v Brně.

Obrázek 16 *Italské novellety*, 1909

Autorství fotografií není nikde v knize výslovně uvedeno, dané fotografie se pravděpodobně nedochovaly, anebo se v žádné ze tří hlavních institucí, které uchovávají Havlasovu pozůstalost nenacházejí. Na konci knihy je několik reklam na další Havlasovy knihy ze série *Z různých končin*. U knihy *Pět kalifornských povídek* je uvedeno, že obsahuje původní autorovy snímky.

Tyto lze dohledat v archivu H+Z, např. snímek Jana Havlasy stojícího před květem rostliny juka (Ha 1599).

V roce 1922 vyšla Havlasova kniha cestopisů *Touha do dálky*. Obsahuje celkem 29 fotografií autora a čtyři dřevoryty Otakara Štáfla (1884-1945). V kapitolách věnovaných cestě po Itálii nalezneme celkem 12 fotografií, z toho 9 je čtvercových a 3 mají obdélníkový výškový formát. U fotografií čtvercového formátu se pravděpodobně jedná o výřezy větších obdélníkových negativů. První čtvercový středofornátový přístroj představila společnost Rolleiflex až v roce 1928¹⁶⁴. Z dochovaných negativů nevyplývá, že by Havlasa na čtvercový formát někdy fotografoval. Druhá část knihy je věnovaná zážitkům ze Slovenska a obsahuje dalších 17 fotografií ořezaných do různých formátů.

Téměř všechny fotografie z Itálie zobrazují pohledy do ulic italských měst a na významné památky, fotografie na straně 52 se však trochu vymyká. Jedná se o záběr na palác Buonsignori v Sieně z 15. stol.

Obrázek 17 Palác Buonsignori, ilustrace z knihy *Touha do dálky* (1922), s. 52

Zatímco ostatní fotografie v knize mají nakloněný horizont nebo zobrazují vybranou památku v nepříliš vhodném světle, je pohled na palác v Sieně technicky velmi dobře komponovaný a fotografovaný za světla, které podporuje zobrazovanou architekturu. Při použití nástroje Google Lens bylo možné vyhledat vizuálně podobné fotografie a skutečně se jedná o jeden z nejčastějších pohledů na tuto budovu. Havlasa tedy buď podobný pohled na palác Buonsignori viděl na jiné fotografii, kresbě nebo rytině, anebo, což je také pravděpodobné, si fotografii na místě zakoupil a následně ji použil pro svou knihu. Tento postup se v minulém stol. občas praktikoval (Kořenský, Musil, Vrás i další cizí fotografie používali, původní autoři

¹⁶⁴ The first Rolleiflex cameras. Online. Rollei Club. 2024. Dostupné z: http://www.rolleiclub.com/cameras/tlr/info/early_tlr.shtml. [cit. 2024-07-03].

se vždy neuváděli). V několika Havlasových knihách z USA a Tahiti se převzaté fotografie prokazatelně vyskytují.

Fotografií ze Slovenska a Itálie z let 1901–1904 se nedochovalo mnoho, velmi těžko se tedy posuzuje Havlasova zdatnost coby začínajícího fotografa. Snímky použité ve výše jmenovaných knihách mají společnou značnou stylizaci, až strnulost zachycených postav a jakousi kompoziční nejistotu, např. v podobě nakloněných horizontů. Mlsová (2010)¹⁶⁵ uvádí, že se Havlasa do Itálie vypravil pouze jednou, a to v roce 1902. Snímky z Archivu H+Z zobrazují Havlasovu ženu Elsie a jeho matku, Matyldu Havlasovou, na Náměstí sv. Marka v roce 1922 nebo 1923. Vzhledem k tomu, že manželé cestovali téměř vždy spolu, se dá předpokládat, že autorem fotografií je Jan Havlasa. Více v kapitole věnované působení Jana Havlasy v Brazílii.

¹⁶⁵ MLSOVÁ, Nella. *Havlasova (?) Itálie*. In: IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky - Jiná česká literatura (?). Praha: Akropolis, 2010. ISBN 978-80-87481-00-4.

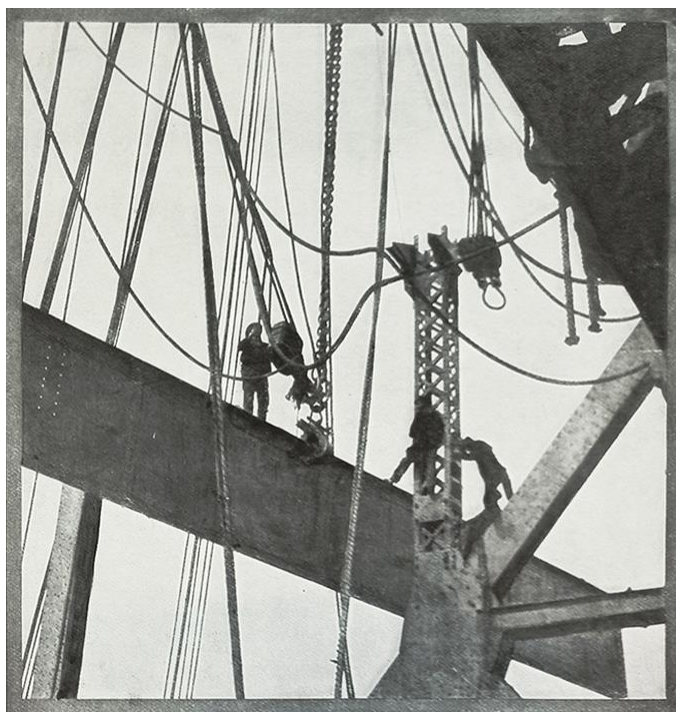
Obrázek 18 Ha 1411, Elsie Havlasová, Kalifornie, 1910

1904-1910 USA

Havlasův pobyt v USA by se dal rozdělit na tři hlavní části, fotograficky významné jsou první a třetí část. První začíná rokem 1904, kdy se do Spojených států vydává jako korespondent *Národních listů*. Tento pobyt trvá až do roku 1910, kdy se již ženatý vydává se svou manželkou Elsie na svatební cestu na Tahiti. Během několika let strávených ve Spojených státech má Havlasa možnost navštívit mimo jiné Chicago, Niagarské vodopády, Grand Canyon, zkamenělý les v Arizoně, San Francisco, Los Angeles, katolické misie v Novém Mexiku či ostrov Santa Catalina u pobřeží Los Angeles. Během všech těchto výletů hodně fotografuje. Živí se hlavně psaním česky psaných článků pro noviny v Praze i pro česky hovořící krajany žijící v USA, publikuje pravidelně např. v novinách *Osvěta americká*. Zde také inzeruje své nové knihy.

„V kraji věčného jara. Jihokaliifornské črty. Dospělé mládeži vypravuje Jan Havlasa. Spis tento krásně vázaný, obsahuje na 250 stranách velikého formátu, poutavé četby, celkem 153 fotografických snímků, autorem samým zhotovených.“¹⁶⁶

Informace o autorských fotografiích nechybí v téměř žádném dobovém inzerátu na Havlasovy knihy. Lze tedy usuzovat, že pro něj byla schopnost ilustrovat své knihy vlastními fotografiemi velmi důležitá. Paradoxně je to právě kniha *V kraji věčného jara* (1909), která obsahuje kromě autorských fotografií také několik převzatých snímků. Na straně 26 se nachází fotografie dělníků na stavbě mrakodrapu. Autor fotografie vystřižené z novin není znám. Výstřižek se i s dalšími původními Havlasovými fotografiemi, z této i dalších knih, nachází v archivu Náprstkova muzea v Praze. Kromě rukopisů totiž posílal Havlasa do Prahy k otištění také své fotografie a originální negativy.

Obrázek 19 Fotografie vystřižená z novin, Archiv Havlasa, Náprstkovo muzeum v Praze

¹⁶⁶ *Osvěta americká*. Omaha, 1915-1916(23), s. 12. ISSN 2374-4847. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7a0cc620-ed21-11e6-9097-005056820560>

Obrázek 20 Ilustrace v knize *V kraji věčného jara*, s. 26

„Vážený pane doktore!

V příloze zasíláme Vám osm negativů a pozitivů které jste nám před časem zaslal. S vaším ostanovením o prvním díle úplně souhlasíme. Vaši fotografii pro prospekt jsme v pořádku obdrželi. Co se týče některých odlišných názorů / umístění obrázků, atd/ doufáme, že se věci vyřídí vždy od případu k případu k oboustranné spokojenosti.“¹⁶⁷

Druhá část amerického pobytu začíná vznikem protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939. Havlasovi se stěhují z Monaka do Kalifornie, kde žijí necelých pět let. Fotografii z tohoto období se nedochovalo mnoho. V roce 1943 je Havlasa prezidentem Benešem požádán, aby se ujal československého velvyslanectví v Chile. Havlasa souhlasí a tento post zastává do roku 1947.

Obrázek 21 Ha 3223, Jan Havlasa a prezident Chile, Juan Antonio Ríos, 1943

¹⁶⁷ Dopis nakladatelství Pokrok z roku 1931, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 397

Potřetí se manželé Havlasovi stěhují do Kalifornie po skončení velvyslaneckého působení v Chile a již zde nadobro zůstávají. Havlasa se věnuje převážně literární činnosti a zahradničení. Ve volných chvílích navštěvuje přátele, muzea, galerie, oblíbené parky a zoologické zahrady, jak dosvědčují zápisky v diářích z těchto let. Sice se neustále snaží vydávat své knihy v Československu, ale komunistický režim není vydávání knih úspěšných rodáků žijících v zahraničí nikterak nakloněn. Zřejmě poslední knihou, která Havlasovi v Československu vychází je kniha povídek z USA z let 1942–1945 s názvem *Zády ke zdi*, která stihne vyjít v roce 1947. Během posledních sedmnácti let (1947–1964) fotografuje Havlasa čím dál méně. Dochovaly se hlavně fotografie z výletů do národních parků USA, které s Elsie navštěvují do roku 1955, rok na to totiž vážně onemocněla. Existují také fotografie zahrady a interiéru domu v Los Angeles.

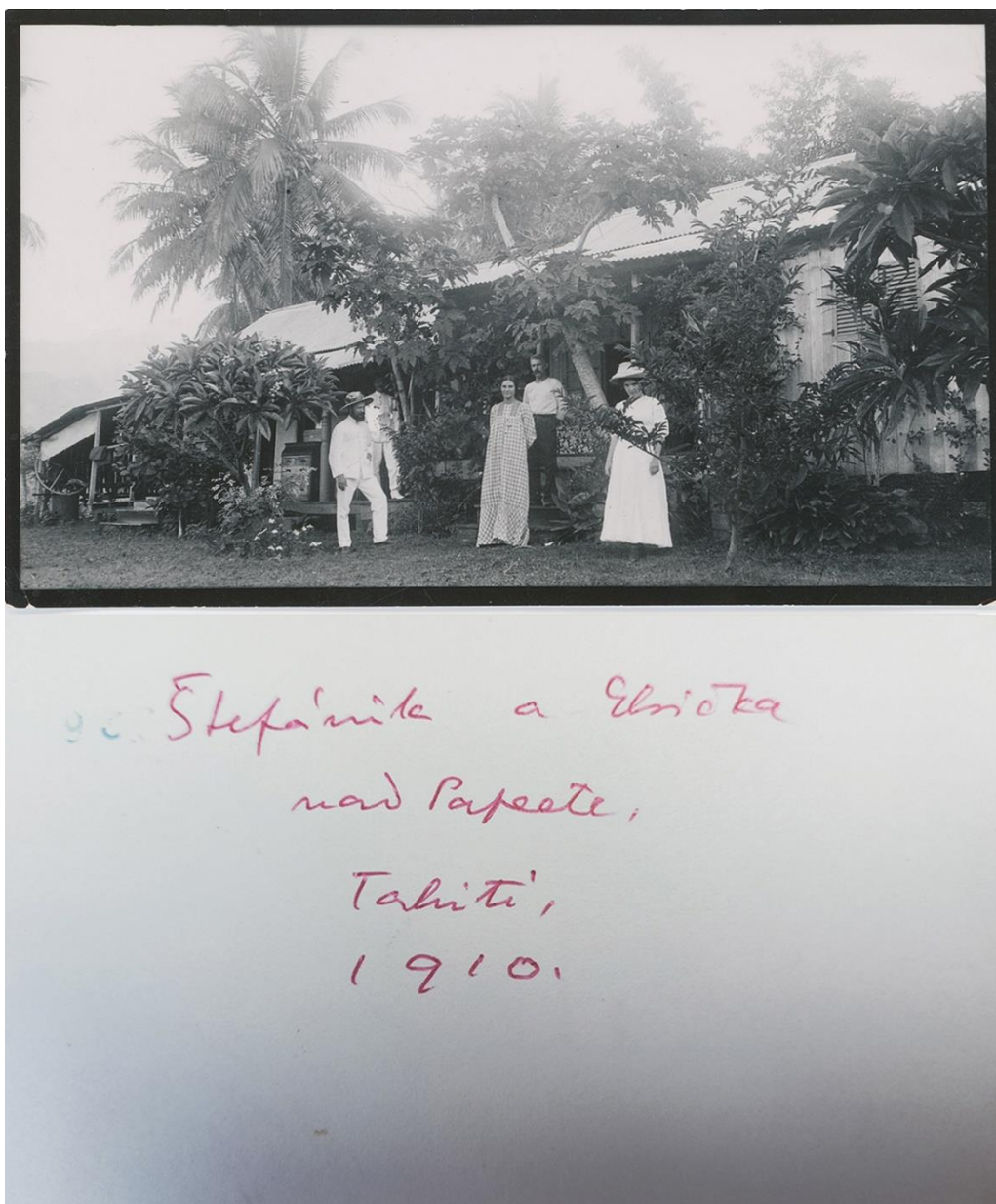
Obrázek 22 Ha 1201, Elsie na zahrádce přes domem v Los Angeles, 40.-50. léta

Obrázek 23 Ha 1608, Elsie Havlasová stojící za cedulí "Mt. Pacific public camp", Kalifornie, 50. léta

V tomto období se Havlasa vrací ke svým starým negativům a nechává u místních fotografů v Los Angeles vyvolat pro své přátele, se kterými si často dopisuje, své oblíbené snímky z různých cest po světě. Na vysvětlenou je často popisuje a přidává také dataci.

„Budu pátrat po způsobu, jak poslat Nesscafe paní Šalounové, a nějaké ty fotky se sebou samým pošlu dnes, ale na neštěstí nemám ani jedinou po ruce z těch, jež asi máš na mysli, -právě nyní ten negativ nesu do města k otištění, ale nebudu na to čekat zas týden a pošlu Ti nějaké jiné tři pro ty “ctitele”. Odnesu si dnes z města jiné fotky otištěné a po návratu z nich vyberu zas maličký sběr pro Tvou milou choť a pro Tebe.“¹⁶⁸

Obrázek 24 Pozdější print fotografie z Tahiti (1910), popsany červenou propiskou, Los Angeles, 50. léta

¹⁶⁸ Dopis Q. M. Vyskočilovi ze 23. prosince 1949 – 1/62, Archiv Havlasa, Náprstkovo Muzem

Obrázek 25 Ha 1724, Socha svobody, New York, 1904

Mezi Havlasovými nejstaršími snímky z USA najdeme několik fotografií pořízených pravděpodobně během příplutí do New Yorku v roce 1904 ještě z paluby lodi. Snímek Ha 1724 zobrazuje Sochu svobody a opodál Ellis Island, na němž se nacházel imigrační úřad, přes který prošlo do USA okolo 12 milionů emigrantů, převážně z Evropy. Fotografie má lehce nakloněný horizont. Těžko říct, zda je za kompoziční nedokonalostí Havlasovo vzrušení z Ameriky nebo houpání moře, jedná se však o prvek, který během následujících let z Havlasovy tvorby postupně téměř zmizí.

Obrázek 26 Ha 1717, panorama New Yorku z paluby lodi, 1904

Světová výstava v Saint Louis v roce 1904, na kterou se Havlasa vypravil jako reportér *Národních listů*, představila veřejnosti široké spektrum novinek od rádiového telefonu, prvních prototypů faxu, rentgenového přístroje, pokročilých inkubátorů, přes automobily a tramvaje až po letadla. Havlasa se na výstavu vydal hlavně proto, aby informoval o aktivitách Čechů žijících

v USA a slavnosti českého dne, který se během světové výstavy konal. Z nízké účasti Čechů byl velmi zklamaný.¹⁶⁹

Obrázek 27 Ha 1382, vstupní portál pavilonu Stvoření, světová výstava v Saint Louis, 1904

Na autoportrétu Ha 1720 je zachyceno okolí světové výstavy v Saint Louis. Rozpoznávacím prvkem je veliké pouťové kolo, které představovalo jednu z hlavních atrakcí. Během konání na něm jízdami návštěvníci utratili v přepočtu zhruba 7 milionů dolarů. O dva roky později bylo kolo kvůli nezájmu nejprve odstřeleno dynamitem a poté rozebráno. Na snímku Havlasa pózuje u zdemolované nebo zčásti rozebrané expozice Filipínské vesnice. Ta představovala největší samostatnou exhibici a měla na výstavě, které se zúčastnilo 20 milionů návštěvníků z 50 různých zemí, představit Filipíny jako novou kolonii USA. Do takzvaných živých vesnic nechali Američané přivést více než tisíc obyvatel Filipín z různých kmenů a částí ostrovů, aby Američanům ukázali, jak žijí divoši.¹⁷⁰ Fakt, že Havlasa na světové výstavě fotografoval v rozbořené koloniální expozici, a nikoli před nějakou jinou atrakcí, odpovídá jeho protikoloniálnímu smýšlení. Krátce po příjezdu do USA vyvíjel snahu vyburcovat Čechy, kteří se přestěhovali do Ameriky, k podpoře vzniku samostatného Československa.

¹⁶⁹ „My nebudeme, bohužel, míti ve vzpomínkách na saintlouisský den český ničeho podobného. Na výstavě nebylo znát nikde, že by byl „český den“. Výstavní návštěvní ohlašovala „dělnický den“ pod tím hodně nepatrnými písmenky teprve „den český“. A to bylo vše. Když krácel mimo nás malý průvod sokolský, čítající sotva půl třetího sta účastníků a nikým nepovšimnutý, podivná nálada nás stísnila a už neopustila. ... Pomalu se za průvodem sbírala hrstka Čechů, bez valnější účasti a rozhodně bez radostného vzrušení. A tak vtáhli jsme do Stadia. Představte si prostor, jenž by pojal lehce asi 50.000 diváků a má v amfiteátru jen sedadel na 20.000. A v té rozloze - -267 diváků. A ještě méně cvičících Sokolů v aréně, nestejně zarostlé trávou.“

Národní listy. Praha: Julius Grégr, 23.8.1904, 44(232, ranní vydání), s. 2. ISSN 1214-1240. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c288da80-2eb0-11e7-a77b-001018b5eb5c>

¹⁷⁰ 1904 World's Fair: Exhibition of the Igorot People | Asian Americans. Online. In: PBS Learning Media. 2020. Dostupné z: <https://www.pbslearningmedia.org/resource/1904-worlds-fair-exhibition-of-the-igorot-people/asian-americans/>. [cit. 2024-07-09].

Obrázek 28 Ha 1720, Jan Havlasa u filipínské vesnice na světové výstavě v Saint Louis, 1904

Protože se v Americe rozhodl zůstat a potřeboval se nějak živit, uvítal nabídku šéfredaktora místních českých novin, který mu nabídl možnost publikování. Havlasovi zde poprvé vycházely jeho cestopisné črty ze Slovenska a Itálie.

Obrázek 29 Ha 1729, U poštovní schránky v prérii, 1904

Zatímco pobýval v roce 1906 na Ostrově Santa Catalina, postihlo San Francisco 18. dubna téhož roku velmi silné zemětřesení. Následné požáry zničily až 80 % města a během katastrofy

zahynulo téměř 3000 lidí. Havlasa nešťestí ve svých knihách (*V kraji věčného jara, Zkrocený západ*) velmi podrobně popisuje, ale vzhledem k tomu, že byl v té době v bezpečí na ostrově, jsou téměř všechny doprovodné fotografie převzaté od jiných autorů, např. z novin. Vlastní fotografie pořídil až když se do San Franciska po několika letech vrátil. Ještě dlouho po zemětřesení bylo možné vidět hromady sutin a město bylo víceméně znovu postaveno teprve v roce 1915. Tehdy byl Havlasa s manželkou Elsie v Praze.

Obrázek 30 Ha 1315, Jan Havlasa v Avalonu na ostrově Santa Catalina, autoportrét, 1906

„Často uléhám v loďce, buď v četbu se noře, v sny bdícího mozku nebo v siestu osvěživého spánku, a vlny ukolébají mne na míli daleko od místa, kde jsem se jim svěřil. Obyčejně ten pohyb směřuje k břehu, rovnoběžně s ním nebo aspoň šikmo od něho, že vzdálenost od ostrova nestane se povážlivou. Leč přihodilo se nejednou, že vzpřímiv se v Aloze, shledal jsem se přímou čarou naproti zálivu a přece dobrou hodinu, dvě hodiny ho vzdálen i při důkladném veslování; a když druhdy již v květnu mraky na obloze činily při takovém probuzení výhled do nejbližšího budoucna trochu povážlivým, ač nedovedl jsem od jejich krásy odtrhnouti oči a vypotřeboval jsem všech filmů ve svém kodaku k jejímu zachycení, přece jen byl jsem z míry rád, kdy po půl hodině úsilného veslování mohl jsem již rozeznati budky a postavy na pobřeží a tedy spoléhati na pomoc v případě, že moje postavení stalo by se neudržitelným.“¹⁷¹

¹⁷¹ HAVLASA, Jan. *Zkrocený západ: [zlomky života]*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1922, s. 202.

Obrázek 31 Fotografie, kterou Havlasa použil do knihy *V kraji věčného jara*, 1909, s. 206, Náprstkovo muzeum v Praze

Na převzaté fotografii (obr. 31) je dole vidět zaškrtnutý původní anglický popis a Havlasou naznačené rozložení na stránce. Fotografie žraloka se objevila například v knize *V kraji věčného jara* (1909) na straně 206. Naprostou většinu fotografií z tohoto období však můžeme s jistotou autorsky připsat Janu Havlasovi. K používání cizích snímků v knihách se uchýlil pouze v situaci, kdy neměl k ilustrování zážitku snímek vlastní. V pozdějších letech od používání cizích fotografií upouští zcela. Prvek, který se z Havlasovy fotografické tvorby v Americe brzy vytrácí, jsou dekorativní ořezy fotografií v knihách. Objevují se hlavně v knize *V kraji věčného jara* (1909), která vyšla ve stejném roce jako knihy povídek z Tater, *První tatranské povídky* a *Poslední tatranské povídky*. I v pozdějších knihách nadále využívá obdélníkových a čtvercových výřezů.

Obrázek 32 Dekorativní ořez fotografie v knize *V kraji věčného jara*, 1909, Náprstkovo muzeum v Praze

Obrázek 33 Dekorativní ořez fotografie v knize *V kraji věčného jara*, 1909, Náprstkovo muzeum v Praze

Velký vliv na Havlasovu fotografickou tvorbu měl rodinný přítel Hermanových Louis Fleckenstein (1866-1943). U nás nepříliš známý fotograf patřil v Los Angeles k významným a vyhledávaným portrétním a uměleckým fotografům. Tento rodák z Montany začal fotografovat v roce 1895, kdy dostal od své ženy jako dárek první fotoaparát. Účastnil se jako amatér různých fotografických soutěží a po několika úspěších získal dokonce první místo a cenu 150 dolarů. Začal organizovat fotografické salony amatérů, jako např. Salon Club of America a v roce 1907 se rozhodl přestěhovat do Los Angeles, kde si založil portrétní studio. V té době za sebou měl výstavu v Royal Photographic Society v Londýně. V roce 1914 založil se svým přítelem Edwardem Westonem společnost Camera Pictorialists of Los Angeles.¹⁷²

¹⁷² Valley Camera Club., Photographers' Club of New England. (1898/1920). Photo-era. Boston, Mass.: [New England Photo Era Pub. Co.], s. 151.

Přátelský vztah mezi Havlasou a Fleckensteinem dokládají jednak skupinové fotografie pořízené pravděpodobně na setkání u Hermanů (Ha 1671 a Ha 1672 obsahují v pravém dolním rohu slepotisk *Louis Fleckenstein*) nebo fotografie Elsie a Jana Havlasových na pláži¹⁷³, jejichž autorem je právě Fleckenstein, ale také portréty Havlasovy ženy Elsie a její sestry Bernice, které jsou dnes součástí Havlasovy pozůstalosti. Kopie některých těchto fotografií se nacházejí také ve Fleckensteinově pozůstalosti v Getty Institutu.

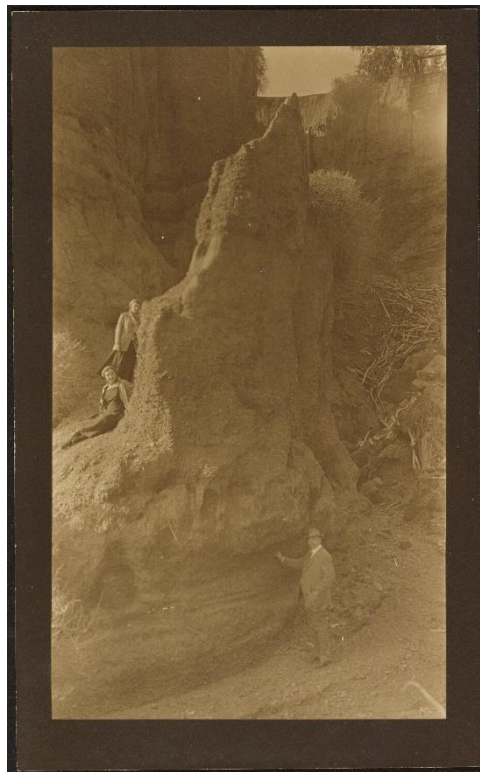
Obrázek 34 Ha 1671, Jan a Elsie Havlasovi, Adolph a Blanche Herman, Louis Fleckenstein s manželkou.
Autorem fotografie je Louis Fleckenstein (slepotisk vpravo dole)

Fleckensteinův vliv na Havlasovu fotografickou tvorbu můžeme vypožorovat při srovnání fotografií z Archivu H+Z a několika fotografií z Fleckensteinovy pozůstalosti. Jedná se o snímky s názvem *Young women in Rocky Ravine* a *Figures in Rocky Ravine* z počátku 20. stol. Obě fotografie jsou připisovány Fleckensteinovi, přitom na druhém jmenovaném snímku je viditelný vpravo dole, s rukou opřenou o skálu, autorem tedy musel být někdo jiný. V Havlasově pozůstalosti se nachází snímek Ha 1246_2, který je totožný s prvním Fleckensteinovým a podobný snímek Ha 1246, který byl ve stejný moment vzat z jiného úhlu (srovnání pozadí obou snímků), autorem je pravděpodobně Havlasa. Mladými ženami na všech fotografiích jsou Elsie Havlasová a její sestra Bernice Herman.

¹⁷³ Figures on a Beach. Online. Getty Museum Collection. 2023. Dostupné z: <https://www.getty.edu/art/collection/object/106M4K>. [cit. 2024-07-09].

Obrázek 35 Ha 1246_2, připisovaný Havlasovi, poč. 20. stol.

Obrázek 36 *Figures in Rocky Ravine*, Louis Fleckenstein?, poč. 20. stol., archiv Getty Institute

Tyto fotografie pocházejí pravděpodobně ze společného výletu, při kterém fotografoval jak Fleckenstein, tak Havlasa. Své snímky si později zřejmě vyměnili nebo darovali navzájem. Ze stejného výletu pochází i snímek *Figures in a Rocky Landscape*, na kterém můžeme vidět Elsie, Bernice, Jana Havlasu a dalšího muže (přítele Bernice?).

Obrázek 37 Ha 1246, fotografie Jana Havlasy

Obrázek 38 Figures in a Rocky Landscape, Louis Fleckenstein, poč. 20. stol., archiv Getty Institute

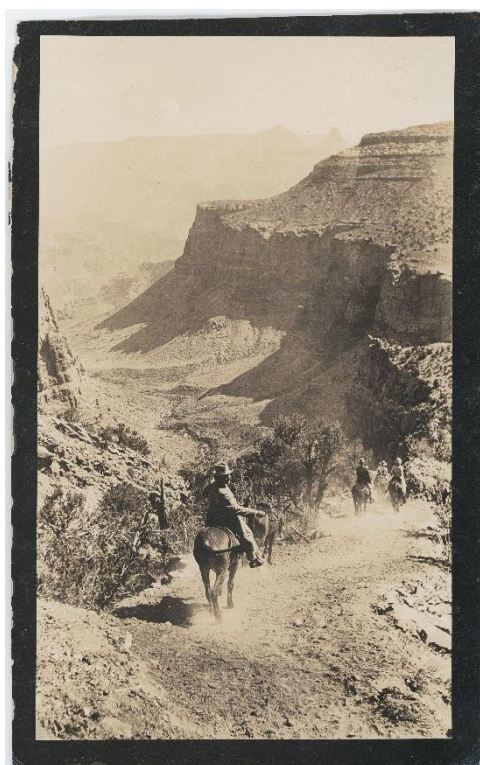
V roce 1908 se Jan a Elsie vypravili spolu s Elsinými rodiči a manželi Fleckensteinovými na výpravu do Arizony. V Archivu H+Z se nachází nejméně 50 fotografií, ale také více než 50 původních Havlasových negativů¹⁷⁴ z Národního parku Petrified Forest (Zkamenělý les), součástí jsou také snímky z organizované výpravy na dno Grand Canyonu, které během cesty dolů pořizoval najatý průvodce (např. Ha 1714). Jedná se součást služby, kterou nabízela

¹⁷⁴ Dochované negativy neodpovídají vždy dochovaným pozitivům

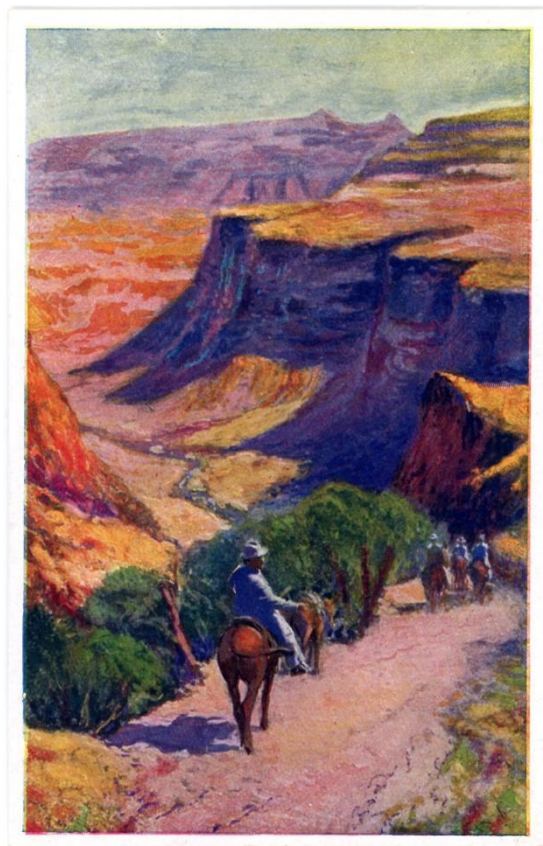
„agentura“ Colb Borthers sídlící nad kaňonem. Havlasa v knihách použití převzatých fotografií nepřiznává, přestože je patrné, že u některých z nich nemohl být autorem.

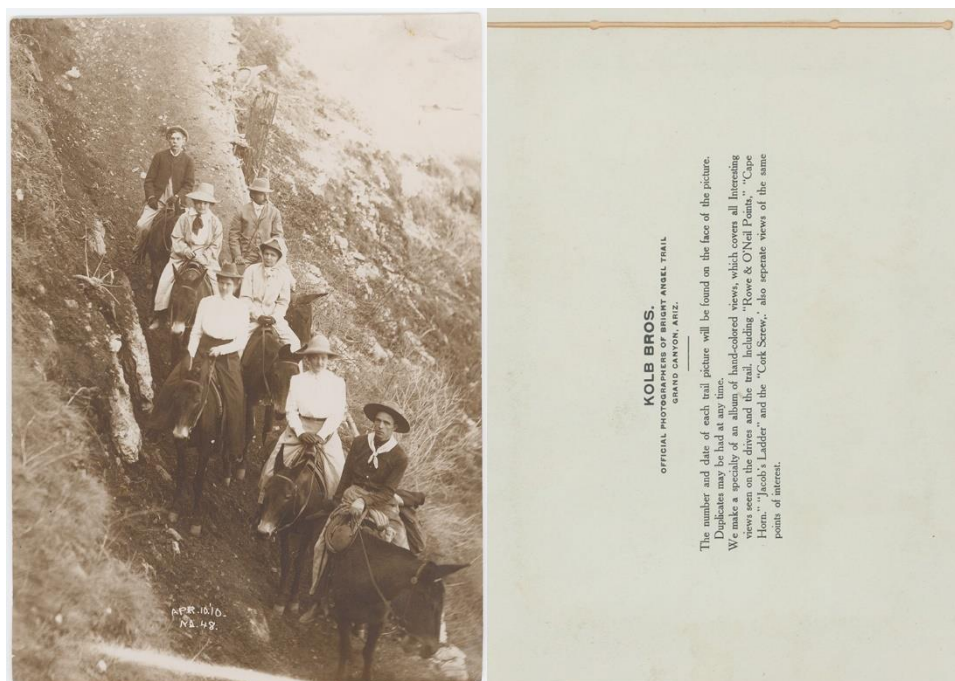
Obrázek 39 Ha 1593, Elsie Havlasová a další dva lidé na zkameněném koniferu., Arizona, Petrified Forest, 1908

Obrázek 40 Ha 1679, Fotografie Jana Havlasy na koni, 1908

Obrázek 41 Dopisnice podle fotografie J. Havlasy, Antonín Brunner, 1917, archiv autora

Obrázek 42 Ha 1714, Fotografie "Kolb Bros" z Bright Angel Trail, Arizona, duben 1910

Jan Havlasa fotografoval Spojené státy v době, kdy tato obrovská země procházela jednou ze svých výrazných proměn. Železniční trať spojující východ a západ země vznikla již v druhé

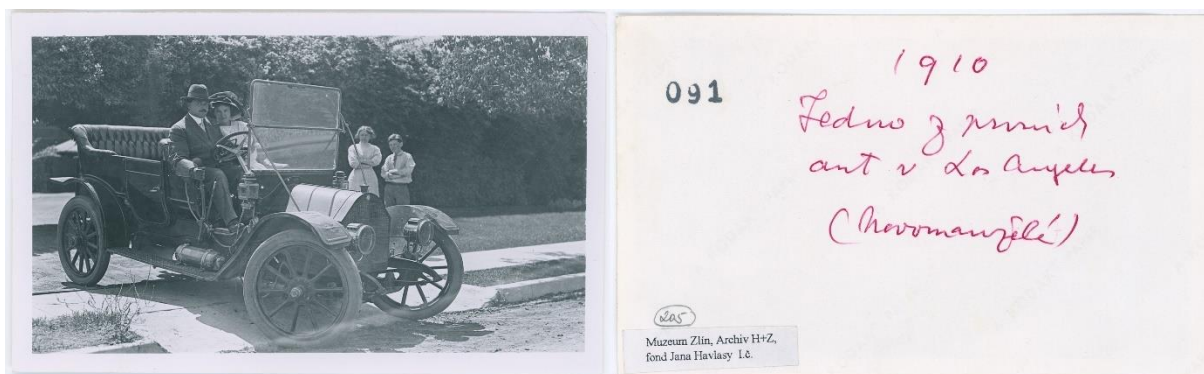
polovině 19. stol., ale silniční automobilová doprava nebo první letecké pokusy byly teprve v začátcích a Havlasa byl nejen jejich přímým svědkem, ale také účastníkem. Patřil k prvním řidičům v Los Angeles a fotografií s automobilem nebo při něm se z tohoto období dochovaly desítky.

Obrázek 43 Ha 1414, inscenovaný snímek z automobilového výletu, Kalifornie, 1906-1910

V době, kdy ve městě bylo teprve několik desítek automobilů, se naučil sám řídit a tak mohli se ženou podnikat delší výlety po okolí. Zřejmě došlo i na dopravní nehody - na fotografické pohlednici adresované Adolfu Hermanovi Ha 1293 s nápisem „V Elysian parku“ (Jan Havlasa je za volantem automobilu, autorem snímku je tedy pravděpodobně Elsie) stojí:

„Automobil je zcela v pořádku, pouze ochranné štítky (mud-guards) jsou trochu pomačkány, ale to není ani k poznání. Jinak je jako nový. Až přijedete Vy oba, můžeme směle do San Diega, střídající se u řízení automobilu.“

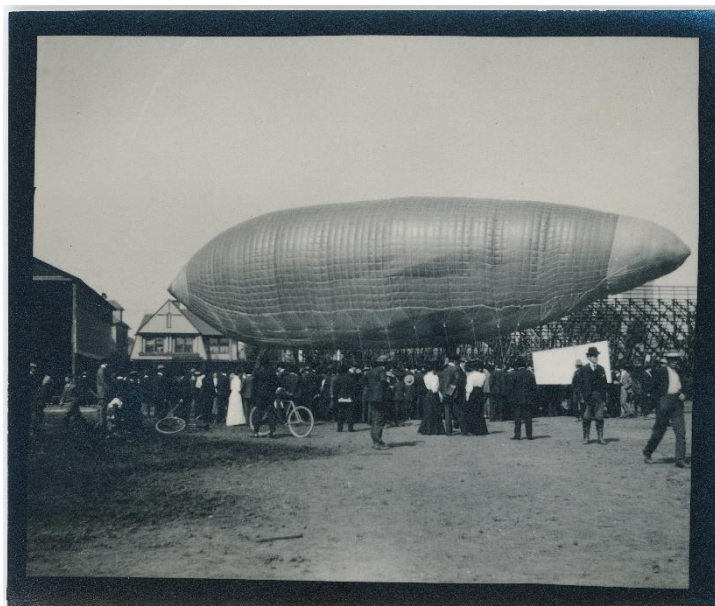

Obrázek 44 Ha 1256, manželé Havlasovi v jednom z prvních automobilů v Los Angeles, pozdější fotografie z 50. let.

Obrázek 45 Ha 1537, Jan Havlasa sedící v automobilu, cedule "Vermont Ave.", vegetace, pneumatika sundaná z kola, poč. 20. stol.

Obálka Archivu H+Z s názvem *California -LA, Santa Catalina, Santa Monica, Berkeley, San Francisco* obsahuje 5 fotografií letadel a vzducholodí. Na fotografiích Ha 1282 a HA 1283 je zezadu napsáno *Aviatický feuilleton*. Stejný název našťestí nese kapitola v knize *Kvetoucí Nopály*, jež vyšla poprvé v roce 1928. Víme tedy, že se jedná o snímky ze zcela prvního leteckého dne na západním pobřeží Spojených států z roku 1910, kterého se během deseti dnů zúčastnilo údajně až čtvrt milionu diváků.¹⁷⁵ Přestože se jednalo o naprosto ojedinělou a výjimečnou událost, nepoužil Havlasa do svých cestopisů žádný ze svých unikátních snímků prvních letadel.

Obrázek 46 Ha 1279, První letecký den za západním pobřeží USA.

¹⁷⁵ 1910 Los Angeles International Air Meet. Arcadia Publishing, 2009. ISBN 978-0738571904.

Obrázek 47 Ha 1283, První letecký den na západním pobřeží USA, 1910

„A poněvadž Paulhan pořád ještě lital a lital, já začal rozvíjet perspektivy budoucna. „Motorcykl se rozcákne i s cyklistou co den, rozumoval jsem, „co na tom, rozkřápne-li se občas některý aerocyklista i se svým plánem? Ale to je právě omezením aeroplánů: že mohou být pouze motorcykly vzduchu. Čekajme teď vzdušné automobily a vlaky. Jaká to bude metamorfóza všeho, nač jsme si navykli jako na nezměnitelné! Změní to v několika generacích zorný úhel lidstva. Naučíme se dívat na svět v jeho veliké perspektivě. Změna v zorném úhlu přinese nové umění, nové formy v umění; architektura, malířství a posléze i literatura projdou onou světovou změnou, ať už průmysl a obchod jakkoli jsou jí dotčeny. Přinese odlinutí od země též ideové uvolnění, stane se pohádkou učení, že Bůh vykázal vzduch jen ptactvu?“¹⁷⁶

V textu kapitoly *Aviatický feuilleton* se zamýšlí nad budoucností letecké dopravy a velmi správně odhaduje, že půjde o důležitý způsob osobní a nákladní dopravy. Na závěr kapitoly předpovídá své partnerce využívání letecké dopravy, i když jediným důkazem o tom, že kdy letěli letadlem, je krátká noticka v časopisu *Rozkvět* z roku 1919.

¹⁷⁶ HAVLASA, Jan. *Kvetoucí nopály: zlomky života: 1904-1928*. Praha: Česká grafická Unie, 1928, s. 166.

Obrázek 48 Ilustrace časopisu Rozkvět, s. 112, 1919

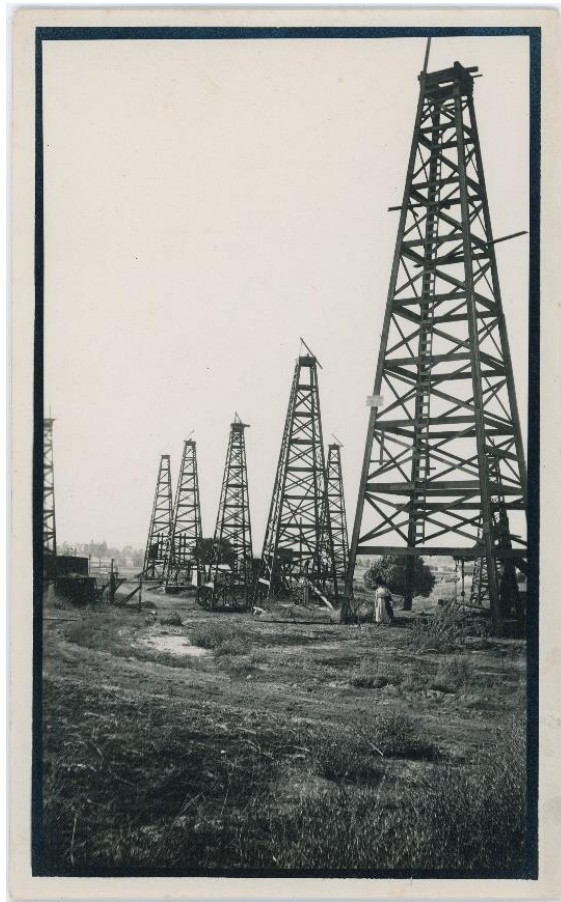
„Dne 8. června vzletli nad Prahu v Caprionově letadle, řízením poručíkem Valarino: 1. paní Dominová, 2. prof. Domin, 3. jeho bratr, 4. paní Havlasová, 5. spisovatel Havlasa, 6. setník Gallat z Cizineckého úřadu.“¹⁷⁷ Ve stejném roce zahynul v totožném typu letounu Havlasův dlouholetý přítel Milan Rastislav Štefánik.

Kromě fotografií následků zemětřesení v San Francisku, které Havlasa většinou převzal od jiných autorů, se v jeho pozůstalosti nachází pouze velmi malý počet fotografií velkých amerických měst. Dával přednost pohledům na krajinu, fotografiím oblíbených rostlin, hlavně palem a dalších tropických dřevin a květin. Fotografoval nejčastěji Elsie, své přátele, společné výlety a další aktivity. Jeho tvorba v tomto období je spíše osobní, používání vlastních fotografií v knihách jako by pro něj bylo až druhotné. Za šest let amerického pobytu vydal celkem osm knih povídek a pouze jediný cestopis, knihu *V kraji věčného jara* (1909), která někdy bývá označována za první česky psaný kalifornský cestopis. Havlasovi se také připisuje autorství tohoto označení Kalifornie. Mnohem více cestopisů ilustrovaných vlastními fotografiemi začíná vydávat teprve po návštěvě Francouzské Polynésie (1910) a roční cestě kolem světa (1912-1923).

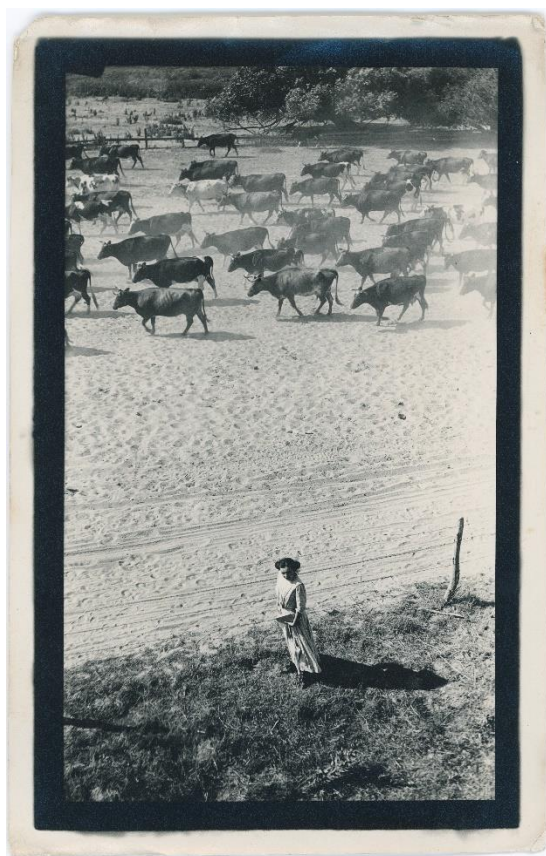
¹⁷⁷ Rozkvět: obrázkový čtrnáctideník. Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1919, 12(14), s. 112. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:77866c80-2af2-11e7-b650-5ef3fc9ae867>

Obrázek 49 Ha 1344, Elsie v klobouku na skalisku, Kalifornie, počátek 20. stol.

Obrázek 50 Ha 1348. Elsie pod vrtnou věží, počátek 20. stol.

Obrázek 51 Ha 1351, Elsie u ohrady dobytka, Kalifornie, poč. 20. stol.

Obrázek 52 Ha 1261, Elsie před domem rodičů, Kalifornie, počátek 20. stol.

Obrázek 53 Ha 1273, piknik u jezírka, Kalifornie, počátek 20. stol.

Obrázek 54 Ha 1337, novomanželé Havlasovi, Kalifornie, 1910

Obrázek 55 Ha 2153, Elsie Havlasová sedící na kapradině, Francouzská Polynésie, 1910

1910 Francouzská Polynésie

„Tahiti bylo v seznamu mých mladistvých snů – což neprohlašoval Tahiti kde kdo, od kapitána Cooka a Darwina až po Pierra Lotiho, za perlu Jižních Moří?“¹⁷⁸

Obrázek 56 Ha 2626, muž s kokosy, Elsie v kočáře, Tairapu, Tahiti, 1910

Výprava na Tahiti a další ostrovy Francouzské Polynésie představovala pro manžele Havlasovy vlastně již třetí svatební cestu (po Mexiku a Arizoně). Vydali se na ni 29. června 1910 parníkem *Mariposa* a po dvanácti dnech plavby přistáli v hlavním městě ostrova Tahiti Papeete. První tři měsíce svého pobytu strávili Havlasovi poznáváním ostrova Tahiti. Vykonali dvě okružní cesty kolem pobřeží hlavního ostrova, což nebylo v té době úplně jednoduché, a jeden pěší přechod skrze neobydlené a velmi těžko přístupné vnitrozemí Tahiti. Častými cíli jejich výletů byla místa spojená s návštěvou známých cestovatelů umělců a spisovatelů, kteří Tahiti navštívili dříve. Kromě Cooka a Pierra Lotiho na ostrově nějaký čas pobýval například Paul Gauguin (1848-1903), Jack London (1876-1916) nebo Robert Louis Stevenson (1850-1894).

Druhou polovinu pobytu věnovali návštěvám okolních ostrovů, zejména Moorei, Raiatei a Bora Bora. Na poslední dva týdny před svým odjezdem zpět do USA se vrátili na ostrov Moorea, kde strávili Vánoce se svým přítelem, majitelem hotelu *McTavishem*.

Havlasova fotografická tvorba je v tomto období nejvíce odvážná a experimentální. Fotografický přístroj již zřejmě uměl velmi dobře ovládat a tak zkoušel fotografovat během různých činností a aktivit. Dochovaly se fotografie, které pořídil ze sedla koně, fotografoval (a utopil nejméně jeden fotoaparát) při plavbě na pirogu kolem pobřeží ostrova, experimentoval s dlouhými časy, pokoušel se i o noční fotografie.

¹⁷⁸ HAVLASA, Jan: *Kouzlo laguny, Cesty po světě III*, Praha, ÚNKUČ 1928, s. 240.

Mezi nejčastější fotografické náměty z tohoto období patří krajiny – pobřeží jednotlivých ostrovů, korálové útesy, pohoří a rostliny. Dále jsou to obyvatelé Francouzské Polynésie, ať už se jedná o aranžované portréty nebo momentky. Velmi často se Jan a Elsie fotografovali také navzájem, pořizovali společné autoportréty pomocí stativu a časové spouště.

Velkou část svých negativů kopírovali na fotografický papír, který měl předtištěnou zadní stranu ve formátu pohlednice (Real Photo Postcard). Část fotografického materiálu si přivezli s sebou, další potřeby si nechávali posílat lodí, která na Tahiti pravidelně zastavovala na cestě z USA do Austrálie. Vyvolané snímky zasílali své rodině a přátelům nebo rozdávali místním přátelům.

„Požitek, který z nás měli příbuzní našich domácích, byl čistě jen ideální a duchovní, ledaže některé jsem ofotografoval a pak jim ty snímky daroval, ale to náhodou nebylo pro ně nic tak zvláštního, poněvadž manžel naší domácí, ten starý a roztomilý Francouz, byl sám také fotomaniak a za nejedno prasátko z venkova přivezené se, myslím, revanšoval tímto způsobem.“¹⁷⁹

V archivu H+Z se zachovaly zejména fotografie a pohlednice posílané rodině do Spojených států, také dvě fotografická alba, která si ze svých fotografií po návratu do USA Havlasovi vytvořili a rovněž několik rukopisů a strojopisů nedokončených knih, do kterých si Havlasa vlepoval vybrané fotografie. Během půlročního pobytu na Tahiti a okolních ostrovech si Havlasa pravidelně vedl deníky, o jeho horlivém psaní velmi často informovala Elsie rodinu a přátele v USA na četných fotografických pohlednicích.

Obrázek 57 Ha 2358, Přistání v Papeete, Štefánik (v klobouku) druhý zleva, Tahiti, 1910.

Hned po přistání Havlasovy uvítal krajan, se kterým se znal Havlasa již z přednášek z Prahy.¹⁸⁰ Byl jím Milan Rastislav Štefánik, který studoval astronomii v Paříži a na Tahiti byl vyslán, aby zde jako pracovník ústavu *Bureau des Longitudes* vybudoval observatoř pro sledování úplného zatmění slunce a průlet Halleyovy komety. O jeho přítomnosti na ostrově Tahiti se Havlasovi dozvěděli až těsně před přistáním v Papeete a stejně překvapivé bylo toto shledání také pro

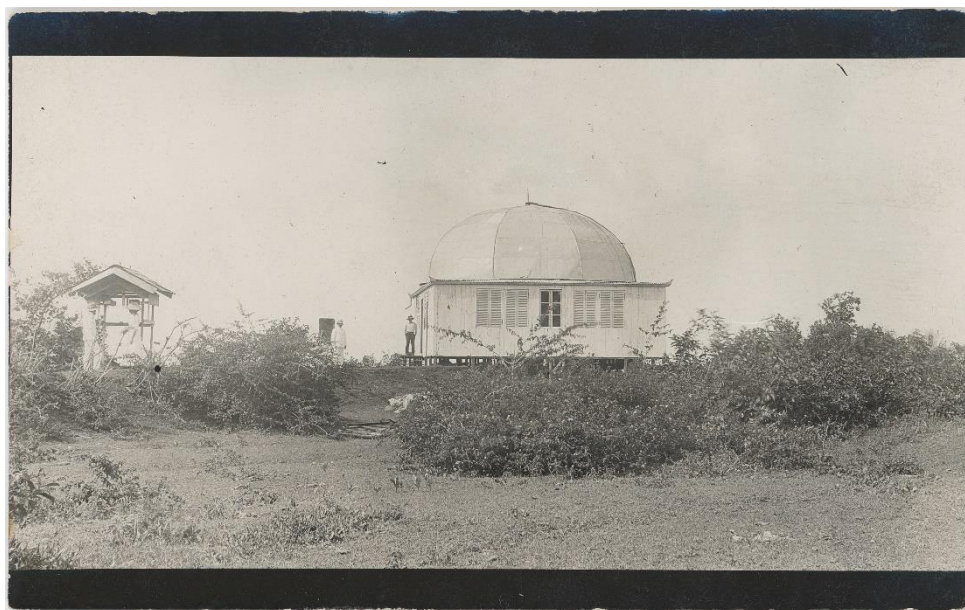
¹⁷⁹ HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: Cesty v trópech a subtrópech*. Praha: Unie, 1928, s. 113.

¹⁸⁰ KUČERA, Karel: *Jan Havlasa: Život a dílo českého cestovatele a diplomata*, Praha, 2004. Diplomová práce. UK, Filozofická fakulta, s. 13.

Štefánika. Havlasovy málo známé fotografie ukazují jak mladého vědce Štefánika, tak jeho astronomickou observatoř. Štefánik Havlasům vyprávěl, za jakých obtíží vybudoval svou observatoř na kopci nad Papeete, jak velmi vážně onemocněl, a jak mu mraky a špatné počasí častokrát pokazily možnost věnovat se na Tahiti své práci, a to pozorování. Také Štefánik na Tahiti fotografoval¹⁸¹, dá se tedy říct, že prvním „československým“¹⁸² fotografem na Tahiti byl právě on. Havlasovo dílo z Francouzské Polynésie je však daleko rozsáhlejší.

Obrázek 58 Ha 2095, Milan Rastislav Štefánik (uprostřed), vpravo vedle něj Elsie, Papeete, 1910.

Obrázek 59 Ha 2212, Štefánikova astronomická observatoř na kopci nad Papeete, 1910.

Havlasa vybral pro knihu *Dech trópů* (1925) fotografii dvou velmi distingovaně hovořících gentlemanů ve světlých oblecích, Štefánika s kloboukem a sebe s tropickou přilbou na hlavě, nicméně v archivu se nachází také krásná fotografie Elsie a Štefánika při tanci.

¹⁸¹ PURGHART, Emanuel. *Štefánik vo fotografii*. V Praze: Orbis, 1936, s. 56.

¹⁸² V roce 1910 byly obě země součástí Rakouska-Uherska.

Obrázek 60 Ha 2266, Štefánek a Havlasa diskutují, Tahiti, 1910

Obrázek 61 Ha 2262, Elsie tančí se Štefánkem, Tahiti, 1910

Havlasovy fotografie z Tahiti a okolních ostrovů jsou výjimečné, i když autor nebyl zdaleka prvním fotografem, který zde působil. Byl však zřejmě prvním cestovatelem, kterému se podařilo pořídit snímky jak z okružní cesty kolem ostrova, tak z neprostupného vnitrozemí

Tahiti. Zřejmě byl také prvním cestovatelem – fotografem, který navštívil a zdolal druhou nejvyšší horu Bora Bora a pořídil fotografie korálových útesů, které ostrov obklopují.

Asi nejznámějším umělcem spojovaným s Tahiti je Paul Gauguin (1848-1903), který na Tahiti připlul poprvé v roce 1891. Stejně jako u Havlasy byl jedním z motivů k návštěvě tohoto ostrova román Piera Lotiho (1850-1923) *Lotiho Manželství*, který vyšel poprvé v roce 1880. Mezi první fotografie tahitského souostroví můžeme zařadit námořního lékaře Gustava Viauda (1838-1865), staršího bratra autora románu *Lottiho manželství*, který zde fotografoval v roce 1859. Přestože v té době byl již nějaký čas znám mokrý kolodiový proces, používal Gustave Viaud voskované papírové negativy, které vyžadovaly expozici od 5 do 15 minut.¹⁸³ Fotograf tedy nutně potřeboval k práci stativ a mohl se věnovat hlavně statickým námětům.

Obrázek 62 Papeete, maison de Gustave Viaud, Gustave Viaud, 1859.

Jen dva roky před Havlasou se na ostrov vypravil také spisovatel Jack London, který zde rovněž fotografoval, ale kupoval si i pohlednice a fotografie jako suvenýry. Jeho kompletní pozůstalost, čítající cca 12 000 fotografií, které pořídil během všech svých cest mezi léty 1902 - 1916, se nachází v Huntingtonově knihovně v Kalifornii¹⁸⁴ a nabízí zajímavé srovnání fotografické činnosti dvou fotografů amatérů, kteří měli oba jako hlavní životní náplň literaturu.

Zatímco Londonova pozůstalost (z Tahiti) obsahuje mnohem více stylizovaných portrétů a z krajin hlavně záběry na pobřeží a obydlí obyvatel města Papeete, Havlasa, který portréty také pořizoval, upřednostňoval spíše momentky a méně aranžované snímky. Díky svým výpravám kolem ostrova a do vnitrozemí měl možnost poříditi skutečně unikátní snímky dosud nefotografovaných míst. Zdá se, že z porovnání London – Havlasa vychází jako větší dobrodruh náš autor.

¹⁸³ House of Gustave Viaud in Papeete (1859). Online. Médiathèque Historique de Polynésie Française. 2017. Dostupné z: <https://mediatheque-polynesie.org/maison-de-gustave-viaud-a-papeete-1859/>. [cit. 2024-07-16].

¹⁸⁴ Jack London Photographs and Negatives. Online. The Huntington Library, Art Museum and Botanical Gardens. 2024. Dostupné z: <https://hdl.huntington.org/digital/collection/p16003coll7>. [cit. 2024-07-16].

Obrázek 63 Tahitian woman, Jack London, Tahiti, 1908.

Jack London byl přitom ještě zapálenějším fotografem než Jan Havlasa. Během své cesty kolem světa (vyplul ze San Franciska v roce 1907) na lodi Snark, kterou sám postavil, měl u sebe několik skládacích fotoaparátů Kodak, velkoformátovou kameru a jeden stereoskopický přístroj. Také London si často přivydělával prodejem fotografických reportáží a článků ze svých cest. Výběr Londonových fotografií vyšel v roce 2010 v publikaci *Jack London, Photographer*.¹⁸⁵ Publikace *Jack London: The Paths Men Take*¹⁸⁶ (2016) kombinuje úryvky Londonových knih s množstvím jeho vlastních fotografií. Podobnou publikaci by jistě bylo možné sestavit i z Havlasovy literární a fotografické pozůstalosti.

¹⁸⁵ REESMAN, Jeanne Campbell. *Jack London, Photographer*. University of Georgia Press, 2010. ISBN 978-0820329673.

¹⁸⁶ LONDON, Jack, TAGLIAVENTI, Alessia (ed.). *Jack London. The Paths Men Take*. Contrasto, 2016. ISBN 978-8869656392.

Obrázek 64 Vodopád Fautaua, Jack London, 1908

Obrázek 65 Ha 2101, vodpáad Fautaua, Jan Havlasa, 1910

Velmi populární fotografický námět, vodopád Fautaua, je 28. nejvyšší na Tahiti. Své jméno získal po říčce a údolí, kterým protéká. Voda padající z výšky 300 metrů dopadá do Lotiho bazénku (Loti Bain) - tento název nese po spisovateli Pierru Lotim, který zde nedaleko pobýval. Z Papeete je možné k němu dojít za několik hodin. Havlasa toto místo s Elsie během svého pobytu často navštěvoval a oba vodopád mnohokrát fotografovali. Podobných námětů se nachází ve fotografických archivech Jana Havlasy i Jacka Londona více.

Na Havlasově portrétu muže s věncem si můžeme všimnout poškozené emulze. K poškození muselo dojít již během vyvolávání negativu, Havlasa o něm totiž píše na druhé straně fotografie.

Obrázek 66 Ha 3424, portrét muže s věncem, Tahaa, 1910

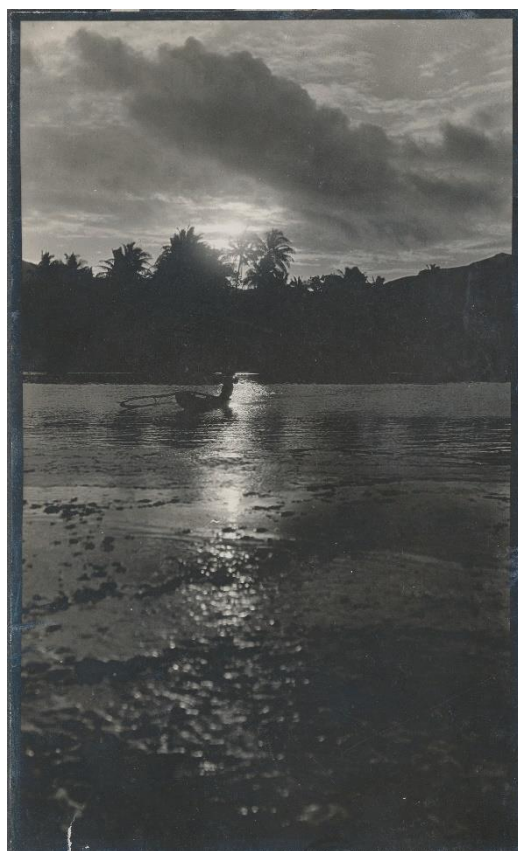
„Isn't this a sweet old man? The film is a little spoiled, but the picture can be retouched for my book. – Taken in Tahaa, one of the Leeward Islands.“¹⁸⁷

V knize *Cesta kolem světa* se Havlasa dopustil malého podvodu, když fotografii Ha 2309 označil popiskem „*Měsíční noc nad korálovými útesy*“. Jedná se přitom zcela prokazatelně o denní snímek. Tentýž snímek použil v knize *Kouzlo laguny* (s. 53). Fotografie v knize *Cesta kolem světa* je ostrá, velmi kontrastní a tmavá, ale vodní hladina má přitom jasně rozeznatelné vlnky. Pokud by šlo o noční fotografii musel by vzhledem k dostupné fotografické technice a citlivosti fotografického materiálu použít stativ. V tom případě by vodní hladina byla na snímku zcela jistě rozmazaná dlouhým expozičním časem, protože fotografie tzv. „z ruky“ dosažení zřetelného obrazu v noci, byť za svitu měsíce, v té době ještě neumožňovala.

¹⁸⁷ "Není to roztomilý stařík? Film je trochu zkažený, ale obrázek se dá pro knihu vyretušovat. - Pořízeno na ostrově Tahaa, jednom ze Závětrných ostrovů."

Obrázek 67 Ha 2309, ostrov Raiatea, 1910

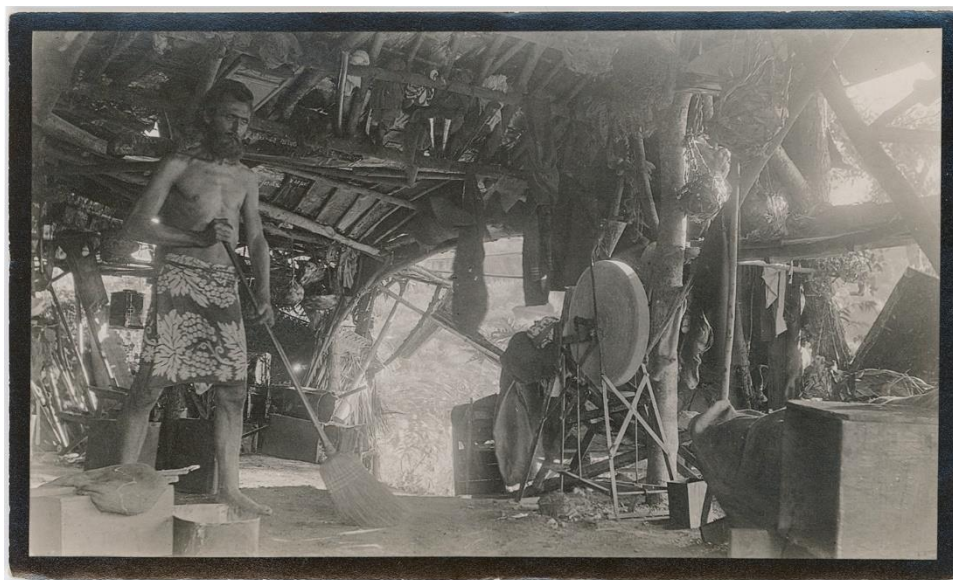
Obrázek 68 Ha 3825, ostrov Raiatea, 1910

V archivu H+Z se navíc nachází několik dalších fotografií, které Havlasa pořídil ze stejného místa, např. na fotografii Ha 3825 je zřetelná piroga. Fotografie vypadá tonálně a expozičně totožně s avizovanou noční fotografií, ale piroga na snímku je zřetelná a nerozmazaná. Jedná se tedy v obou případech o denní snímek, který byl při kopírování upraven tak, aby vypadal jako noční.

Ze lži se ostatně Havlasa usvědčil sám v knize *Cesta kolem světa* (1915) v kapitole *V sultanátu Kelantantu* (s. 344). V této části knihy na cestě Malajskem píše o dramatické plavbě člunem podél břehů Kelantanské delty směrem do vesnice pahangských rybářů.

„A než dostali jsme se k zajímavé, smrduté vesnici pahangských rybářů, padl rychlý soumrak rovníkový na kraj a zabránil mi zachytiti si pěkným obrázkem divoký vzhled vesnice a svérázné tvary malajských lodic, vytažených na břeh.“

Je jasné, že když mu fotografická technika ani citlivý materiál neumožnily zachytit obrázek vesnice v podvečer, nemohl být snímek *„Měsíční noc nad korálovými útesy“* zachycen v noci. Přitom během cesty po Francouzské Polynésii i během cesty kolem světa s sebou Havlasa měl stativ, takže pořízení skutečně noční fotografie rozhodně nebylo nemožné.

Obrázek 69 Ha 2250, Ernest Darling - Přírodní muž, Tahiti, 1910

Dlouhodobým obyvatelem Tahiti byl Američan Ernest Darling, který však byl již za svého života díky novinám znám jako Přírodní muž. Tento student medicíny ze Stanfordu se na Tahiti přestěhoval kvůli svému špatnému zdraví. Ve 25 letech na tom byl zdravotně tak špatně, že se rozhodl dramaticky změnit svůj život. Ještě ve Spojených státech se rozhodl jíst převážně syrovou rostlinnou stravu, pravidelně se opaloval, cvičil a dvakrát denně se koupal.

Po třech letech se jeho zdravotní stav natolik zlepšil, že se mohl vrátit ke studiím na univerzitě. Po škole se rozhodl cestovat, postupně navštívil Čínu, Japonsko, Jávu a Evropu, a nakonec se usídlil na Tahiti, kde se seznámil s Jackem Londonem a chvíli jej dokonce doprovázel na jeho lodi Snark. Jakmile o Přírodním muži vyšel v roce 1911 článek v novozélandských novinách, byl na základě obrovského zájmu čtenářů nucen odpovídat do novin na jejich otázky.

S Darlingem se samozřejmě spřátelili také Havlasovi, i když Havlasa o něm trochu posměšně v knize *Přes hory a doly* píše, že: „*Je to blázen, který se na horském svahu v uctivém pozadí města dře, aby si opatřil iluzi, že se „navrátil k přírodě“*“.¹⁸⁸

S Přírodním mužem se Havlasovi zřejmě potkávali nebo navštěvovali poměrně často, protože jen v Archivu H+Z se dochovalo na 24 fotografií a fotografických pohlednic, na kterých je zachycen při různých činnostech.

Obrázek 70 Ha 2237, Ernest Darling a Jan Havlasa, Tahiti, 1910

Ernest Darling zemřel ve 47 letech na ostrově Fiji v pondělí 9. prosince 1919, pravděpodobně na následky onemocnění španělskou chřipkou. Odmítal brát lékařem předepsané léky. Španělská chřipka se po skončení první světové války rozšířila do celého světa a velmi vážně jí onemocněl také Jan Havlasa. O smrti Přírodního muže psaly v roce 1919 noviny od Kalifornie¹⁸⁹ až po Nový Zéland¹⁹⁰. Velký článek o jeho životě vyšel v roce 1970 v *Pacific Islands Monthly*.¹⁹¹

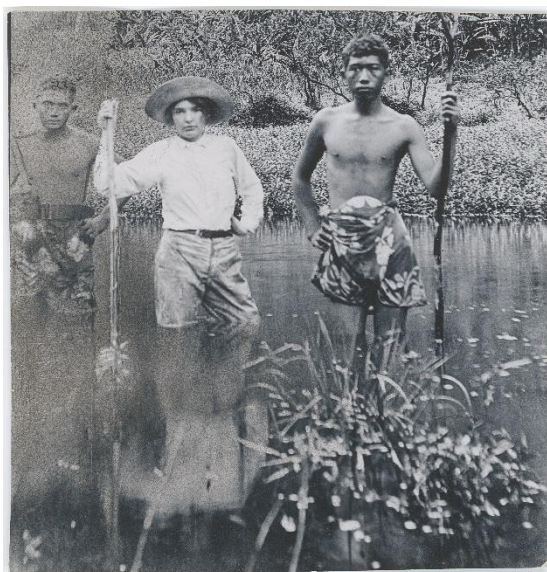
Jako jedni z mála turistů nenavštěvovali Havlasovi pouze obydlené a snadno dostupné vesnice na pobřeží Tahiti, ale vydali se také na pěší výpravu skrze ostrov. Dobové noviny dokonce psaly o tom, že se Elsie Havlasová stala první (bílou) ženou, která ostrov Tahiti pěšky prošla napříč, což je náročná výprava i dnes, a nezapomněly při tom zmínit, že při tom na sobě měla kalhoty.

¹⁸⁸ HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 95.

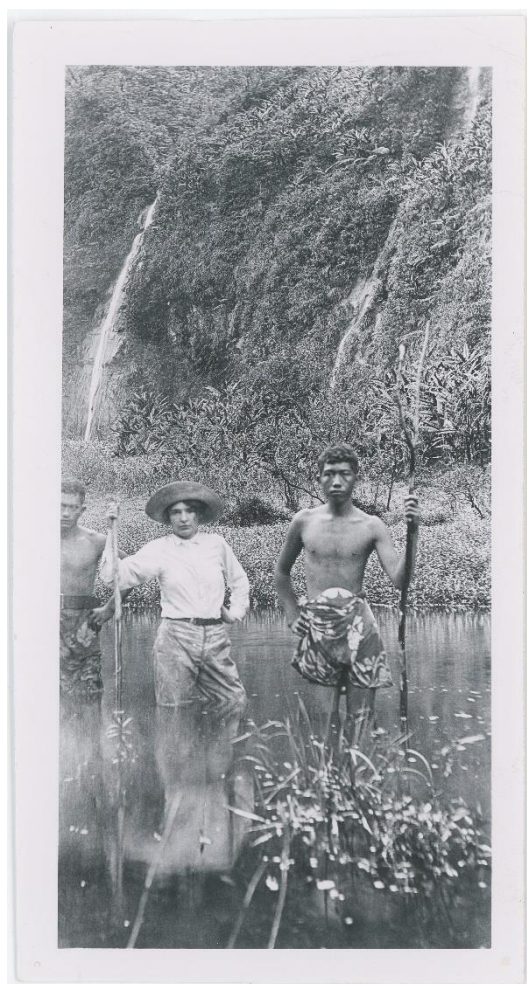
¹⁸⁹ *Los Angeles Herald*. 1919, vol. 44, no. 80. 1919. Dostupné z: <https://cdnc.ucr.edu/cgi-bin/cdnc?a=d&d=LAH19190203.2.31&e=-----en--20--1--txt-txIN----->

¹⁹⁰ *Samoanische Zeitung*. 1919, vol. 19, no. 1. Dostupné z: 1919. <https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers/SAMZ19190104.2.9>

¹⁹¹ *Pacific islands monthly : PIM* [Sydney: Pacific Publications, 1931. Web. 12 August 2023 <<http://nla.gov.au/nla.obj-331579987>>

Obrázek 71 Ha 2218, oříznutý a retušovaný snímek, Tahiti, 1910

Obrázek 72 Ha 2218_2, pozitiv bez ořezu, Tahiti, 1910

„Měli jsme na sobě khaki, jež působilo dojmem nezničitelnosti, a žena oblečena byla bílým mužským šatem, neboť bylo jasno, že sukně nehodily by se do vnitrozemních houštin, k častému brodění řekami a na výstup do strmých hor.“¹⁹²

Na fotografii Ha 2218, která je čtvercovým výřezem z původního obdélníkového formátu, se nachází retuš tužkou (někdo přikreslil levou část těla a obličej jednoho z místních průvodců) jednoho z průvodců.

Obrázek 73 Ha 2206, Elsie na voru na jezeře Vaihira, Tahiti, 1910.

Na výpravu vnitrozemím ostrova k jezeru Vaihira a dále na opačnou stranu pobřeží se Havlasovi vydali 15. října 1910 z vesnice Papenoo. Hned na začátku cesty je místo dvou průvodců čekal jen jeden, druhého museli rychle najít jako náhradu. Cesta naplánovaná původně na tři dny se jim o dva dny protáhla kvůli silným bouřkám a dešťům, prakticky od prvního dne se brodili řekou Papeeno občas až po krk. Průvodci Hora a Maraearo nesli ve dvou nepromokavých plechovkách jídlo a pití (víno) na tři dny, své oblečení (protože mimo hlavní město Papeete chodili místní obyvatelé stále ještě pouze v bederní roušce), Havlasův fotoaparát kodak, kovový stativ a velkou zásobu filmů.

„23. prosince 1910,

*Tohle jsem já, téměř připravená vystoupit z voru po přeplutí jezera. Průvodce plaval vzadu a fungoval jako lodní šroub. Myslím, že se brzy uvidíme. S láskou Jan + Elsie.*¹⁹³

Na fotografii Ha 2206 je Elsie na voru z banánovníkových kmenů po přeplutí jezera Vaihira. V kožené brašně na přídi voru jsou uloženy všechny negativy z pětidenního pochodu tahitským vnitrozemím.

¹⁹² HAVLASA, Jan. *Cesty po světě, 2: Dech tropů*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1925, s. 392.

¹⁹³ „Dec 23, 1910,

This is myself almost ready to get off the raft after crossing the lake. The guide swam behind and acted as a propeller. We'll see you soon I guess. With love, Jan + Elsie.“ Fotografie Jana Havlasy, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 2206.

Obrázek 74 Ha 2187, Havlasa hraje šachy s McTavishem, Moorea, 1910

Obrázek 75 2188, Havlasa hraje šachy s McTavishem, Moorea, 1910

Konec svého pobytu ve Francouzské Polynésii se Havlasovi rozhodli strávit v hotelu svého přítele McTavishe na ostrově Moorea. Fotografie Ha 2187 a Ha 2188 zobrazují tutéž scénu, a sice Jana Havlasu během partie šachu s přítelem McTavishem. Na snímku Ha 2187 je v pozadí ve škvíře mezi stromy vidět koně, ze kterého (nebo na kterého) právě někdo naskakuje.

McTavish se usmívá a Havlasa drží až téměř dokonale ve vzduchu figurku koně, je možné, že osobou na koni je Elsie a fotografie byla pořízena na samospoušť.

Na snímku Ha 2188 kůň chybí, také partie šachu se zdá být v pozdější fázi hry. Tento snímek byl na několika místech, pravděpodobně na negativu, retušován. U McTavishovy hlavy zmizely dva bílé kmeny palem, oběma mužům byly zvýrazněny záhyby na bílém oblečení i detaily na židlích, v pozadí je místo koně jakési šrafování a několik listů palmy vpravo nahoře bylo také upraveno. Tento snímek byl použit v knize *Kouzlo laguny* na straně 403.

Obrázek 76 Ha 2298, ženy připravují tradiční pokrm kopra, Bora Bora, 1910

Na ostrově Bora Bora pořídili Havlasovi fotografie místních slavností. Ženy na fotografiích mají ve vlasech věnce z květin, sedí pod stromy a pravděpodobně připravují jídlo zvané kopra pod dozorem statného muže v klobouku s šátkem na krku.

„U jiného korýtka jsem si vyfotografoval domorodky strouhající kokosové jádro a upravující kokosovou smetanu způsobem, který jsem už také popsal, ale teď se mi chce spat a zítra ráno máme vstát před východem slunce, abychom se dostali na vrchol Pahie a zas pěkně dolů, než by se začalo smrákat.“¹⁹⁴

Z vrcholu hory Pahia na Bora Bora Havlasa fotografoval korálové útesy, které ostrov obklopují. Havlasa si pravděpodobně velmi dobře uvědomoval důležitost a křehkost korálových útesů a jejich ekosystémů a v knize *Kouzlo laguny* dokonce nepřímou navrhoval, aby byly jeho fotografie, pravděpodobně vůbec první, které byly z vrcholu hory Pahia na korálové útesy pořízeny, použity jako výchozí bod pro monitorování stavu korálových útesů kolem ostrova Bora Bora.

„Lze říct, že to, co vzniká kolem Bora Bory, je vlastně úplná obdoba atollu, oněch korálových ostrůvků, jež uprostřed svého okruhu chovají ovšem pouze lagunu, kdežto zde uprostřed laguny jakoby atollem obehnané vypíná se hornatý ostrov. Bylo by zajímavé, kdyby někdo po desíti, po

¹⁹⁴ HAVLASA, Jan. *Kouzlo laguny: Tahitské zápisky*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihk. učitelstva čsl., 1928, s. 322.

dvacíti letech vylezl sem do těchto výšin a znova vyfotografoval tytéž pohledy, jež jsem zachytil dnes já: bylo by pak možno dost přesně vyznačit, jak rozrostly se korále uvnitř laguny, jak se rozšířila sama ta bariéra lagunu obklopující, a jak přibýlo ostrůvků na jejím povrchu. Je možno se divit, že posud nikdo tak neučinil: pokud vím, moje snímky budou vůbec první svého druhu aspoň z Bora Bory, ale ač i laikovi bude na první pohled zřejmý jejich dokumentární význam, jen vědec do tohoto oboru zapracovaný plně ocení při bedlivějším jich prohlédnutí, jaká je škoda, že už dávno vláda nebo Institut nepomyslyly na to, aby právě na Bora Boře této výjimečné možnosti podrobného a soustavného studia korálů bylo využito tímto poměrně snadným a neomylným způsobem. Stačilo by, aby podobné pohledy z výšky byly systematicky fotografovány vždy z týchž stanovišť a za příznivých podmínek aspoň jednou nebo dvakrát do roka, a za pouhé čtvrtstoletí jistě by se vyjasnilo mnohé z toho, co doposud je nám známo ze života korálů a ze zákonů, jimiž se řídí jejich podivuhodné stavby.“¹⁹⁵

Obrázek 77 Ha 2297, pohled na korálové útesy obklopující Bora Bora, 1910

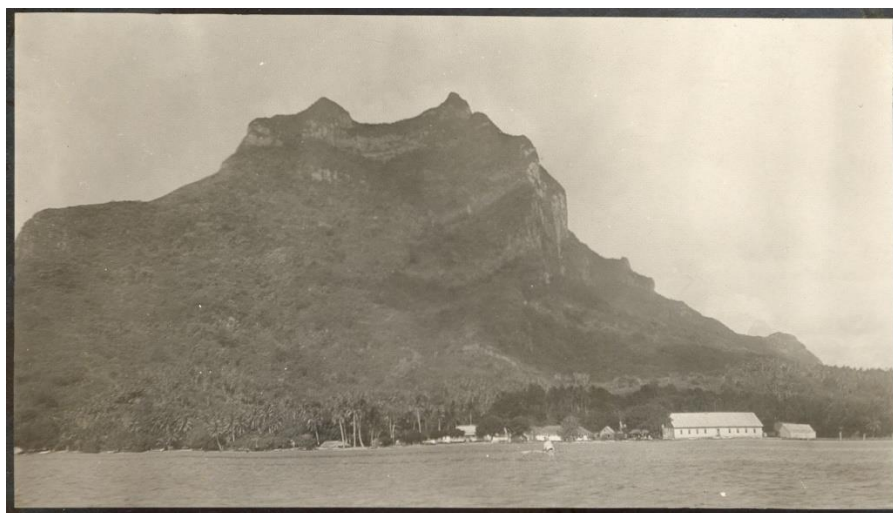
Havlasa se ještě za svého pobytu v Los Angeles měl možnost seznámit s prvními letadly a vzducholoděmi, uvědomoval si jejich důležitost, ale předpovědět možnosti leteckých nebo satelitních snímků pro sledování vývoje změn planety, tedy i korálových útesů nebo ubývajících ledovců, ještě nedovedl.

¹⁹⁵ HAVLASA, Jan. *Kouzlo laguny: Tahitské zápisky*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihk. učitelstva čsl., 1928, s. 336.

Obrázek 78 Ha 2301, Elsie a průvodce pod vrcholem hory Pahaia, Bora Bora, 1910

„Na severní straně vybíhal daleko výběžek ostrova, s jehož cípu jsem především fotografoval právě tuto horu, na jejímž srázu nyní jsme se nacházeli už asi šest set metrů nad mořem.“¹⁹⁶

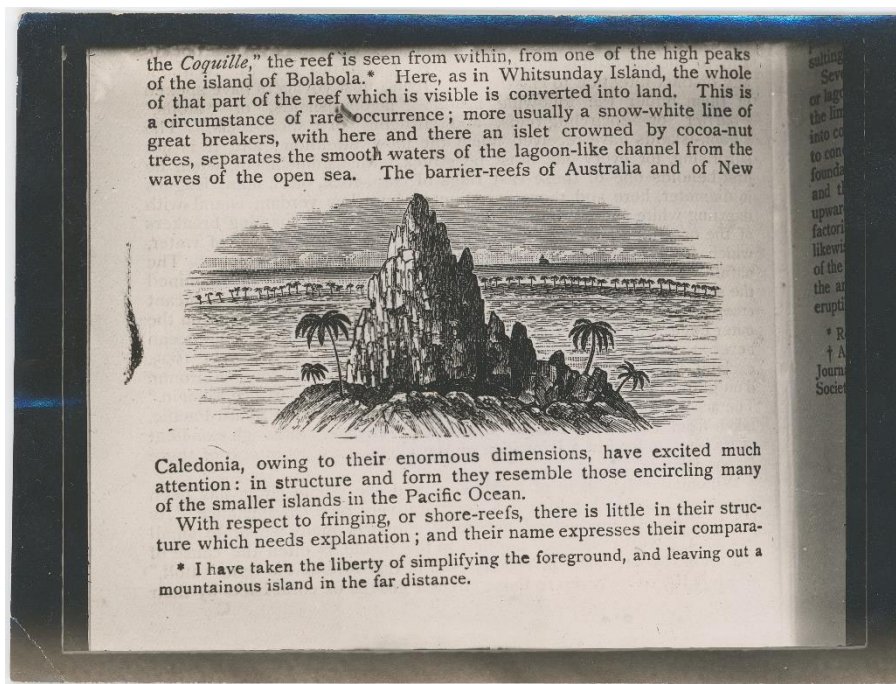

Obrázek 79 Ha 3295, pohled na pohoří ostrova Bora Bora, 1910

V Havlasově pozůstalosti se nachází také skleněný pozitiv s reprodukcí ilustrace ostrova Bora Bora z Darwinovy knihy *On Coral Reefs*. Havlasa měl ještě před studiem přírodních věd na Karlově univerzitě velký přehled o rostlinách a živočiších zemí, které se chystal navštívit. Ve všech svých cestopisných knihách, knihy z Tahiti nevyjímaje, jmenoval vždy všechny rostlinné

¹⁹⁶ HAVLASA, Jan. *Kouzlo laguny: Tahitské zápisky*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihk. učitelstva čsl., 1928, s. 334.

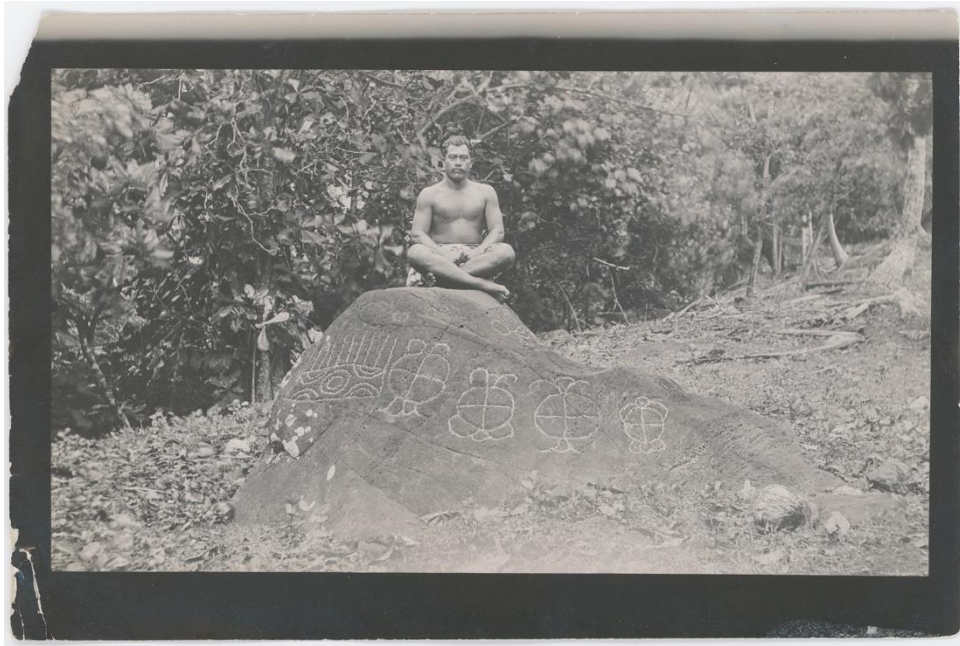
a živočišné druhy, které dokázal rozpoznat, česky a latinsky. Toho, že na všechny své výpravy jezdil vždy dobře teoreticky připraven, si všimla ve své disertační práci také Moe Binarová:

Obrázek 80 Ha 2234, Skleněný pozitiv znázorňující ostrov Bora Bora z Darwinovy knihy *On Coral Reefs*, 1910

„Havlasa se v *Dechu tropů a Kouzlu laguny* často vrací k mýtu o Tahiti jako o posledním ráji. Polynésii poznal v literatuře ještě před svým odjezdem. Seznámil se s vědeckými pracemi, cestopisy, dějinami Polynésanů, ale také beletrií inspirovanou touto oblastí světa. Četba těchto knih ovlivnila jeho vidění života na Tahiti a především to, jak o něm psal. Všechny tyto práce četl ve francouzštině nebo v angličtině kromě českého překladu Gauginovy *Noa Noa*. Pokud z těchto děl cituje, jde o jeho vlastní překlad.“¹⁹⁷

¹⁹⁷ BINAROVÁ, Moe. *Ustavení a rozvrácení exotického mýtu*. Praha, 2014. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav románských studií. Vedoucí práce Voldřichová - Beránková, Eva, s. 137.

Obrázek 81 Ha 2308, posvátná želví skála na ostrově Bora Bora, 1910

Na ostrově Bora Bora se nachází tzv. želví skála, Ofa'i Honu s rytinami želv. Jedná se o posvátný kámen, symbolizující zrození Firiamaty-o-Vavau, zakladatele nejstaršího královského rodu na ostrově Bora Bora. Kámen má být symbolem plodnosti a života, král Ofa'i Honu neboli Firiamata-o-Vavau měl podle všeho devět synů, podle kterých se jmenují okolní ostrovy¹⁹⁸.

V pozůstalosti se v archivu H+Z se nachází také 6 panoramatických snímků z ostrova Moorea (Ha 2229, Ha 2227, Ha 2226, Ha 2225, Ha 2224, Ha 2222) o rozměrech cca 28 x 8 cm. V žádném z navštívených archivů se bohužel nedochoval jediný fotoaparát, který Havlasovi na Tahiti používali, i když podle formátu negativů a některých zápisků a pohlednic bylo možné typ ostatních přístrojů přibližně určit. Havlasa o svém fotoaparátu v dopisech a na pohlednicích často píše jako o „svém kodaku“. Autorství těchto snímků je tak nejasné. Je možné, že si Havlasovi přístroj u někoho pro výpravu na ostrov Moorea zapůjčili nebo si několik panoramatických snímků zakoupili. Rukopis na fotografii Ha 2222 je Havlasův.

¹⁹⁸ Ofa'i Honu – The Turtle Rock of Bora Bora. Online. Bora Bora Insider. 2024. Dostupné z: <https://bora-bora-insider.com/ofai-honu-the-turtle-rock-of-bora-bora/>. [cit. 2024-07-16].

Obrázek 82 Ha 2227, dvě loďky s domorodci, v pozadí parník, panoramatická fotografie, ostrov Moorea, 1910

Obrázek 83 Ha 2222. Fotografie pobřeží ostrova Moorea, popiska vlevo dole: Vánoce, Moorea, 1910

Havlasovi opustili Tahiti 11. ledna 1911. Na jedné z posledních pohlednic, které poslali Elsině sestře do Los Angeles, sázejí na pláži na ostrově Bora Bora kokosové ořechy.

Obrázek 84 Ha 3269, sázení kokosových ořechů na ostrově Bora Bora, 1910.

*„2. prosince 1910. Tady jsme sázeli kokosové ořechy na památku v Boraboře. Většina bělochů, kteří kdy přišli do Borabory, zasadila jiný druh vzpomínky. S láskou Jan + Elsie.“*¹⁹⁹

V roce 1920 se na Tahiti chtěl přestěhovat další český cestovatel a spisovatel, Archibald Václav Novák, který měl v úmyslu obnovit Štefánikovu observatoř, ale po necelých deseti letech ji již našel opuštěnou a zarostlou. Fotografická pozůstalost A. V. Nováka, obsahující kolorované diapozitivy, mimo jiné z Tahiti, je dnes uložena ve sbírkách Národního muzea v Praze. Sbírnka obsahuje jak Novákovy vlastní fotografie, tak zakoupené suvenýry a pohlednice, a tak i v tomto případě je složité přesně rozlišit autorství.

*„Jako cestovatel se proslavil již dříve, kdy v letech 1919-1921 pobýval v USA a na Tahiti. Po návratu o svých cestách psal a přednášel. Přednášky doprovázelo promítání „světelných obrazů“, ručně kolorovaných skleněných diapozitivů. Ty si Novák nechával zhotovit po návratu z cesty ve specializovaných fotografických závodech. Jejich předlohou nebyly jenom jím samotným pořízené fotografie, ale i koupené obrázky a pohlednice, či ilustrace z novin a časopisů. Určit, který snímek je autorský a který převzatý není jednoduché.“*²⁰⁰

V archivu H+Z se nacházejí dvě fotoalba s fotografiemi z Tahiti a okolních ostrovů. Alba nejsou popsána na obálkách ani uvnitř, fotografie nalepené uvnitř neobsahují popisky ani žádné původní číslování. Aktuální číslování na bílých samolepkách bylo doplněno pracovníky Muzea jihovýchodní Moravy, kteří se o Havlasovu pozůstalost starají. Album II obsahuje fotografie z ostrova Moorea, Elsie s McTavishem, fotografie z výpravy vnitrozemím ostrova Tahiti a plavení se na jezeře Vaihira, pohled na vodopád a fotografii kočáru a koně Cézara. Na vnitřní straně zadní obálky jsou dvě samolepky. The Heinn CO. Milwaukee odkazuje na dílnu, která album vyrobila, a samolepka Earl V Lewis Photographic CO. Los Angeles na fotografický obchod, kde Havlasovi album pravděpodobně zakoupili.

Obrázek 85 Ha 2151, Elsie na ostrově Tahaa, 1910

V Archivu H+Z jsou také rukopisy Havlasových cestopisů a románů. Havlasa z obojího čerpal například při práci na cestopisu Dech tropů. V roce 1911 pracoval na anglicky psané knize

¹⁹⁹ „Dec. 2, 1910

This is where we were planting coconuts to be remembered by in Borabora. Most of the white men who ever came to Borabora planted another sort of remembrance. With love, Jan + Elsie.“

²⁰⁰ Fotografická pozůstalost A. V. Nováka. *ESbírnky* [online]. [cit. 2023-08-11]. Dostupné z: <https://www.esbirky.cz/hledat/fond/4502438>

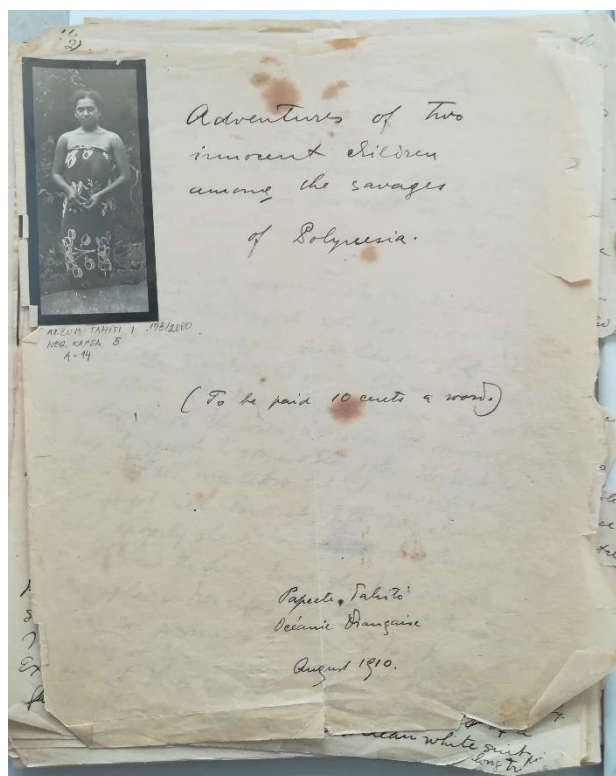
*Within the Reef*²⁰¹ (Binarová, s 135). Části této nedokončené knihy použil právě pro cestopis *Dech trópů*. Některé fotografie nalepené v maketě Havlasa vystříhal do kulatých tvarů, ve vydaných cestopisech už se tyto dekorativní výřezy neobjevují.

Obrázek 86 Havlasův rukopis *Within the Reef*, Sbirka MJVM, 1910, inv. č. Ha 372

V Archivu H+Z se nachází koncept textu týkající se pobytu Jana a Elsie Havlasových na Tahiti, jedná se o celkem 121 listů a 108 fotografií. Dále je zde soubor 59 listů obsahujících strojepisné popisky a 65 ks nalepených fotografií, rukopis *Adventures of Two innocent children among the savages* ze srpna 1910. Na obálce je v závorce napsáno *To be paid 10 cents a word*, Pravděpodobně tedy bylo v plánu, že povídka nebo román vyjde v časopise, snad na pokračování. Celkem obsahuje 21 listů a 11 fotografií. Třetí, opět neúplný rukopis o Tahiti, se skládá z 11 listů a 14 nalepených fotografií.

²⁰¹ *Obklopený útesy*

Obrázek 87 Havlasův rukopis *Adventures of two innocent children*, doplněný fotografiemi, sbírka MJVM, 1910, inv. č. Ha 372

Čtvrtý rukopis se jmenuje *The History of the Exploring Expedition (composed of one male man, one female woman one male horse on pension, one neutre buggy and three pieces of baggage) Around the Dark Island of Tahiti A. D. 1910* written by the male man and female woman while the male horse on pension sings under the windows his love-remembrances to the (nečitelné). Jedná se o popis cesty manželů Havlasových kolem ostrova Tahiti, ke kterému si najali bryčku a koně Cézara.

Rukopis obsahuje mnoho fotografií pobřeží ostrova, rybářů, školní budovy, kde pobýval Robert Louis Stevenson, džungle a stromů či rodiny náčelníka v Tautiře. Zajímavý je portrét dcery náčelníka v bílých šatech s květinami ve vlasech před pozadím z dekorativní látky se vzorem ptáků. Jedná se celkem o 30 ručně popsaných listů a 18 kusů nalepených fotografií.

Obrázek 88 Dcera náčelníka, rukopis Jana Havlasy, sbírka MJVM, 1910, inv. č. Ha 372

Dále se zde nacházejí dopisy s nalepenými fotografiemi, ve kterých Havlasovi popisují své zážitky a často také postup při fotografování. V dopise č. VII ze 31. srpna 1910, který pojmenovali *Being a collection of throw-out pictures with history attached to them*, píše Havlasa o výletu do údolí Saint-Emelie, kde spolu fotografovali džungli.

„Nedávno jsme se vydali do údolí Sain-Emilie, abychom si vyzkoušeli časosběrné expozice v džungli podél potoka, protože jsme je ještě nikdy nefotili a chtěli jsme si je vyzkoušet před naší cestou po ostrově. Výsledkem byl tento snímek a první snímek na následující straně, ale nebyli jsme spokojeni, a tak jsme šli znovu, nastavili delší expozici a získali jsme mnohem lepší snímky, opravdu pěkné, ale ještě jsme je neotiskli.“²⁰²

Na základě pobytu na Tahiti a okolních ostrovech Francouzské Polynésie napsal Jan Havlasa dva cestopisy věnované výhradně této cestě. *Dech tropů* (1925) popisuje zhruba první tři měsíce pobytu na Tahiti a obsahuje 170 reprodukcí fotografií jak Jana, tak Elsie Havlasové. Kniha vyšla celých čtrnáct let od tahitského dobrodružství. Havlasa od té doby navštívil Japonsko a vykonal cestu kolem světa, strávil rok ve vězení, čtyři roky v diplomatických službách v Brazílii a vydal téměř třicet dalších knižních titulů. Jak těžko by se mu kniha psala pouze na základě deníkových záznamů bez bohaté zásoby fotografií je zřejmé. Druhý díl tahitského dobrodružství vyšel až o tři roky později v roce 1928. Kniha *Kouzlo laguny* je ilustrovaná 130 reprodukcemi fotografií a dalšími 10 holarotypiemi podle fotografií Jana Havlasy.

²⁰² “The other day we went up the Sain-Emilie Valley to try time exposures of the interior of the jungle, along the stream, as we had never taken such before, and wished to experiment before our Tour around the island. This picture and the first one on the next page were the result, but we weren't satisfied, so we went again, gave a longer exposure, and got very much better pictures, really fine ones, but we haven't printed them yet.” Tvorba Jana Havlasy - koncepty týkající se Tahiti, s fotografiemi sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasy, inv. č. Ha 372

Originální fotografie, použité pro reprodukce do knihy *Dech tropů a Kouzlo laguny* se dnes nacházejí v archivu Náprstkova muzea v Praze, stejně jako kreslené mapky ostrovů Tahiti a Moorea. Cestopis *Cesta kolem světa* (1915) obsahuje sedm kapitol se zážitky z této výpravy, některé kapitoly, např. *Akvárium přírody*, se objevují také v dalších cestopisech, byť vždy textově výrazně pozměněné. Celkem se v knize nachází 302 fotografických reprodukcí a 25 barevných akvarelů podle fotografií, jejichž autorem je Antonín Brunner.

Kniha *Světla dalekých přístavů* (1915) se dočkala nejméně dalších dvou vydání v letech 1916 a 1919. V úvodu třetího vydání definitivní úpravy této knihy z roku 1919 autor vzpomíná dva z protagonistů tahitských dobrodružství a blízkých přátel, kteří mezitím zemřeli, na Přírodního muže Ernesta Darlinga a hvězdáře Štefánika.²⁰³ Posledním cestopisem, který obsahuje kapitoly a fotografie věnované Tahiti, je kniha *Přes hory a dolů*.

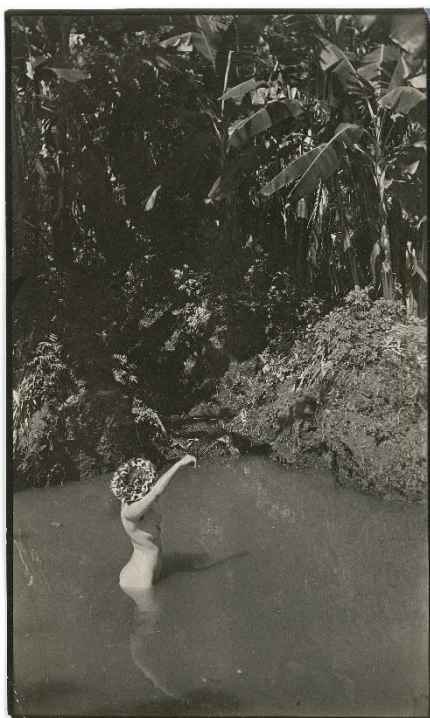
Prozy inspirované pobytem na Tahiti zahrnují román *Šílené lásky* z roku 1917 (francouzsky jako *Les amours folles*, 1929), soubor novel z tahitského prostředí *Píseň korálových útesů* (1922) a román *Pobřeží tanečnic* (1923).

Obálka románu *Past na slunce* (1933), jejímž autorem je Zdeněk Burian (1905-1981), byla inspirovaná Havlasovou fotografií Elsie koupající se v jezírku, pravděpodobně na ostrově Tahiti. Děj knihy se odehrává na ostrůvku Faanui blízko Bora Bora, vypravěčem je pravděpodobně sám Havlasa. Původní fotografie se dochovala ve dvou variantách. Neretušovaná verze (Ha 2111_2) a retušovaná (Ha 2111), na které má Elsie na hlavě přikreslený věnec květů.

Obrázek 89 Obálka románu *Past na slunce*, Zdeněk Burian, 1933

²⁰³ Havlasa, Jan. *Světla dalekých přístavů: [zlomky života: 1905-1915]*. 3. vyd. V Praze: Ústřední nakladatelství, knihkupectví a papírnictví učitelstva československého Josef Rašín, 1919, s. 6.

Obrázek 90 Ha 2111, Elsie v jezírku na Tahiti, 1910

Obrázek 91 Ha 2111_2, Elsie v jezírku na Tahiti, 1910

Rozdílu mezi Havlasovským způsobem psaní cestopisů a románů věnovaných Francouzské Polynésii a hlavně Tahiti, si ve své disertační práci všímá Moe Binarová:

„Děni v Havlasových dobrodružných příbězích, často obohacované fantastickými motivy, se většinou vyvíjí velmi zdlouhavě, prolíná se s triviálními milostnými zápletkami, pseudopsychologickými problémy hrdinů, a je navíc retardováno velmi dlouhými, rádoby poetickými popisnými pasážemi barvitého exotického prostředí. A to vše je navíc kořeněno

kvazifilozofickými, společenskými a vědeckými úvahami. Vykonstruované příběhy, jejichž hlavními postavami bývají často Američané či Francouzi, většinou překypují záhadami, napětím, moudrostmi a zcela vyčpělou erotikou“²⁰⁴

„Oproti svým prózám se Havlasa v Dechu tropů nesnaží o prozaickou stylizaci, nefabuluje, ale podává věcný záznam svých zážitků. V této próze Havlasa zachycuje s jistou originalitou svůj každodenní ostrovní život, který se svou exotičností vymyká všednosti. Vyprávění se mění s rytmem dechu tropické krajiny. Text má podobu cestopisného deníku a obsahuje dokumentární pasáže zachycující způsob života Polynésanů na počátku století. Havlasa do svých zápisků a do svého vyprávění vkládá tahitské mýty a legendy, přírodovědecké informace, jinde zase filozofické úvahy, po nichž následují lyrické pasáže, napsané pod dojmem exotických přírodních krás.“²⁰⁵

Po návratu z Tahiti navštívili Havlasovi rodinné přátele Hermanů, Fleckensteinovy, u kterých se konaly nejméně dvě večere, při kterých Jan a Elsie vyprávěli své zážitky z cesty a pravděpodobně také ukazovali fotografie. Muselo se jednat o poměrně důležitou společenskou událost, protože o večerích nejméně dvakrát psaly losangeleské noviny *Eagle Rock Sentinel*.

„Pořádají sérii večerí.

Manželé Lois Fleckensteinovi z Oak Lodge pořádají sérii večerí... Druhá večere byla uspořádána na počest pana Jana Havlasy a jeho manželky, kteří se nedávno vrátili z cesty na Tahiti. Pan Havlasa je spisovatelem historických románů a vynikajícím fotografem.“²⁰⁶

Sloupek dále popisuje, že se podávala fotografická večere pro deset lidí. Menu bylo napsáno na zadní straně fotografií Oak Lodge a obsahovalo pokrmy inspirované fotografickými chemikáliemi a potřebami.

Obrázek 92 Ha 3268, Jan Havlasa na Tahiti, 1910.

²⁰⁴ BINAROVÁ, Moe. *Ustavení a rozvrácení exotického mýtu*. Praha, 2014. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav románských studií. Vedoucí práce Voldřichová - Beránková, Eva, s. 134.

²⁰⁵ BINAROVÁ, Moe. *Ustavení a rozvrácení exotického mýtu*. Praha, 2014. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav románských studií. Vedoucí práce Voldřichová - Beránková, Eva, s. 135.

²⁰⁶ "Give Series of Dinners.

Mr and Mrs Lois Fleckenstein, of Oak Lodge are giving a series of dinners... The second diner was given in honor of Mr. Jan Havlasa and wife, who have recently returned from a trip to Tahiti. Mr. Havlasa is a historical writer and camera expert. " *Eagle Rock Sentinel: Give Series of Dinners*. III. August 1911. Dostupné také z: <https://cdnc.ucr.edu/?a=d&d=ERS19110809.2.3&srpos=1&e=-----en--20--1--txt-txIN-havlasa----->

Obrázek 93 Ha 1834, Čtvrť Kameido, Elsie Havlasová a lidé na cestě před chrámem, Japonsko, 1912

1912–1913 Cesta kolem světa

„PERSIE PLUJE DO ČÍNY A JAPONSKA

*Mezi cestujícími na parníku byl i rakouský spisovatel Jan Havlasa, který se chystá do Japonska hledat literární materiál.*²⁰⁷

Manželé Havlasovi uskutečnili v letech 1912-1913 jednu společnou cestu kolem světa. Nejvíce času, téměř rok, strávili v Japonsku, kde navštívili čtyři největší japonské ostrovy (Honšú, Hokkaidó, Kjúšú a Šikoku). Do Japonska vypluli z Kalifornie v květnu 1912 a opustili ho v polovině května 1913. Původně měli v plánu vrátit se do Evropy skrze Čínu a Rusko, ale jejich přítel, Robert Grant, se kterým se poznali na lodi, se jim časem přestal ozývat. Tehdy ještě netušili, že tragicky zahynul v Mongolsku. Domů se tedy vypravili přes jihovýchodní Asii a cestou navštívili Šanghaj, Hongkong, Singapur, Siam (dnešní Thajsko) a Indii. Propluli Suezským průplavem a městem Port Said, aby později zakotvili v Terstu, odkud je začátkem října 1913 dovezl vlak do Prahy.

Fotografický materiál si během cesty zpracovávali sami a fotografie průběžně posílali v podobě fotografických pohlednic rodině a přátelům, ale také jako obrazovou přílohu cestovatelských reportáží do novin a časopisů do USA i do Prahy. Některé snímky se dochovaly pouze v podobě knižních a novinových ilustrací. Mnoho Havlasových reportáží v novinách a časopisech bylo možné dohledat díky digitalizovaným sbírkám Digitální knihovny Národní knihovny ČR v systému Kramerius 5.²⁰⁸

Ze samotné cesty do Japonska se dochovaly zajímavé fotografie z plavby parníkem Persie, ale také několik pohledů na krajinu ostrova Oahu, když parník na 24 hodin zastavil v Honolulu. Havajské ostrovy představovaly pro Havlasovy pouze krátkou zastávku a jejich hlavní město se jim příliš nelíbilo.

„Na první pohled Honolulu připomene spíše jižní Kalifornii ovšem přepsanou ze subtropů do tóniny vysloveně tropické, než příklad Tahiti a vůbec Polynésii. Moderní budovy amerického slohu, přímočaré, pečlivě vydlážděné ulice, skvělé rezidence, obklopené nádhernými zahradami, obchody s ohromnými výkladci, řinčení pouliční elektrické dráhy, reklamní tabule, hle, to vše je nesmírně krásné pro člověka, jemuž dělá požitek myslet v dolarech a podle nich měřiti pokrok i obecné blaho, ale pro nás, kteří jsme si uchovali v uších ozvěnu poesie Tahitských ostrovů, je to cosi velmi smutného.“²⁰⁹

²⁰⁷ “PERSIA SAILS FOR CHINA AND JAPAN

Among the passengers on the liner was Jan Havlasa, an Austrian writer, who is going to Japan in search of literary material. “ *The San Francisco Call*. Online. 1912, vol. 111, no. 157. 1912. Dostupné z: Center for Bibliographical studies and research, <https://cdnc.ucr.edu/?a=d&d=SFC19120505.2.116.17.1>. [cit. 2024-06-21].

²⁰⁸ <https://ndk.cz>

²⁰⁹ HAVLASA, Jan. *Kouzlo laguny: Tahitské zápisky*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihk. učitelstva čsl., 1928, s. 422.

Muzeum Zlín, Archiv H+Z
fond J.Havlasý I.Ě.

SKENOVÁNO V MAHO

(61)

POST CARD

Wednesday, May 22, 1912.
This was taken on a
mountain back of Honolulu,
developed on the ship on a
hot day, printed on the ship
on a rough day, and written
on the ship on a d-rough
day. We two decorate
the fence in the foreground.
With love, Elsie and Jan

NAME AND ADDRESS HERE

Mr. John Herman
2700 Budlong Ave.
Los Angeles
California.
U. S. A.

Obrázek 94 Ha 1821, krajina havajského ostrova Oahu, 1912

„Středa 22. května 1912.

Toto bylo pořízeno v kopcích na Honolulu, vyvoláno na lodi v horkém dni, vytištěno na lodi v drsném dni a napsáno na lodi v bouřlivém dni. My dva zdobíme plot v popředí. S láskou, Elsie a Jan."²¹⁰

Fotografie manželů Havlasových sedících na plůtku nad výhledem na město. Na zadní straně pohlednice Jan Havlasa píše, že negativ i fotografii vyvolali na lodi, červená známka, byť špatně

²¹⁰ Pohlednice do USA psal Havlasa téměř vždy anglicky. "Wednesday, May 22, 1912.

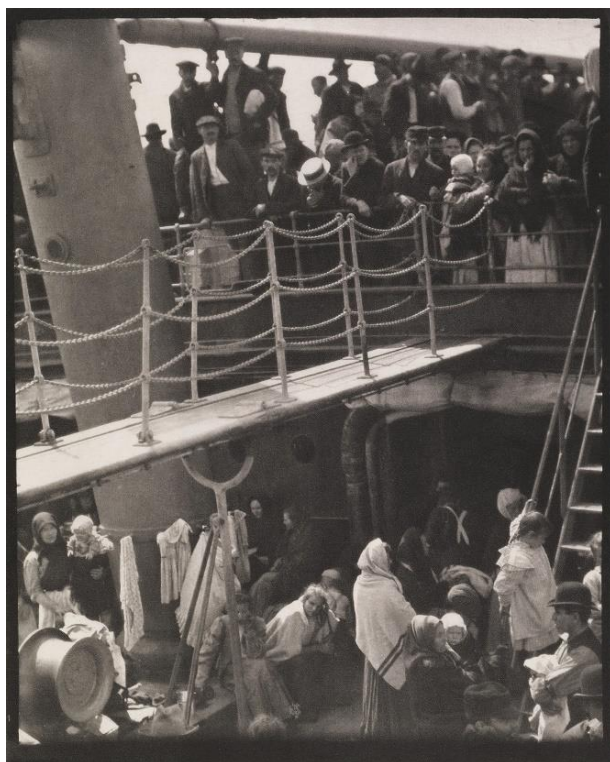
This was Taken on a mountain back of Honolulu, developed on The ship on a hot day, printed on The ship on a rough day, and written on The ship on a d-rough day. We two decorate the fence in The foreground. With love, Elsie and Jan."

čitelná, napovídá, že pohled byl do Los Angeles odeslán až po přistání parníku v Japonsku o tři dny později.

Obrázek 95 Ha 1883. Jan a Elsie, každý se svým fotoaparátem, 1912

Na snímku Ha 1883 drží každý svůj fotoaparát, během cesty kolem světa tedy měli oba možnost fotografovat. Z plavby lodi Persia se dochovalo celkem 24 fotografií. Většina fotografií představuje skupinové portréty, různé momentky ze společné zábavy, jako skákání Elsie a dalších cestujících do nádrže napuštěné mořskou vodou nebo cestující v různých maskách během karnevalového večera. Na první pohled je pozoruhodná Havlasova fotografie Ha 1988 zachycující pohled na čínské dělníky hrající hazardní hry v mezípalubí lodi. Při pohledu na Havlasův snímek se nelze ubránit srovnání se slavnou fotografií Alfreda Stieglitze *Steerage* z roku 1907. Ta je považována za jednu z prvních fotografií moderního směru - tzv. přímé fotografie. Havlasův snímek podobných kvalit sice nedosahuje, přesto se jedná o působivou fotografii. Nahoře zcela vlevo pozoruje dění pod sebou Elsie.

Obrázek 96 Steerage, Alfred Stieglitz, 1907

Obrázek 97 Ha 1988. Čínští dělníci hrají hazardní hry v mezípalubí, Jan Havlasa, 1912

„*Středa 22. května 1912.*

*Tohle jsou někteří z Číňanů na dolní palubě. Hrávají celý den a skoro celou noc. Většina z nich jsou kuliové, kteří se vrací do Číny, někteří prohrají všechny peníze. Já se dívám přes zábradlí na konci. S láskou, Elsie.*²¹¹

Celkem poklidnou plavbu do japonského přístavu v Jokohamě, kde loď Persia zakotvila 24. května 1912, narušil tajfun, který plavbu prodloužil o dva dny. Zážitky z plavby nepovažoval Havlasa za tak důležité, aby je podrobně popisoval ve svých cestopisech, ovšem z fotografického hlediska je důležité, že na pohlednicích (například Ha 1821), které rodině do USA zaslali po přistání v Japonsku, zmiňují, že během plavby vyvolávali negativy a kopírovali své fotografie na pohlednice.

Na ostrově Honšú, kam dopluli parníkem Persia, procestovali a fotografovali Jokohamu, Tokio, Kamakuru, Nikko, Japonské Alpy, Nagaoku či poloostrov Bósó. Zdolali a pořídili snímky z výšlapů na hory Ontake i Fuji, navštívili množství chrámů, dokonce se plavili po nebezpečné řece Tenrjú, na které v té době každoročně zahynuly desítky lidí.

Prvním cílem fotografických potulek manželů Havlasových bylo město Jokohama, kde se na několik měsíců usídlili. Zachycovali zde každodenní život obyvatel města, práci dělníků vykládajících lodě v přístavu, pobíhající a hrající si děti nebo pohřební průvod procházející ulicemi města. Havlasa nevědomky vytvořil také dokument dnes již neexistujícího místa, neboť deset let po tom, co Havlasovi v roce 1913 opustili Japonsko, zpusťošilo velkou část Jokohamy a okolních měst obrovské zemětřesení (1. září 1923). Kniha *Japonským vnitrozemím* (1924), která vznikala za Havlasova působení v Brazílii, tak obsahuje neveselý doslov:

*„A tak usedám, abych za svými starými zápisky poslal do Prahy ještě tento smutný doslov. Moje kniha prvních dojmů japonských stala se dříve, než vůbec vyšla, spíše historickou památkou, než pouhým cestopisem. Probíraje se nedávno našimi jokohámskými snímky a určuje z nich některé pro tento svazek, netušil jsem ovšem, že dívám se na věci a kouty, kterých za nedlouho již nikdo by nemohl spatřiti ve skutečnosti. A dnes tedy ta moje kniha je z veliké části jenom náhrobkem něčemu, co přestalo existovat.*²¹²

Důkazem ničivosti přírodní katastrofy je záznam v lodním deníku zaoceánské osobní lodi SS Dongola kapitána R. H. Griffina z roku 1923:“

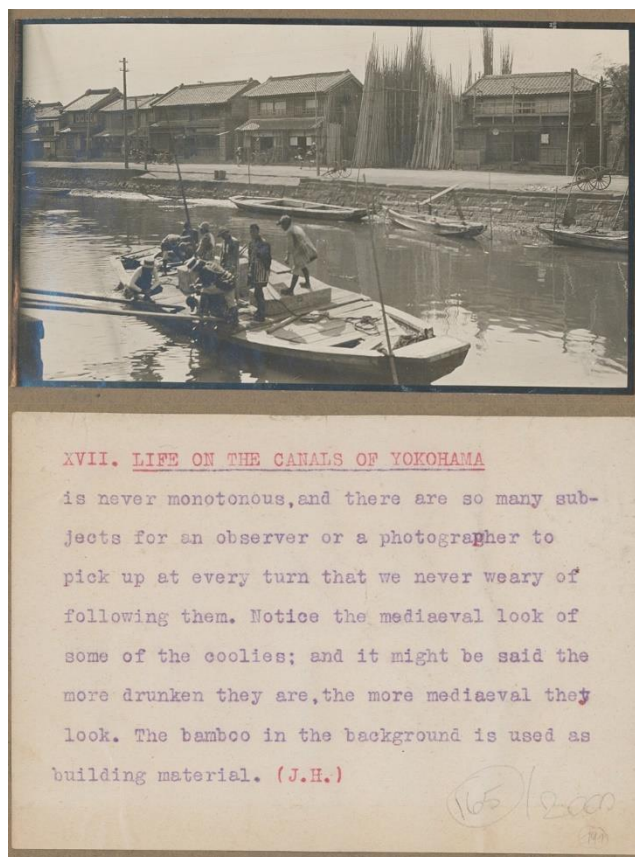
„V 11:55 se loď začala silně třást a vibrovat a při pohledu směrem k pobřeží bylo vidět, že dochází k hroznému zemětřesení, budovy se hroutily na všechny strany a za několik minut nebylo vidět nic než mračna prachu. Když se rozptýlily, bylo vidět, že v mnoha směrech začíná hořet, a za půl hodiny bylo celé město v plamenech. ... Za svítání v pondělí ... Na pobřeží stále

²¹¹ “*Wednesday, May 22, 1912.*

These are some of the Chinese down in the steerage gambling. They are at it all day long and almost all night. Most of them are coolies returning to China, and some lose all their money. I am looking over the railing, at the end. With love, Elsie.”

²¹² Havlasa, Jan. *Cesty po světě, I: Japonským vnitrozemím*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1924, s. 291.

zuřily požáry a město Jokohama vypadalo zcela zničené, nic nezůstalo stát, kromě několika zčernalých koster cizích budov.²¹³

Obrázek 98 Ha 2016, Dělníci v přístavu v Jokohamě, 1912

Snímek Ha 2016 pochází z fotografického alba *Some Japanese Snapshots*. Fotografie Havlasa doplňoval anglicky psanými popisky. Více prostoru bude jednotlivým albům věnováno v závěru kapitoly o Japonsku.

²¹³ SS Dongola Ship Fact Sheet. In: *Poheritage* [online]. 2008 [cit. 2023-08-27]. Dostupné z: <https://www.poheritage.com/our-archive/ships-search/advanced-ship-search-results/DispaySelection?ships%5B0%5D=26373&>

Obrázek 99 Ha 2031, Děti v Jokohamě. 1912

Obrázek 100 Ha 2058, Elsie před krámkem v Jokohamě, 1912

Fotografie Ha 2058 obsahuje parciální ruční koloraci. Snímek si mohli Havlasovi nechat kolorovat přímo v Japonsku. Kolorované albuminové a později také bromostříbrné fotografie patřily k oblíbeným turistickým suvenýrům z Japonska. V archivu H+Z se nachází také jeden totožný nekolorovaný pozitiv. V celé Havlasově pozůstalosti jsou pouze dva takto kolorované snímky a jeden kolorovaný skleněný pozitiv z USA (Ha 3215).

Obrázek 101 Ha 3375, Interiér pronajatého pokoje v Jokohamě, 1912

Interiér místnosti na snímku Ha 3375 se dvěma velkými okny odpovídá popisu pronajatého pokoje v Jokohamě. Blíže fotoaparátu je Elsie, která sedí u stolu a čte noviny. U okna sedí Jan Havlasa a dívá se do objektivu. V pravém rohu jsou vidět kufry, v levém horním rohu zavěšené sušící se negativy nebo pozitivy.

„Máme tu dále topení a ovšem elektrické světlo, a na každém patře jsou k dispozici nájemníkům hned dvě koupelny s teplou vodou od rána až do noci, což má pro nás ještě i ten význam, že můžeme pohodlně vyvolávat a ustalovat své negativy. A náš pokoj je tak ohromný, že je to skoro jako šalanda: lůžka jsou v jednom koutě oddělena od ostatku španělskou, vlastně japonskou stěnou, a to tak pěkně, že to vypadá, jako by tam vůbec nebyla, a tak ve dne je to jen odkládací garderoba pro hosty. Klavír rozměrů předpotopního netvora a se stejnou zvučností, dva stoly, lenošky, židle, dokonce jeden houpák, a z kufrů jsme si udělali ještě dodatečné trůny, etažéry, stojánek na knihy, skříně na šaty, toaletní stolek, a to všechno se jaksi ztrácí v širé a přece útulné rozloze osvětlené dvěma okny sahajícími téměř až k podlaze. Ale ne docela, následkem čehož jsou tam utvořena dvě hodně nízká sedátka. Hodně nízká, ale zato hodně hluboká, poněvadž zdi v tomto domě jsou až podivuhodně tlusté: snad v očekávání věcí budoucích. ... Oh, ano, miluji ta dvě okna, a nesporně je to jejich zásluhou, že naše chvíle oddechu v Jokohamě jsou vykrášleny příchutí neobyčejna i tehdy, když sedíme doma při práci nebo s knihou v ruce.“²¹⁴

²¹⁴ Havlasa, Jan. *Japonský podzim*. Praha: Nakladatelství Šolc a Šimáček, 1930, s. 11.

Obrázek 102 Ha 1857, pohřební průvod prochází před domem, ve kterém se Havlasovi ubytovali, 1912

Obrázek 103 Ha 1950, kino v Jokohamě, Japonsko, 1912

Na fotografické pohlednici Ha 1950 můžeme vidět budovu kinematografu s vertikálními upoutávkami na filmy. Před kinem si kolemjdoucí čtou reklamy na promítané filmy, na zemi dřepí různí prodavači. Jeden z nájemných dělníků má na zádech reklamu v latině. Jokohama patřila k nejvíce otevřeným a navštěvovaným městům v Japonsku.

„A zachycuji si fotografickým přístrojem pohled na jeden z oněch biografů v Divadelní ulici. „Povede-li se tento obrázek,“ pravím své družce, „zajistím si pochopení i toho, kdo nebyl by přístupten ani nejvýmluvnějšímu líčení slovnímu. Budova biografu je vkusná, a pestré obrazy japonsky stylisované, jež jsou na ní rozvěšeny, rozhodně vynikají nad plakáty amerických filmů, jež vidíme před biografy v Evropě a Americe. Už tím, že nejsou stereotypní, nýbrž zvláště

vymalovány pro tento biograf. Jsou to originály, ať již řemeslně hotovené, a v nich přece jen ozývá se tradice starého japonského umění.“²¹⁵

Mezi nejdramatičtější zážitky, které se Havlasovi podařilo fotograficky zachytit, patří přechod zasněženého horského průsmyku Šimizu-goe u vesnice Šimizu (Nikkó a Muikamachi). Na fotografii Ha 2066 vidíme Elsie a dva nosiče zavazadel na velmi prudkém svahu pokrytém sněhem a ledem, na fotografii Ha 2067 je Elsie po uklouznutí a pádu o mnoho metrů níže.

Obrázek 104 Ha 2066, Elsie a dva nosiči při přechodu průsmyku Šimizu-goe, Japonsko, 1912

Obrázek 105 Ha 2067, Elsie padá při přechodu průsmyku, Japonsko, 1912

„Stalo se to vše ráz na ráz. Žena právě vedla naši karavanu po sněžišti, jež úžilo se mezi dvě kamenité vysedliny, za nimiž se opět rozšiřovalo. Za ní se škrábal Takeuči, opíraje se holí i sráz, s nímž jeho tělo svíralo úhel velmi ostrý, za Takeučim následoval satyr a já uzavíral průvod. Místo jevílo se mi příhodným k sklapnutí momentky, a tak ani ostatních neupozorniv, zakotvil jsem se bezpečně do sněhu a skloněn nad hledáček, stiskl jsem spoušť, když tu náhle spatřil jsem v hledáčku překvapující a krkolomný přesun, vlastně sesun v naší karavaně. Neboť v tom okamžiku, kdy fotografický aparát zacvakl, ženě uklouzla noha, a vzápětí kutálela se nějakých

²¹⁵ HAVLASA, Jan. *Cesty po světě, 1: Japonským vnitrozemím*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1924, s. 60.

třicet metrů po uplakaném, d'ubkovitém a praskajícím sněhu, zastavujíc se jen asi na dva, na tři kroky od pokraje důkladné propasti, jež bývala by tam právě stačila na polámání údův. Je konečně pochopitelné, že neměl jsem dosti duchapřítomnosti, abychom honem film otočil po exponování minulého snímku a na novou plotnu zachytil tento dramatický okamžik. Můj zájem byl soustředěn na tom, zda mé ženě se podaří zachytit sebe samu dříve, než skutáčí se k oné hraně, která se rýsovala před námi, odřezávajíc od našeho dohledu skutečnou hloubku dalšího kolmého spádu.“²¹⁶

Havlasa při fotografování téměř vždy usiloval o co největší autentičnost fotografovaného momentu. Důležité pro něj bylo zachytit co nejvěrněji viděnou situaci a atmosféru, k aranžovaným fotografiím se uchýlil v případě, kdy hrozilo, že viděný moment zmizí dřív, než se mu ho podaří zachytit nebo když byli s Elsie středem pozornosti, např. v odlehlejších a nepříliš turisticky navštěvovaných vesnicích. Zdá se, že se navíc zcela vědomě vyhýbal populárním motivům, které znal z knih a přednášek svých kolegů²¹⁷, ani se nesnažil napodobovat nebo vyhledávat motivy, které se už tehdy označovaly jako „typické“ nebo „charakteristické“. Havlasa o fotografování běžných, ale pro něj zajímavých, motivů píše v knize *Japonským vnitrozemím*:

„Ale ač tedy naše snímky rozhodně nemají oné navyklé, stereotypní pohádkovosti, které si vymáhá běžný vkus evropských milovníků exotiky vůbec a japonerů po výtce, přece jen dovolil bych si tvrditi, že mezi nimi nalezl by se již nyní ne jeden obrázek, jenž pro vnímavého čtenáře osvědčil by se kouzelným proutkem otvírajícím před jeho očima nevyrovnatelný půvab tak mnohých našich japonských chviliek. Třebas ten snímek zachycený před několika dny v přišiši jednoho z kamakurských chrámů: je to vlastně prapouhá dřevěná bouda, do níž skulinami proniká světlo zvenčí, po stranách vchodu stojí rozšklebení Ni-ó, a před oltářem domyšlivý kohout právě přivolává svoje slípky k zrnu čistě jen imaginárnímu, jak už bývá v povaze kohoutův. Není to brilantní negativ, naopak fotograficky posuzováno, je to spíše snímek podprostřední jakosti, ale připomíná mně ten opuštěný, polozřícený chrám poblíže Sakugawy a jako obraz i jako japonská nálada zdá se mi cennějším, než několik tuctů vypočítaně nádherných a strojeně pózovaných snímkův. ... I táži si: je zapotřebí vyhlávat pestrobarevná kimona a nemožné účesy na snímky, když přece ve skutečnosti je tu všude tolik malebnosti, pestrosti a poesie, že i svítlny jsou jich plny?“

Za zmínku jistě stojí také Havlasovo obecenstvo, které v souvislosti s fotografiemi označuje za čtenáře, nikoli za diváky, což opět potvrzuje, že své fotografie chápe v první řadě jako knižní ilustrace, nikoli jako fotografie k prohlížení nebo vystavování.

Knihu *Japonským vnitrozemím* ukončuje Havlasa kapitolou z 24. června 1912, psanou v Jokohamě po návratu z výpravy z Nikka do Nagaoky. Uznává, že kniha, kterou napsal za první měsíc svého pobytu v Japonsku, obsahuje spíše první dojmy a zážitky, než aby měla ambice stát se nějakou edukativní a metodickou příručkou k pochopení japonské kultury. Hodnotí prvních zhruba 300 fotografií, které zde během prvního měsíce s manželkou pořídili. I když je s nimi spokojen, pozoruje, že mají daleko do stylizovaných snímků Japonců a Japonek v kimonech s jehlicemi ve vlasech v jiných cestopisných knihách. Polemizuje nad smyslem utrácet mnohem více peněz za vlastní filmy a ztrátou času při vyvolávání svých pracně

²¹⁶ HAVLASA, Jan. *Cesty po světě, 1: Japonským vnitrozemím*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1924, s. 253.

²¹⁷ Například Josef Kořenský fotografie pouze nakupoval, sám nefotografoval.

nafotografovaných filmů, když by si na téměř každém rohu mohl levně zakoupit dokonalé barevné snímky i diapozitivy pro své knihy a přednášková promítání. V ulici Benten-dori se setkává se slavným fotografem Enamim (T. Enami – 1859-1929) a ptá se ho, proč nabízí snímky vyšňorených Japonek v pestrobarevných kimonech před chrámy a rybníčky, přestože běžní Japonci nosí kimona spíše tlumených barev a nepoužívají výrazná líčení.

„Velmi opatrně a diskrétně vytkl jsem to panu Enamiovi, ale on se usmál a potřásl hlavou. Turisté přejí si takových obrázků, a kdyby jich pro ně nevyráběl on, koupili by si je u konkurenta. Turista, jenž přijde na nějaký ten týden do Japonska, ví dobře, že potom doma bude po celý život vyprávět pohádky o zázračné zemi plné neuvěřitelného kouzla a malebných lidiček, o gejšách a o ráji dětí, a vůbec o všem tom, čeho si svět vyžaduje pod dojmem Japonska.“²¹⁸

Enami Nobukuniho zmiňuje v úvodu knihy *Šašin, Šašin!!: Japonská fotografie 19. století* také Filip Suchomel. Ukazuje se, že Enami byl velmi dobrý podnikatel, který se živil fotografováním námětů, o něž měla turistická klientela zájem, ale zároveň se snažil fotograficky zachytit to, co sám v Japonsku považoval za důležité. V roce 2011 byl nalezen Enamiho anglicky psaný katalog pocházející z roku 1908. Ten obsahoval celkem 979 stereoskopických snímků z Japonska, ale také fotografie z rusko-japonské války.

„... jeho tvorba byla dlouho neprávem opomíjena, přičemž obsahuje řadu pozoruhodných záběrů, které ukazují osobitý a vytříbený cit pro kompozici. Kromě charakteristických žánrových scén přibližujících každodenní činnosti obyvatelstva nebo oblíbené zábavy dříve najdeme v souborech také pohledy do dilenských provozů, při výrobě košíkářských výrobků, porcelánu, textilií, lampionů, vějířů, slunečníků, rybářských sítí a pěstování čaje. Do té doby byly zcela neobvyklé fotografie detailů, kterých najdeme v Enamiho tvorbě celou řadu, jako například pěstování bource morušového s pohledem na nenažrané housenky na ohlodaných listech nebo sušící se slunečnky vyskládané na trávníku. Enami vytvořil celou plejádu fotografií různých obchůdků přibližujících Japonsko způsobem, jaký jsme u jeho předchůdců doposud nezaznamenali.“²¹⁹

Enami tedy nebyl fotografem, který nijak nevybočoval z japonského fotografického průmyslu a pouze se snažil uspokojit potřebu turistů po stereotypních vyobrazeních Japonska, ale obratným podnikatelem. Podařilo se mu osamostatnit se a probojovat na dosti silně obsazeném trhu. Zároveň se nebál experimentovat s obsahem i formou svých fotografií a svou tvorbou stál v čele japonské fotografie na přechodu od piktorialismu k modernismu. Havlasa měl štěstí, že se s tak významným autorem osobně setkal, škoda, že neměl možnost prohlédnout si také jeho méně známou tvorbu.

²¹⁸ HAVLASA, Jan. *Cesty po světě, 1: Japonským vnitrozemím*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1924, s. 278.

²¹⁹ SUCHOMEL, Filip. *Šašin, šašin!!: japonská fotografie 19. století*. V Praze: Národní galerie, 2017, s. 68.

Obrázek 106 Ha 2047, Jan Havlasa v kráteru na vrcholu sopky Ontake. Elsie Havlasová, 1912

K nejzajímavějším a historicky nejdůležitějším Havlasovým fotografiím z Japonska je možné zařadit snímky z výstupů na hory Ontake a Fuji. Havlasa v knize *Cesta bohů* (1926) zmiňuje, že byli patrně jedni z prvních „bílých“ turistů, kteří se rozhodli náročný výstup podstoupit. Jejich fotografie jsou pravděpodobně jedny z vůbec prvních, které z výstupů vznikly. Fotografie Ha 2047, jejíž autorkou je Elsie Havlasová, svou atmosférou připomíná fotografie průkopníků vysokohorského fotografování, bratrů Bissonových. Ti v 60. letech 19. stol. fotografovali na těžké skleněné desky technikou mokrého kolódia. O co snazší bylo fotografování na svitkové filmy a sklopné fotoaparáty manželů Havlasových.

„...ale Lowellova kniha, ostatně velmi často uváděná jako autoritativní, nedokládá své výmluvné líčení ani jediným fotografickým snímkem. Jakkoli neúnavně jsme hledali po nesčetných anglických, francouzských i německých knihách o Japanu, nikde jsme nenašli už nic o této hoře, tím méně obrázky, jež by nám daly představu krajinného rázu a oněch spiritistických seancí na svazích i na vrcholu Ontake pořádaných ve dvou letních měsících, hlavně pak v srpnu.“²²⁰

Náročný výstup, své zranění i neuvěřitelné náboženské seance, jichž byli se svou ženou na vrcholu hory svědky, popisuje také v reportáži *Na posvátné hoře japonských spiritistů*, která vyšla ve sborníku *Širým světem* (1926).²²¹ Jedno ze tří dochovaných alb s názvem *A pilgrimage to Ontake*, obsahuje celkem 28 fotografií poutníků a výhledů z posvátné hory.

²²⁰ Havlasa, Jan, *Na posvátné hoře japonských spiritistů*. Širým světem: zeměpisný měsíčník, roč. III. Praha, 1926, s. 185.

²²¹ Tamtéž.

Obrázek 107 Ha 1788, Elsie u pošty na hoře Ontake, 1912

Elsie Havlasová před poštou u desáté stanice na hoře Ontake. Nápis z boku budovy oznamuje prodej památečních známek a pohledů z hory Ontake. Pohledy na posvátné hory Ontake a Fuji z 19. a začátku 20. stol. se na různých pohlednicích a fotografiích objevovaly relativně často, ale fotografií z výstupů nebo vrcholů obou těchto hor je ze stejného období málo. Havlasovi se navíc podařilo zachytit nejen náboženské poutníky při výstupu, ale také náboženské obřady na vrcholu hory. Nenechali si ujít ani výšlap na druhou posvátnou horu Japonska, Fuji.

Obrázek 108 Ha 2050, seance na vrcholu hory Ontake, 1912

Havlasovy fotografie z výstupu na horu Fuji patří také k nejstarším, které zde byly pořízeny. Výstup na nejvyšší japonskou horu popsal v knihách *Cesta bohů* (1926) a *Cesta kolem světa* (1915). V obou knihách se nachází jinak psaný popis výstupu na Fuji, a také rozdílné fotografie. Výstup na horu Fuji byl v té době velmi populární turistickou atrakcí. Turisté měli možnost se osvěžit a odpočinout si v četných stanicích, a dokonce přespát na vrcholku v samém kráteru sopky.

Obrázek 109 Ha 1794, pohled na stoupající poutníky pod vrcholem sopky Fuji, 1912

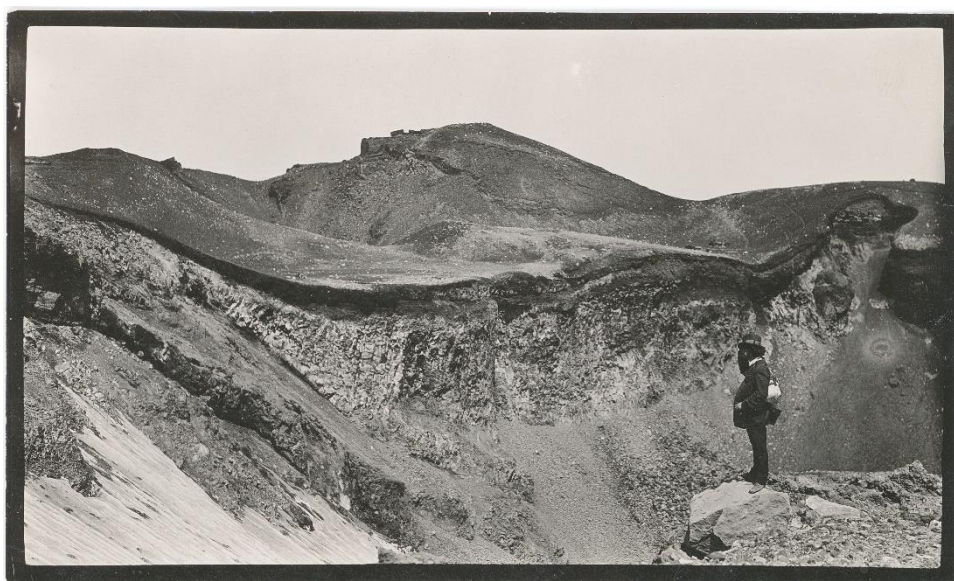
„Fotografie nejvyšší hory Japonska Fudži, byly zařazovány do alb již od 60. let 19. století, i když pořídit kvalitní snímek této posvátné japonské dřímající sopky nebylo tehdy dostupnými kamerami zcela jednoduché.“²²²

V závěru kapitoly věnované hoře Fuji cituje Havlasa své ženě Elsie z průvodce od Chamberlaina, který doporučuje pro výstup na horu Fuji najmout několik nosičů a kuliů navíc v případě, že se výstupu účastní také dámy, aby je bylo možné postrkovat a vytahovat vzhůru, když je zmůže únava. Havlasa si pochvaluje, že jeho žena žádné kuli k výstupu nepotřebovala a ještě měla po večeři tolik energie, aby si zapsala do poznámek své dojmy z výstupu, čehož Havlasa využil a několikrát z nich do kapitoly citoval.

„Po stezce do kráteru přes výběžek trčící do hlavní díry ... Sněžisté tu a tam v zasluní. Odstíny žluté, fialové a červené barvy, mezi nimi skvrny zeleného mechu. Blízko okraje na vnitřní straně kráteru jako by byla natažena stuha černočervenočerná, všelijak se klikatící a v místech bortící. Chaty uvnitř. Odpočineme si. Vše zticha. Docela sami. Motýli přeletují přes protější okraj rovnou do kráteru.“²²³

²²²SUCHOMEL, Filip. *Šašin, šašin!!: Japonská fotografie 19. století*. V Praze: Národní galerie, 2017, s. 82.

²²³HAVLASA, Jan. *Cesta bohů*. Praha: ÚNKUČ, 1926, s. 332.

Obrázek 110 Ha 1787, Jan Havlasa na okraji kráteru sopky Fuji, Elsie Havlasová, 1912

V prvním desetiletí 20. stol. působili v Japonsku dva Češi, inženýr Karel Jan Hora a architekt Jan Letzel. Tyto muže napadlo, že by mohli své zdejší podnikatelské aktivity rozšířit o zastupování mladé automobilky z českých zemí a nechali do Japonska dopravit několik modelů automobilů značky Laurin & Klement. Rozhodli se využít místních fotografických ateliérů a podpořit prodej těchto automobilů pomocí ručně kolorovaných albuminových snímků.

„Přestože obliba kolorované japonské fotografie již v této době pomalu odeznívala, čeští podnikatelé si pořídili dvě verze charakteristických kolorovaných albuminových snímků, na kterých jsou zachycena dvě mladé japonské dámy v tradičním oblečení s vozem Laurin & Klementtyp G2. ... Jedna z nich mohla být paní Fuku Horová, manželka ing. Hory.“²²⁴

Zmíněná paní Fuku dělala Havlasům doprovod a řidiče na jejich cestě na ostrov Hokkaidó, tehdy ještě známý jako Ezo, kam se Havlasovi chtěli vydat navštívit původní obyvatele tohoto ostrova, kmen Ainů.

„Rozumí se, že jsme tento nápad uvítali velmi srdečně. Mít na své páté cestě po Japonsku společníkem japonskou dámu provdanou za Čecha, česky hovořící a už z vlastní zkušenosti znající českou zemi a české zvyky, slibovalo býti pro nás zajímavým experimentem, nehledíc ani k osobní příjemnosti této dámy a k přátelství, jež tento českojaponský manželský párek nám osvědčoval. ... Dobrá, několikadenní pěší putování po odlehlém kraji nebylo po chuti paní Fuku, jež za nejlepší tělesné cvičení uznává jízdu v autu, ale což tedy bychom se nemohli v tom Sapporo rozejít a pak zas po případě se někde sejít, až bychom byli hotovi se svou návštěvou v nejzajímavějších střediscích ainských zbytků?“²²⁵

²²⁴ SUCHOMEL, Filip. *Šašin, šašin!!: japonská fotografie 19. století*. V Praze: Národní galerie, 2017, s. 70.

²²⁵ HAVLASA, Jan. *Japonský podzim*. Praha: Nakladatelství Šolc a Šimáček, 1930, s. 39.

Obrázek 111 Ha 1823, řidič (vlevo), Paní Fuku (uprostřed), za ní pravděpodobně její syn, vpravo Elsie s fotoaparátem, vedle ní inženýr Jan Hora. Japonsko, 1912.

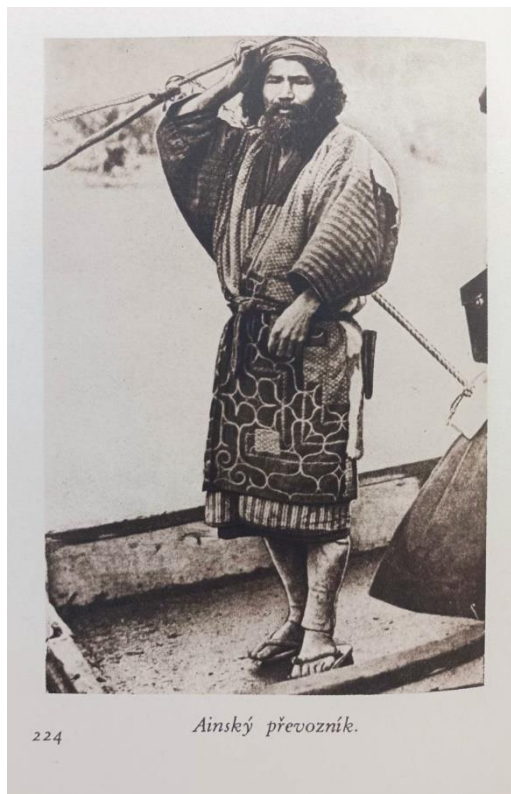
Na Havlasově fotografii Ha 1776 je Elsie na loďce s ainským převozníkem. Snímek byl nesprávně použit ve Vídeňských ilustrovaných novinách v roce 1920 pro ilustraci zprávy o cestě Havlasových po Číně.²²⁶ V knize *Japonský podzim* se nachází výřez stejného snímku s titulkem *Ainský převozník*. Postava převozníka má retušované pravé rameno, které na původním pozitivu trochu zanikalo v pozadí a zvýrazněný kontrast kolem ruky držící lano. V pravém dolním rohu je vidět kousek Elsiny sukně. Elsie má přes rameno koženou brašnu se svým fotoaparátem a kolem ramen kožešinu. Havlasa dvojici na loďce zachytil v momentě, kdy měla Elsie zavřené oči, pravděpodobně proto byla do knihy oříznuta.

Fotografie z vesnice Ainů, těchto původních obyvatel ostrova Hokkaidó, patří k nejdůležitějším, které Havlasa v Japonsku pořídil. Fyzicky se v Archivu H+Z dochovalo asi jen 10 fotografií, celkem 128 (odlišných) snímků obsahuje například kniha *Japonský podzim*. Další fotografie z knihy se nacházejí ve fondu Jana Havlasy v Náprstkově muzeu v Praze. Kmen Ainů fotografoval vůbec poprvé Raimund Stillfried von Rathenitz ve 2. pol. 19. stol. a po Havlasovi zde ve dvacátých letech fotografoval také jeho kolega a přítel Jiří Viktor Daneš, který fotografie z vesnice Ainů použil do druhého dílu knihy *Tři léta při Tichém oceáně* (1926).

²²⁶ Vídeňské ilustrované noviny. Vídeň: A. Hrazdára, 22.01.1920, 15(4), s. 8. ISSN 2521-5833. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:3f466960-42be-11ea-9231-005056827e51>

Obrázek 112 Ha 1776, Elsie s ainským převozníkem, Japonsko, 1912

Obrázek 113 Ainský převozník, výřez fotografie použitý v knize Japonský podzim, s. 224

Obrázek 114 Ha 1766, Ainská žena a Elsie Havlasová, zcela vlevo klec s medvědem, Hokkaidó, 1912.

Ha 1766 - Elsie Havlasová a ainská žena vedle dřevěné klece s medvědem. Za ainskou ženu stojí chlapec s nůši na zádech a za Elsie je vidět další muž vykukující přes rameno. Elsie drží v podpaží lehký skládací stativ. Fotografie se nachází v knize *Japonský podzim* na straně 187. Havlasa se rozhodl fotografii oříznout a v knize zůstala pouze část s klecí a ainskou ženou. Fotografie má popisek *Klec s medvědem v Piratori*. Ženu z fotografie Ha 1766 portrétovali Havlasovi několikrát. Stejná žena se nachází ještě na snímcích na straně 188.

„V Jokohamě dne 12. listopadu.

Jsme už zas třetí den doma ve svém hlavním stanu, a dnes večer suší se po všech koutech našeho pokoje dlouhé ty pruhy vyvolaných filmů. Některé jsou již usušeny a postříhány. Chvála bohům, nedopadlo to všecko tak špatně, jak jsme se báli: neboť nelze říci, že počasí bývalo by obzvláště příznivo pro fotografování, i když jinak nebylo nejhorší pro naše potulky. Zvláště Matsušima zklamala svým výsledkem: některé ty ostrůvky kreslí se na našich filmech jen duchovitě. Ah, ano, ty negativy jsou dobrým osvěžením paměti: třebaš toto osamělé úskalí v moři, na němž se rýsuje jediná fantasticky pokroucená sosna. Ale otisky nestojí ani za tu námahu. Není o mnoho lépe se snímky z Noboribetsu. Také jsem měl mít tolik mravní síly, abych se alespoň trochu krotil! Což jsem se nemohl spokojit se zkažením, řekněme, čtyř negativů? Bylo zapotřebí, abych například promrhal pět exposic na to vroucí a mlhami zatažené jezírko pod stěnou s vrcholem, z něhož tak rozkošně kouřilo sloupečkem dýmu docela podle katechismu slušného chování mezi sopkami? Nemohly mně stačit, řekněme, tři snímky z Pekelného údolí, místo nějakých desíti?“
227

Havlasa v knize *Japonské jaro* hodnotí své zkušenost s obyvateli měst a odlehlých vesnic, kteří nejsou zvyklí na turisty nebo se neradi nechávají fotografovat a porovnává tutéž zkušenost s městy a vesnicemi v USA nebo v Evropě. Zatímco v Japonsku se jim nikdy nestalo, že by na ně někdo veřejně nahlas pokřikoval kvůli oblečení nebo fotografování, v Evropě nebo v USA bylo v té době časté, že se mládež bavila tím, že po cizincích pokřikovala nebo dokonce házela kamení.

²²⁷ HAVLASA, Jan, *Japonský podzim*. Praha: Nakladatelství Šolc a Šimáček, 1930, s. 276.

„Dokonce ani naše fotografování až posud nás nepřivedlo do nemilých situací, ač na tom má snad značný podíl, že obyčejně na to pamatujeme, abychom si předem vyžádali svolení fotografovaných, utíkající se k bezobřadné momentce jen tehdy, kdy otálením přišli bychom o zajímavý výjev, a to zas hned po činu potřásám hlavou nad svým kodakem, jako bych si věc dodatečně rozmyslil, nebo jej začnu mířit na opačnou stranu, jakoby se k fotografování teprve chystal, takže oběti mé vášně ani nevědí o svém zvěčnění.“²²⁸

Několikrát se ovšem Havlasovi stalo, že tento trik fotografovaná osoba prohlédla, a i tehdy došlo vždy spíše jen ke smíchu a nejvýše posměšným poznámkám, nikdy k agresi nebo nepřátelství. Trikem, který fungoval téměř spolehlivě, bylo odlákání pozornosti. Pokud se kolem Havlasových vytvořila někde skupinka zvědavců, dostala Elsie za úkol upoutat na sebe pozornost například pomalým rozkládáním stativu, zatímco Jan se o něco vzdálil, aby pořídil snímek. Za pozornost stojí to, jakým způsobem se Havlasa rozhodl oříznout snímek Ha 1916, který vznikl právě díky této malé lsti. Ponechal dítě ve vchodu do malého krámků vlevo, ale rozhodl se oříznout nakukujícího chlapce zcela vpravo. Výsledný ořez v knize *Japonské jaro* odpovídá ořezu, který Havlasa naznačil v maketě.

Obrázek 115 Ha 1916 (*Japonské jaro* s. 92), Elsie rozkládá stativ, aby odpoutala pozornost od fotografujícího Havlasy, Japonsko, 1912.

²²⁸ HAVLASA, Jan. *Japonské jaro: zlomky života*. V Praze: Šolc a Šimáček, 1932, s. 107.

Obrázek 116 Ha 1772, pouliční prodavači štětců, Kobe, 1912.

Obrázek 117 Ha 1771, pouliční prodavači štětců, Kobe, 1912.

Na těchto dvou fotografiích, pořízených pravděpodobně v městě Kobe, můžeme vidět pár pouličních prodavačů štětců pro psaní tuší. Muži na sobě mají zdobená kimona, pokrývka hlavy muže vlevo nápadně připomíná evropský klobouk. Na fotografii Ha 1772 vidíme muže vlevo hrát na housle, za ním je na zemi buben. Muž vpravo se opírá o bambusovou tyč. Na fotografii Ha 1771 se oba smějí do objektivu fotoaparátu a ukazují svůj sortiment, štětce pro psaní. Za

oběma muži stojí velký počet dětí a žen, většina se zvědavě dívá na fotografující bělochy, jedna žena zcela vpravo si zakrývá obličej dlaní, ale usmívá se.

„Dnes už je japonský venkov dávno fotograficky ostřílen, a to hlavně od samotných Japonců a fotografie hraje větší úlohu v japonském denním tisku, než aspoň na tu chvíli na příklad v denním tisku pražském. Nejen, že nikdo nic nenamítal proti mému kodaku na sebe namířenému, ale naopak ještě kde kdo se ochotně zastavoval v té naději, že se na něho také dostane. I ti kluci na chůdách, jež tu a tam jsme míjeli, a jejichž jistota v zachovávání rovnováhy dotvrzuje oblíbenost této velmi jednoduché dětské zábavy. A ženy na hlavní ulici předoucí hedvábí ani se nevytrhly z práce, aby na nás lekkovaly.“²²⁹

Obrázek 118 Ha 1884, Elsie Havlasová (vlevo) a rodina Chimenze Fioravantiho, Japonsko, 1912.

Před odjezdem z Japonska se stihli Havlasovi seznámit s rodinou obchodníka Salvatora Chimenze Fioravantiho. Na snímku Ha 1884 vidíme Elsie Havlasovou (vlevo), malého chlapce uprostřed jedná se o nejstaršího syna Salvatora Chimenze Fioravantiho jménem Filippo Ugo), vedle něj dřepící japonskou vychovatelku nebo služebnou a vpravo stojící ženu, která se dotýká pravou rukou velké sochy. Jde o Marii Constanzu, manželku Chimenze Fioravantiho. Celý interiér je vyzdoben asijskými dekoracemi, za Elsie stojí krásný paraván s jeřáby a horou Fuji. Na zadní straně fotografie je napsáno: „Taken at our friend M. Fioravanti. April 27.“ Sám Fioravanti na žádné dochované fotografii pravděpodobně není.

Salvatore Fioravanti Chimenz byl obchodníkem pravděpodobně italského původu. Není znám jeho rok narození ani úmrtí. Autor Riccardo Franci, dnes kurátor v Museo Stibbert ve Florencii, o něm napsal knihu *Au Nippon, studio su Salvatore Chimenz fra due secoli e due mondi* (2014). Podařilo se mu vypátrat, že tento obchodník pobýval nějaký čas v Jokohamě a také vlastnil obchod s japonským zbožím Au Nippon v přístavu Port Said.²³⁰ Po vydání knihy se Franci dokonce s potomky Fioravantiho setkal. Fotografie z archivu H+Z ovšem neznal.

²²⁹ HAVLASA, Jan. *Japonské jaro: zlomky života*. V Praze: Šolc a Šimáček, 1932, s. 54

²³⁰ FRANCI, Riccardo. *Au Nippon, studio su Salvatore Chimenz fra due secoli e due mondi*. 1. Itálie: Edizioni Del Faro, 2014. ISBN 9788865373729.

„Prozatím jsem ještě v Japonsku a tomto meziostrovním moři, jímž jsme včera propluli po jeho délce od východu na západ. „Ideálním způsobem, jak spatřiti Vnitrozemní moře, bylo by mít svou vlastní jachtu“, poznamenává jeden bodrý Angličan ve své cestovní příručce pro turisty. Počet českých spisovatelů, majících své námořní jachty, je tak nepatrný, že žádná statistika ho nezaznamenává, ale co mně vadilo, abych si představoval, že parník Rakouského lloydu, po němž se plavíme, je mou privátní jachtou? Je na něm kabin habaděj, ale jenom čtyři cestující první třídy, a máje loď o 12.575 tunách k dispozici, nevím, proč bych nemohl být pokládán za majitele parní velejachty, jenž si pozval ty dva Američany, kteří spolu s námi obývají všechny ty kabiny. Co nás se týče, máme extra kabinu na každý kufr, extra kabinu na vyvěšené šatstvo, extra kabinu na boty, extra kabinu na sušení vyvolaných filmů. Přepych, ano, ale Rakouskému lloydu to podle všeho zaplatí náklad zboží a barevného lidu v mezupalubí.“²³¹

Obrázek 119 Ha 2004, Fotografie z paluby lodi, Japonsko, 1912

„Spisovatel Havlasa na Dalekém Východě.

Počátkem máje náš cestovatel Jan Havlasa opustil Japonsko po pobytu celoročním a zkušenostech mnohostranných z nichž už i americké měsíčníky přinesly články z jeho péra, s doprovodem jeho vlastních fotografií. Po svém návratu do vlasti Havlasa uspořádá své japonské dojmy a studie v řadu knih, pestře ilustrovaných ze zásoby více než dvou tisíc vlastních negativů japonských, i osvětlí skutečný Japan sérií přednášek, k nimž sám si připravil na tisíc světelných obrazů nádherně kolorovaných japonskými odborníky. Uvidíme tedy brzo Japonsko s nového stanoviska, neboť, jak zdá se, Havlasa nedal se jen tak docela unést „pohádkovostí“ svého okolí.“²³²

Celkem se z roční cesty po Japonsku v Archivu H+Z zachovalo něco málo přes 300 fotografií, hlavně pozitivů, tři fotografická alba s fotografiemi a jedna slepovaná maketa se snímky ke knize *Japonské jaro*. Havlasovy původní fotografie otištěné v knihách *Cesta bohů*, *Japonský podzim*, *Japonské jaro* a *Japonským vnitrozemím*, se nacházejí v archivu Náprstkova muzea

²³¹ HAVLASA, Jan. *Japonské jaro: zlomky života*. V Praze: Šolc a Šimáček, 1932, s. 550.

²³² *Český svět: ilustrovaný čtrnáctidenník*. Praha: Karel Hipman, 30.5.1913, 9(40), s. [8]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:07425e90-d962-11e4-a19f-001018b5eb5c>

v Praze. Jeho zdaleka nejpovedenější fotografie z tohoto období můžeme najít v publikovaných cestopisech a reportážích.

Na fotografiích z Japonska, ať už se jedná o krajiny, chrámy, slavnosti, kvetoucí sakury nebo místní obyvatelé, se objevuje velmi často také Havlasova manželka Elsie. V tomto ohledu můžeme v porovnání s dalšími našimi cestovateli – fotografy z tohoto období pozorovat rozdíl ve způsobu zobrazování cizích krajín. Zatímco Frič, Štorch, Daneš nebo Domin ukazují svými fotografiemi „*takto to zde vypadá*“, Havlasovy snímky říkají spíše „*zde jsme také byli a takto jsme se měli*“. Havlasovy fotografie bychom tedy spíše než za etnografické nebo čistě dokumentární mohli označit za turistické. Ani v Japonsku Havlasa cíleně nefotografuje botanické ani jiné exponáty, fotografie tedy neměly sloužit jako sbírkový předmět, ale jako vizuální vzpomínka a pomůcka pro psaní cestopisů a románů. Díky článku v časopise *Český svět* z 30. května 1913 víme, že se jedná maximálně o jednu sedminu z původního množství pořízených fotografií. V člancích a na plakátech k přednáškám tolik propagované kolorované světelné obrazy na skle se bohužel nedochovaly vůbec.

V roce 1913 vyšel Havlasovi v americkém časopise *World Technical Magazine*²³³ článek o japonských kinech ilustrovaný jeho fotografiemi.

Obrázek 120 Havlasův článek o Japonských kinech v časopise *World Technical Magazine*, 1913.

V něm se zamýšlí nad tím, zda se Japonsko přejímáním západních vymožeností a technologií postupně přibližuje západu nebo zda tyto vymoženosti země přijímá za své a naopak ony se postupně stávají více japonské. Článek doprovázejí fotografie exteriérů japonských kin

²³³ Technical World - 1913. no date. <https://librarycatalog.einetnetwork.net/record/.b28903572>, no.1-no.6, Chicago, Ill. : Technical World Co., no date. Accessed 15 July 2024.

zdobných obrovskými prapory s japonskými nápisy, které jsou ve skutečnosti upoutávkami a reklamami na promítané filmy.

Archiv H+Z uchovává tři původní fotografická alba s fotografiemi, které Havlasovi pořídili během cesty po Japonsku. Jedná se o alba *A Pilgrimage to Ontake*, *Elsie in Japan* a *Some Japanese Snapshots*.

Album *Pilgrimage to Ontake* mapuje výstup na nejposvátnější japonský vrchol hory Ontake. Dva texty, přilepené na začátku a na konci alba, popisují samostatný výšlap, který trval od 9. do 12. srpna 1912. Album obsahuje 26 fotografií, většinou výhledů na krajinu, sníh na vrcholu hory, několik interiérů čajoven, portrét starého muže v kimonu a několik fotografií poutníků. Na fotografii Ha 2046 můžeme vidět Jana Havlasu šplhajícího do kopce s pomocí velké hole. Důvodem je Havlasův zvrtnutý kotník. Autorkou fotografie je tedy zřejmě Elsie.

Obrázek 121 Ha 2046, Jan Havlasa stoupá na vrchol hory Ontake, Elsie Havlasová, Japonsko, 1912.

Fotografické album *Elsie in Japan* obsahuje výběr fotografií ze tří výletů po Japonsku, které Havlasovi uskutečnili od června do srpna 1912. Album rovněž obsahuje tři doprovodné textové části vztahující se k daným výpravám. Na každé fotografii v albu se nachází Elsie buď sama nebo na společném portrétu s dalšími osobami. Právě v tomto albu se dochovaly jediné dvě kolorované fotografie z celé roční cesty po Japonsku.

Obrázek 122 Ha 2069, Elsie a muž s dítětem na zádech, Nagaoka, Japonsko, 1912.

U kolorovaného snímku Ha 2069 stojí za zřetel, že jej Havlasa nechal vytisknout (nebo jej sám zvětšil) a kolorovat i přes to, že se jedná o fotografii, při které zaostřil až dozadu za fotografovaný námět, což se mu stávalo relativně často.

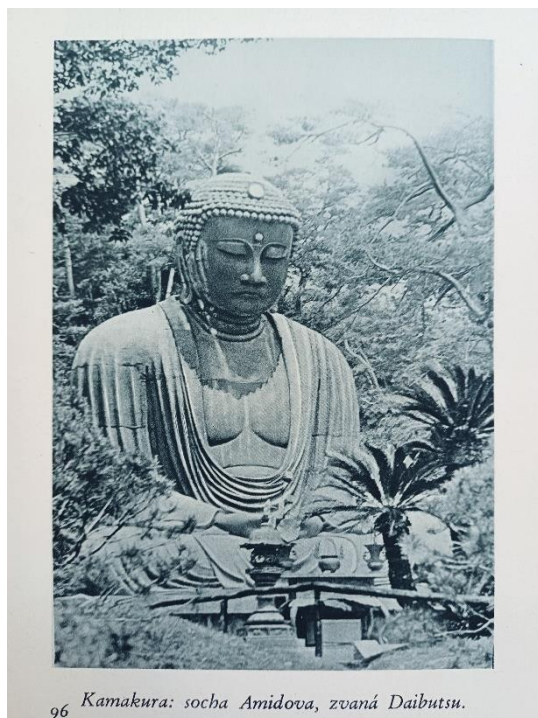
Album *Some Japanese Snapshots* jako jediné obsahuje popisky ke každé fotografii, vybrané fotografie jsou z období od května do července 1912, tedy z prvních tří měsíců pobytu. Odpovídají tedy zážitkům z knih *Japonským vnitrozemím* a *Cesta bohů*. V albu se nachází několik unikátních fotografií dělníků a rybářů i samotného Jokohamského přístavu, který o jedenáct let později kompletně zničilo zemětřesení. Z historického hlediska jsou tedy tyto fotografie docela vzácné.

Obrázek 123 Ha 2018, přístav Jokohama, Japonsko, 1912

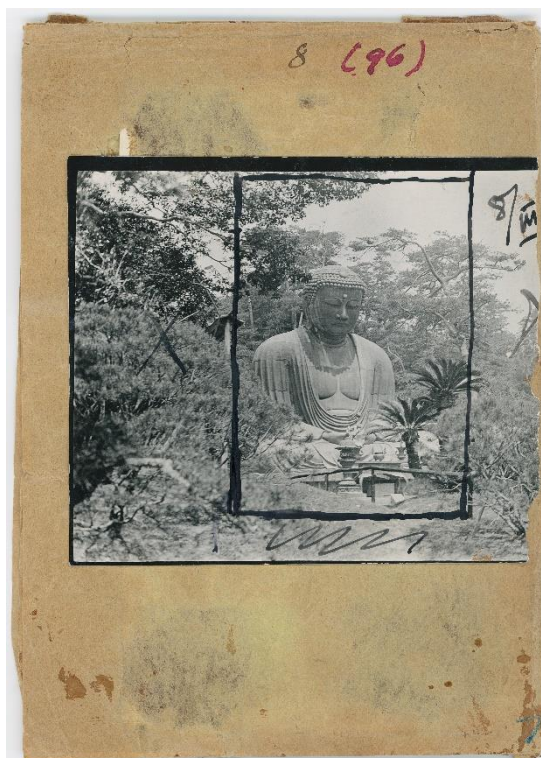
Posledním zajímavým artefaktem z pobytu v Japonsku v Archivu H+Z je část ručně lepené makety s rozmístěním fotografií pro knihu *Japonské jaro*. Havlasa na vybrané fotografie naznačil linkami a křížky požadované ořezy a výřezy. Nad fotografiemi je červenou propiskou nadepsané číslo požadované stránky. Některé fotografie se postupem času odlepily z papírového podkladu, díky tomu bylo možné je oskenovat také z druhé strany. Část fotografií vyvolal nebo nechal vyvolat na pohlednicový papír (Real Photo Postcard), obsahují ručně psané vzkazy, jednalo se tedy o pohlednice zaslané rodině do USA.

Srovnáním naznačených ořezů s výslednými ilustracemi v knize *Japonské jaro* můžeme vidět, že Havlasou naznačované požadované ořezy byly tiskařem dodržovány, i když často na úkor finální kompozice snímku. U dřívějších Havlasových cestopisů (například v knize *V kraji věčného Jara* z roku 1909) měly fotografické ilustrace různé dekorativní ořezy a poměry stran. U dřívějších cestopisů *Japonským vnitrozemím* a *Cesta bohů* se výrazné a necitlivé ořezy stále vyskytují. Havlasa od nich postupně upouští u pozdějších cestopisů.

96 Kamakura: socha Amidova, zvaná Daibutsu.

Obrázek 124 ořez fotografie v knize Japonské jaro, s. 96

Obrázek 125 Ha 1920, Bronzová socha Buddhy (Daibutsu) cca 11 m vysoká, 1913

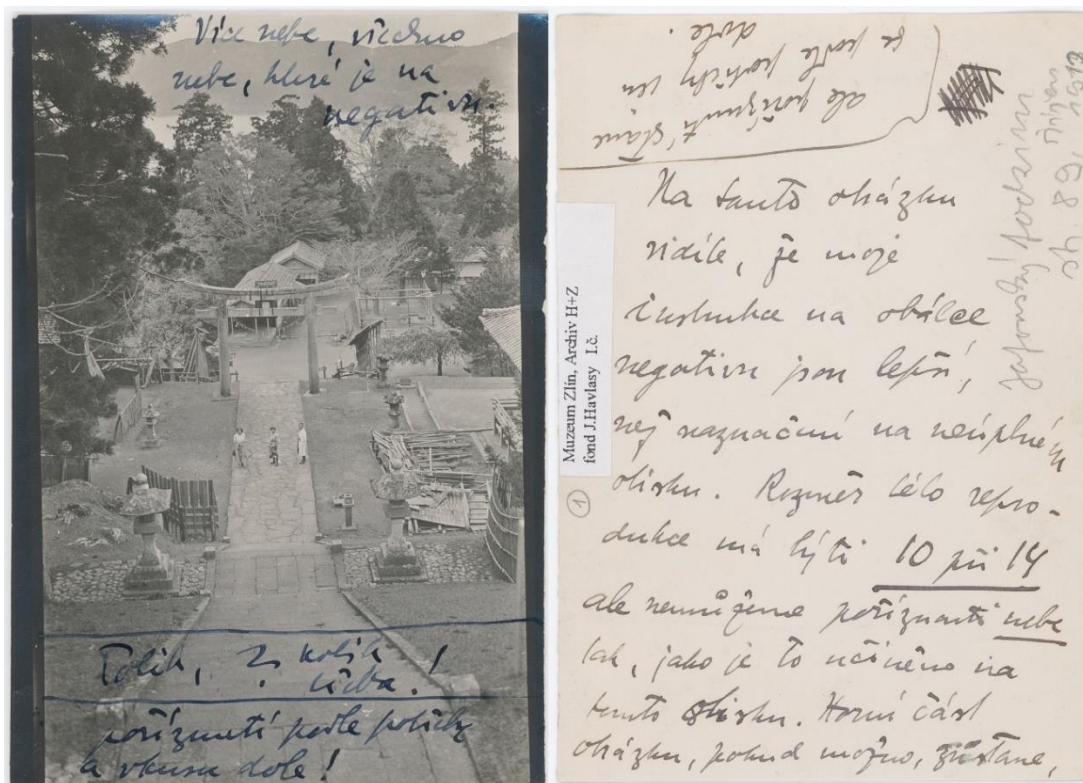

Obrázek 126 fotografie v knize *Japonské jaro*, s. 283

Obrázek 127 Ha 1943, svatyně Kasuga-no-miya (Kasuga), brána a dav poutníků, 1913

Fotografie školáků a učitele u chrámu v městečku Nara (Ha 1943) pochází původně z horizontálního negativu. Havlasa snímek použil, přestože je fotografie zaostřená na pozadí, obsahuje totiž informaci, kterou chtěl sdělit.

Obrázek 128 Ha 1763, souostroví Kinkwa-zan, instrukce pro tiskaře, 1912

Fotografie z vrcholku schodů u chrámu v Kinkwa-zanu byla použita v knize *Japonský podzim* (1930). Postava zcela vlevo je Elsie se sklápěcím fotoaparátém Kodak, uprostřed ženu v botách na podpatku a vpravo muže s deštníkem v ruce. Budova vpravo je zdemolovaná, vpravo vedle brány Torii je vidět ohrada pro zvířata. Jedná se o pozitiv, na kterém Havlasa naznačuje ořez fotografie pro použití do knihy. Na přední straně je znázorněn ořez, Havlasa zdůrazňuje nutnost zachování nebe podle negativu. Na zadní straně jsou další instrukce pro nakladatele nebo tiskaře.

„Na tomto obrázku vidíte, že moje instrukce na obálce negativu jsou lepší, než naznačení na neúplném otisku. Rozměr této reprodukce má být 10 při 14 ale nemůžeme pořizovati nebe tak, jako to učiněno na tomto otisku. Horní část obrázku, pokud možno, zůstane, ale pořizování stane se podle potřeby jen dole.“

Kromě pozitivů s instrukcemi a naznačenými ořezy posílal Havlasa do tiskárny také své originální negativy, které se po použití často vyhazovaly; to by vysvětlovalo jejich malé dochované množství. Po svém ročním pobytu v Japonsku vydal Jan Havlasa celkem čtyři fotograficky ilustrované cestopisy a šest románů a japonerií. Fotograficky ilustrované jsou pouze cestopisy, byť fotografie Havlasa ve svých knihách používal jako inspiraci k popisu skutečných míst, která sám navštívil.

„Jak již bylo řečeno vypravěč je vášnivým cestovatelem podnikajícím řadu několikadenních pěších cest po Japonsku. Jen ve sbírce *Zahrada splněné touhy* se s ním setkáváme během šestidenní cesty z Honšú na západ, při zdolání Fudži, při cestě do Nikka, odkud zamířil k jezeru

Čúzendži či při toulkách v provincii Šinšu (dnešní prefektura Nagano). Jedná se tedy veskrze o místa, která Havlasa sám navštívil a velmi dobře znal.“²³⁴

Po odjezdu z Japonska navštívili manželé Havlasovi v roce 1913 také Čínu, Hongkong, Singapur a Malajsii, kde strávili několik měsíců. Na základě zážitků a fotografií napsal Havlasa v roce 1926 cestopis *Malajské léto* ilustrovaný celkem 150 nepříliš kvalitními polotónovými reprodukcemi a 10 holarotypickými přílohami. Kapitoly věnované ostatním navštíveným zemím se objevují v cestopisech *Cesta kolem světa* (1915) a *Přes hory a doly* (1927).

Obrázek 129 Ha 1899, Pagoda v Sučau, Čína, 1913.

V Číně, ze které se v Archivu H+Z fyzicky dochoval zřejmě pouze snímek Ha 1899, fotografoval hlavně pouliční život, který se odehrává z velké části na loďkách, ale také třeba holiče či písaře se svými stánky přímo na ulici. Havlasa v knize *Přes hory a doly* zmiňuje, že kdyby byl milionářem, cestoval by po světě, fotografoval a vydával bohatě ilustrované knihy se jmény jako *Korálové útesy*, *Tisíc kilometrů po Ganze*, *Japonské květy* nebo *Mosty v Sučau*. Pro fotografie musíme do knih *Cesta kolem světa* a *Přes hory a doly*.

„... my máme kabin pět nebo deset, anebo vůbec všechny, které zbyly. Má to mnohé výhody. V jedné z těch kabin vyvolávali jsme své filmy ze Sučau, v jiné je sušíme. Dnes už jsem sešel z paluby do té sušárny asi desetkrát. Nemohu se nasytit pohledu na naše snímky ze Sučau. Fotomaniaukům netřeba vysvětlovat naši nenasytnost, ale i lidé fotografováním nezatížení snad pochopí, že je v tom něco pěkného mítí kterýsi výjimečný den v hrsti tak dokonale, že už nikdy

²³⁴ JIRKAL, Martin. *Japonsko v díle Jana Havlasy*. 2016. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky. Vedoucí práce Vaněk, Václav.

nám nemůže jen tak utéci. Každý ten obrázek, kterým jsme si zachytili drobný výsek života v onom městě, znamená také okamžik z našich životů, znamená droboučkový zlomeček onoho slunečného, na dojmy bohatého dne, kdy nebesa usmívala se na nás nahoře a Sučau dole.“²³⁵

V kapitole *Nebesa nahoře a dole* Sučau knihy *Přes hory a doly* si Havlasa pochvaluje, že až na asi dva záběry je většina fotografií dobře exponovaná i zaostřená. Dokonce uznává, že správně komponovaná, zaostřená, exponovaná, vyvolaná a ustálená fotografie mu dává uspokojení, kterého se mu často nedostává u psaní.

„Taková fotografická kořist mně dovede dát uspokojení, v jaké nikdy nemohu doufat u ničeho, co kdy napíšu. Ted' se mně to třebas zdá dost dobrým, anebo někdy i velmi dobrým, ale vezmu to do ruky o dej později anebo za rok, za několik let, a lidičky, to vám jsem tím disgustován, že bych už raději nikdy nenapsal ani řádky, a nejhorší ze všeho je to, že obyčejně věci, jež se mně přestaly líbit, vytrvale se líbí čtenářům a já jsem pak z toho jelen.“²³⁶

Dále se zamýšlí nad tím, jak se lidem s postupem času mění vzpomínky na konkrétní momenty nebo osoby, zatímco fotografie pořízená „*třebas na padesátinu vteřiny*“ obsahuje časem nezkraslené informace. Srovnává vzpomínky uložené v paměti pomocí citového kodaku a fotografie pořízené fotografickým přístrojem, který považuje za spolehlivější. Probírá se jednotlivými snímky z Číny, komentuje jejich obsah a množství textu, které by se o každé fotografii dalo do knihy napsat. Z toho je patrné, jak důležitou pomůckou byly pro Havlasovo psaní fotografie, které na svých cestách s manželkou společně pořídili.

*„Mohl bych se rozepsat o těch lidech, které vidět na obrázku: jeden z nich má ještě cop. Zase nějaký ten odstavec o uřezávání copů ted' za republiky. Je jasno, že důkladná kapitola dala by se napsati bez velikých obtíží jen o tomto jediném obrázku, který jsem vzal do ruky:“*²³⁷

²³⁵ HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 333.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 335.

„... čínský pouliční holič ...“

296

Obrázek 130 Čínský pouliční holič, *Přes hory a dolů*, 1938, s. 296

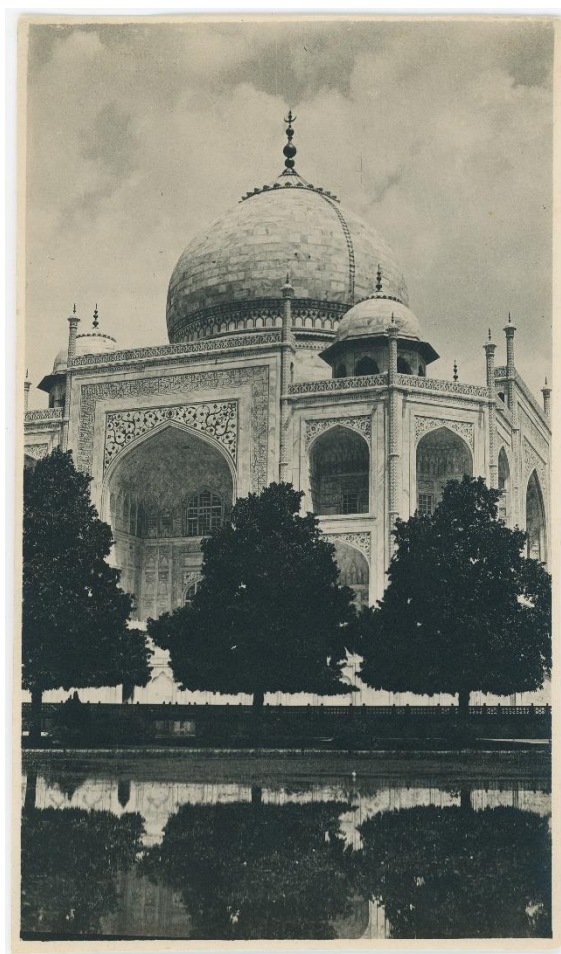
Havlasova fotografie ukazuje důležitý moment v historii Číny. Dlouhý cop totiž představoval původní znak etnické identity tzv. džürčenských kmenů. Představoval symbol vzpoury i poroby. Jeho nošení bylo nejprve pod trestem smrti nařízeno mužské populaci jako symbol porážky dynastie Ming. Později bylo na přelomu 19. a 20. stol. ustříhávání copu gestem odporu vůči mandžuské vládě.

*„Pravil jsem, že nikdo v Sučau se nevzepřel naší nezakryvané fotografické indiskrétnosti: může být lepšího dokladu o té věci, než právě tato monumentální a současně žánrová momentka? Vpředu čínský pouliční holič s nejnmutnějšími paraferáliemi svého zaměstnání. Stojí u sedícího občana, jemuž právě vyholuje temeno hlavy. Rovnou za nimi boční stěna brány, na okraji olepená pestrobarevnými plakáty s reklamními ideografy. V pozadí rýsuje se mohutná pagoda. ... Jsem nezřízeně hrd na tento obrázek, ale když se už tak dobře povedl, nevím, proč bych jej neměl nechat, aby mluvil nejen za sebe, nýbrž i za mne. Ten holič vyznačuje se jedním z nesčetných účesů moderní Číny republikánské, jež teprve hledá, jakou pánskou módou by nahradila dřívější vyholování hlavy a ponechání vlasů jenom tam, kde tvořily známý cop, ovšem nejčastěji nastavovaný.“*²³⁸

Někteří muži nosili dlouhé coby i po pádu dynastie Qing v roce 1911. Konec dlouhých copů představoval rok 1922, kdy si sesazený císař Puyi cop sám ustříhl.²³⁹

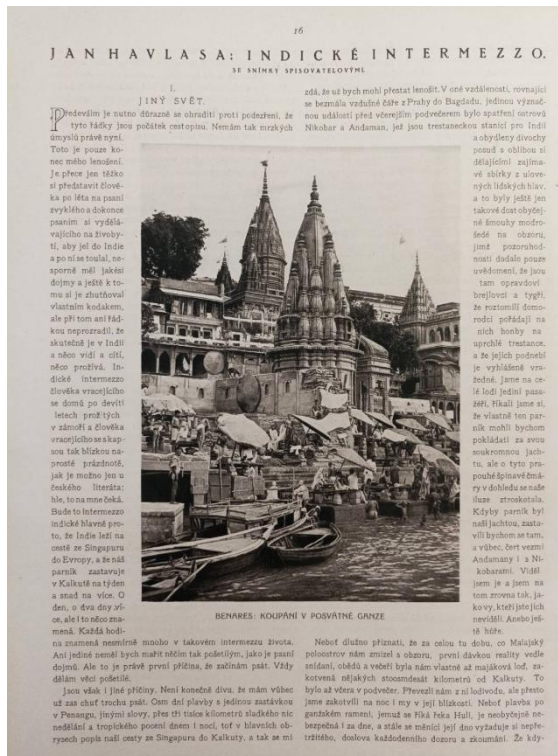
²³⁸ HAVLASA, Jan. *Přes hory a dolů: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 354.

²³⁹ ŠINDELÁŘ, Pavel. *Etnografie Číny*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-7049-3, s. 32.

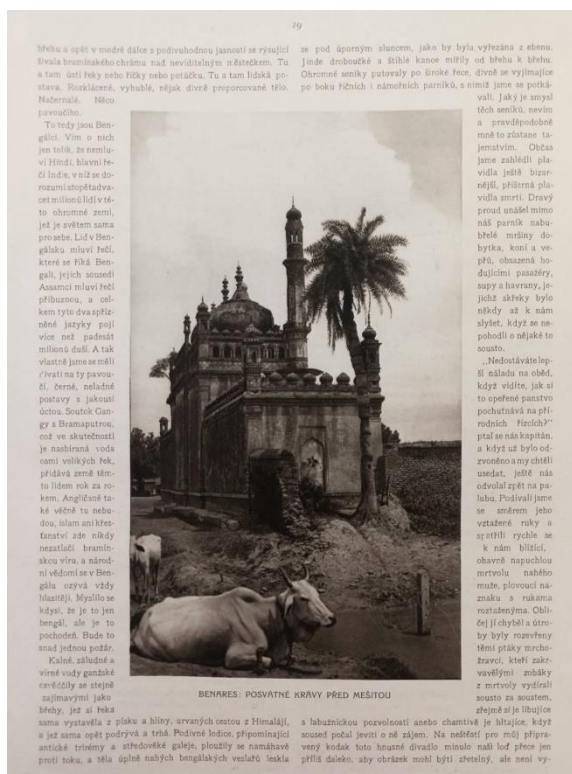

Obrázek 131 Ha 1888, Taj Mahal, Indie, 1913.

Kapitola *Indické intermezzo* se objevuje ve třetím vydání knihy *Přes hory a doly* z roku 1938. Obsahuje celkem 48 fotografických reprodukcí z návštěvy Indie. V originálních pozitivěch se v archivu H+Z dochovalo pouze 17 fotografií z této cesty z roku 1913. Dalších 6 fotografií pochází z roku 1929, kdy Havlasa Indii navštívil znovu během cesty opiové komise. Samostatná kniha s fotografickými ilustracemi z Indie nikdy nevyšla. Nejvyšší a největší hlubotiskové fotografické reprodukce z Indie bez dekorativních výřezů a ořezů vycházely jakou součástí jeho cestovatelských reportáží v časopise *Zlatá Praha* v roce 1927.

Obrázek 132 Ukázka fotografické reportáže z Indie Indické intermezzo, Zlatá Praha, 1927, s. 16

Obrázek 133 Ukázka fotografické reportáže z Indie Indické intermezzo, Zlatá Praha, 1927, s. 19

Teprve v těchto reportážích a v cestopise *Přes hory a doly* (třetí vydání z roku 1938) nechal Havlasa naplno vyznít své krásné cestovatelské fotografie, navíc otištěné kvalitním hlubotiskovým procesem. Také cestopisy *Japonský podzim* a *Japonské jaro*, které vyšly až ve třicátých letech, obsahují pouze (o něco menší) kvalitní hlubotiskové reprodukce.

Obrázek 134 Ha 3585, Pohlednice zaslaná do USA 30. 3. 1914(?), Rakousko-Uhersko, poč. 20. stol.

1913–1920 Cestovatelské přednášky a literární tvorba

„Spisovatel Jan Havlasa zpět do vlasti. Český spisovatel Jan Havlasa navrátí se v polovici října t. r. zpět do vlasti z cesty kolem světa. Dlouhých devět roků bloudí už cizinou. Jan Havlasa mešká nyní déle jednoho roku v Japonsku. Žil na př. přes půl roku na Ostrovech bohů, které jsou západní částí Tahitského neboli společenského Archipelagu. Kraj ten, světu dosud téměř neznámý, Objevil kapitán Cook. Na některých z ostrovů jediný běloch tam žijící je — francouzský žandarm. V některých místech byl Jan Havlasa se svojí chotí, jež jest na cestách jeho věrnou a neohroženou družkou, prvními bělochy, kteří kdy do končin těch zavítali. Ze své téměř desítileté pouti světem přinese Jan Havlasa bohatou kořist, 1500 barevných diapositivů, které vesměs zhotovil z negativů vlastních. Spisovatel Havlasa uspořádá po Čechách celou řadu přednášek; prvou, jež bude v Čechách kolem 15. října, věnuje Jednotě českých novinářů.“²⁴⁰

Po více než devítiletém putování po světě začal Havlasa v roce 1913 pořádat cestovatelské přednášky s promítáním vlastních fotografických světelných obrazů. Mnohé z nich si pro tento účel nechal vyrobit a kolorovat v Japonsku. Diapositivy se bohužel fyzicky nedochovaly, existuje o nich alespoň několik psaných zmínek, např. v podobě dochovaných plakátů na přednášky, v knihách a dopisech. Manželé spolu postupně navštívili mnoho měst v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, a tak měla Elsie poprvé v životě možnost poznat zemi, ze které její rodina odešla v polovině 19. stol. do USA. Zážitky a fotografie z cesty kolem světa byly pro Havlasu v následujících letech zdrojem inspirace při psaní románů i cestopisů. Fotografická pohlednice z 5. listopadu 1913, kterou poslala Elsie své sestře Bernice do Kalifornie, zmiňuje přednášky v Mladé Boleslavi a Jičíně (kde měl Havlasa sestřenicu).

Obrázek 135 Ha 3638, Fotografická pohlednice o přednáškách J. Havlasy, 1913

²⁴⁰ Národní listy. Praha: Julius Grégr, 26.4.1913, 53(113, ranní vydání), s. 3. ISSN 1214-1240. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/vkol/uuid/uuid:0e7457d0-8f0f-11dd-b193-000d606f5dc6>

V Archivu H+Z se dochovaly textové předlohy cestovatelských přednášek *Ostrovny bohů* (Tahiti) – 44 listů s poznámkami a seznamem diapozitivů k promítání, *Příroda a lidé Tahiti* – 44 listů textu a poznámek, *V Japonských horách* – 33 listů textu a poznámek včetně části seznamu diapozitivů, *Cesty po Malajsku* – 10 listů textu a poznámek (pouze 1. část přednášky), *První dojmy v říši vycházejícího slunce* – 57 listů textu a poznámek, projekční zpravodaj č.1 – nabídky zapůjčení přednášek s promítáním včetně přednášek Jana Havlasy.

„Spisovatel Jan Havlasa pořádá již několik týdnů vždy v neděli a pondělí ve Svazu Osvětovém přednášky o své cestě kolem světa s barevnými obrazy. Přednášky těší se veliké oblibě obecnostva a malý poměrně sál ve škole u Sv. Trojice je téměř přecpán. Pan Havlasa je rovněž horlivým spolupracovníkem Českého Svazu.“²⁴¹

V únoru 1914 se vydali manželé Havlasovi podruhé na Moravu, v plánu bylo 17 přednášek za 18 dnů. Na fotografické pohlednici s podobiznou svého otce, zaslané sestře své ženy Blanche Hermanové, píše Havlasa, že má v plánu uspořádat přednášku také pro chudší obyvatele, aby je „posílil v jejich nejisté pozici na hranici s německým územím“.

Obrázek 136 Ha 3564, Elsie před plakátem na přednášku v Prostějově, 1913

²⁴¹ Pokrok západu: týdeník politický, poučný a zábavný. Omaha: [Edward Rosewater], 17.3.1915, 44(35), s. 5. ISSN 2469-2859. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/nm/uuid/uuid:5f8cf89b-30d9-11e7-b9d0-005056ba013a>

Obrázek 137 Ha 3596. Muži s cedulí k přednášce Jana Havlasy ve Dvoře Králové, 1913?

Tobli z města Břk v Krasu. Tř, 20. 1.

dva nové krasu obk v vyhledání d. obk.

OBCNI DŮM KRÁL. HLAV. MĚSTA PRAHY

+++

Ve čtvrtek dne 11. října 1917.

PŘEDNÁŠKA

spisovatele a cestovatele

JANA HAVLASY:
Z NEZNAMÝCH KRAJŮ JAPONSKA
 Rok potulek po Říši vycházejícího slunce.
 S doprovodem 200 světelných obrazů, zhotovených dle původních
 snímků cestovatelových a kolorovaných japonskými umělci.

ZAČÁTEK PŘESNĚ O 7. HOD
KONEC O 9. HOD.

Ceny míst (včetně s dávkou):
 Křeslo K 2 20, I. místo K 1 80, II. místo K 1 40,
 k stání 70 hal.

Předjádzej vstupenek: Fr. Ad. Urbánek a synové u Národního divadla, Mojmír Urbánek v Mozartu, A. Truhlářova na Václavském náměstí v „Koruně“ a „na Košku“, jakž i v radnici Staroměstské a v dalších. — — — Posvětili k přednášce Havlasova bývalí navahy, doporučuje se zakoupiti vstupenky o několik dní dříve tím spíše, že Jan Havlasa přednáší zas po prvé po dlouhé době.

Tiskem „Lait“ + Nakladem vlastním.

Obrázek 138 Plakát na cestovatelskou přednášku Jana Havlasy z roku 1917, vlastní fotografie.

Plakát z roku 1917 zvučí na Havlasovu přednášku o Japonsku. Havlasa měl za sebou roční vězení a několikaměsíční pobyt v blázinci, aby se vyhnul narukování do armády. Nepřestal psát ani ve vězení na Hradčanech, kde si odpykával trest za napsání brožurky *Vztah osadní politiky ke světové válce* (1914). V knize *Kvetoucí nopály* (1928) otiskl kapitolu s názvem *Myška*, kterou napsal ve vězení v roce 1916.

„Jediné okno a jediné dveře. Mezi nimi nic, než šero a já. To šero sem přišlo oknem, já dveřmi. Neboť v okně jsou mříže. To šero ovšem zas odejde zítra ráno, ale já tu zůstanu. Neboť ty dveře jsou zamčeny.“²⁴²

V letech 1913-1920 zvládl Havlasa kromě desítek cestovatelských přednášek po městech Čech, Moravy a Slezska, dokončit a vydat téměř dvacet knih povídek, románů a cestopisů. Některé vyšly v tomto období ve druhém i ve třetím vydání a Havlasa pokaždé nové vydání knihy lehce upravil nebo doplnil. Fotografiemi z cest ilustroval cestopisy *Cesta kolem světa* (1915) a *Světla dalekých přístavů* (1915), inspirovaly jej také při psaní románů a povídek.

Prvním cestopisem shrnujícím cestovatelské zážitky z cesty kolem světa je kniha *Cesta kolem světa* (1915). Obsahuje 302 reprodukcí fotografií Elsie a Jana Havlasových (jako jedna z mála Havlasových knih specifikuje, že autory fotografií jsou oba), a dalších 25 příloh podle jejich snímků. Přílohami jsou myšleny akvarely Antonína Brunnera podle fotografií. Například na straně 289 se nachází akvarel s názvem „*Sučau v severní Číně, „Čínské Benátky“*“. Originální fotografie, která byla předlohou pro tento akvarel, se nachází v archivu Náprstkova muzea.

Obrázek 139 Jan Havlasa, *Sučau v severní Číně, Cesta kolem světa*, 1915, s.289

Knihy obsahuje zážitky a fotografie z Arizony, Kalifornie, San Franciska po zemětřesení v roce 1906, přičemž několik kapitol je věnováno pobytu ve Francouzské Polynésii. Nechybí popis cesty lodí ze San Franciska přes Havajské ostrovy do Japonska, kapitoly věnované japonskému venkovu a chrámům, výstup na horu Fuji nebo popis výpravy na ostrov Hokkaidó za původním

²⁴² HAVLASA, Jan. *Kvetoucí nopály*: zlomky života: 1904-1928. Praha: Česká grafická Unie, 1928.

kmenem Ainů. Poslední třetina knihy obsahuje zážitky a fotografie z Číny, Malajsie, dnešního Thajska a Indie. Úplný závěr je věnován popisu cesty přes Suezský průplav a návratu do Prahy.

Obrázek 140 Ha 1825. Hongkong a Victoria Peak, pohled z paluby lodi Persia, 1913

Fotografie Ha 1825, pohled na Hongkong z lodi Persia. Snímek byl použit do knih *Cesta kolem světa* i *Malajské léto*. Ve zbylé části cesty z Japonska do Evropy věnoval Havlasa nejvíce prostoru cestě po Malajsii a Thajsku (tehdejší Siam). O zážitcích z těchto dvou zemí napsal cestopis *Malajské léto* (1926). Kniha vyšla dva roky po prvním japonském cestopise *Japonským vnitrozemím* (1924) a ve stejném roce jako *Cesta bohů*. *Malajské léto* shrnuje zážitky od doby, kdy na lodi Persia v polovině května 1913 opustili Havlasovi Japonsko, až do 11. září 1913, kdy zakotvili v přístavu v Adenu. Kniha je ilustrovaná celkem 150 černobílými polotónovými fotografickými reprodukcemi a 10 holarotypiemi, rovněž podle Havlasových fotografií. Archiv H+Z obsahuje pouze 11 dochovaných snímků, Náprstkovo muzeum schraňuje pouze duplikáty, které Havlasa použil pro knihu *Cesta kolem světa*. Většina fotografií z knihy *Malajské léto* je zřejmě ztracená.

»...s černou tabulí, na níž se bělalo arabské písmo...«

Obrázek 141 Reprodukce z knihy *Malajské léto*, 1926, s. 167

Havlasovy fotografie z let 1912-1913²⁴³ obsahují zejména krajinné výjevy, rostliny, zvířata, památky a pamětihodnosti, chrámy, náboženské obřady, portréty místních obyvatel a nechybí ani portréty Elsie, skupinové portréty s přáteli a Havlasovy oblíbené autoportréty. Z dochovaných negativů, pozitivů i knižních ilustrací je vidět, že fotografoval systematicky tak, aby měl dostatek různorodého obrazového materiálu k ilustrování cestopisů, psaní románů a pro potřeby promítání během cestovatelských přednášek. Stále se v jeho tvorbě objevuje jedna technická nedokonalost, a sice časté zaostřování na pozadí, za fotografovaný námět. I tak je na fotografiích vidět, jaký udělal jako fotograf za posledních několik let pokrok, jeho snímky velmi dobře obstojí ve srovnání s našimi dalšími cestovateli – fotografy. Po návratu z cesty kolem světa fotografuje hlavně svou ženu Elsie, rodinu a přátele při různých společenských událostech a výletech. Tyto fotografie mají osobní charakter a nesloužily nikdy k ilustrování knih nebo jako obrazový doprovod při přednáškách.

Obrázek 142 Ha 2010, skupinový portrét zaostřený na pozadí, Siam, červenec 1913

²⁴³ Havlasa nepsal své cestopisy chronologicky, podle toho, v jakém pořadí navštěvoval jednotlivé země, ale na přeskáčku, což může být matoucí. Např. kniha *V brazilských horách* vyšla v roce 1925 (pobyt 1920-1924), ale kniha *Malajské léto* vyšla v roce 1926 (pobyt 1913), kniha *Cesta bohů* vyšla také v roce 1926 (pobyt 1912), *Kouzlo laguny* v roce 1928 (pobyt 1910) a *Japonský podzim* vyšel v roce 1930 (pobyt 1912).

Obrázek 143 Ha 3701, inscenovaná fotografie na saních, 1914

Obrázek 144 Ha 3695, U Dufků ve Světlé nad Sázavou, 1914

Obrázek 145 Ha 3656, Elsie v bytě ve Světlé nad Sázavou, 1914

V roce 1917 vyšla u nakladatele B. Kočího v Praze v rámci série *Umělecké snahy* sada 10 barevných dopisnic s názvem *Z cest Jana Havlasy I*. Číslice měla zřejmě naznačovat, že jde o první sadu dopisnic, nicméně další sada už nikdy později nevyšla. Šlo o v pořadí 16. sadu dopisnic. Dříve vyšly např. dopisnice Františka Bílka – *Křížová cesta* (14 reprodukcí plastik), J. J. Tissota – *Život Kristův* (prvních dvacet reprodukcí), B Vavrouška – *Svérázné velikonoční gratulace* (10 světlotiskových dopisnic podle fotografií) nebo Augusta Rodina – *Vynikající díla* (20 zdařilých reprodukcí předních děl sochařského génia současného).

Zajímavé je, že zatímco fotografické reprodukcce Rodinových soch vyšly pro dopisnice jako fotografické světlotiskové předlohy, u Havlasových fotografií (ale také u fotografií B. Vavrouška) sloužily fotografie pouze jako předlohy. Havlasovy fotografie pro potřeby dopisnic barevně ztvárnil Antonín Brunner (1881-1958),²⁴⁴ ale jméno autora se na dopisnicích ani na originálním papírovém přebalu bohužel neuvádí. Navíc muselo dojít k chybnému přečíslování samotných dopisnic, protože jejich číselné označení na zadní straně neodpovídá slovnímu popisu u číslování v papírovém přebalu.

- Dopisnice č. 1 se podobá fotografii Havl 1/13-33, ale o kopii této fotografie se nejedná.
- Dopisnice č. 2 velmi podobná částí fotografie Havl 1/13-19, která se nachází v archivu Náprstkova muzea v Praze, v knize *Cesta kolem světa*, str. 394.
- Dopisnice č. 3 odpovídá fotografii Ha 3800.
- Dopisnice č. 4 odpovídá fotografii Ha 1679
- Dopisnice č. 5. Vistárie a azalky v Tokiu (Japonsko)
- Dopisnice č. 6 odpovídá fotografii Ha 1975
- Dopisnice č. 7 odpovídá fotografii Ha 3808.
- Dopisnice č. 8 odpovídá fotografii Ha 1929 – použita na obálku knihy *Cesta kolem světa* (naznačen ořez)
- Dopisnice č. 9 Budhistický chrámek v Čehý na poloostrově Malace. Původní fotografická předloha pro tuto dopisnici se v Archivu H+Z zřejmě nedochovala.
- Dopisnice č. 10 odpovídá fotografii Ha 2152, i když na původní fotografii je zcela vlevo vidět dítě v náručí matky, které se důsledkem delší expozice rozmazalo. Antonín Brunner se rozhodl zcela logicky na dopisnici dítě vynechat.

Obrázek 146 Dopisnice č.6, (podle snímku Ha 1975) Chrámové nádvoří na posvátné japonské hoře Nikko. Antonín Brunner, 1917

²⁴⁴ Antonín Brunner je uveden v Havlasově knize *Cesta kolem světa* (1915) jako autor obrazových příloh. Ilustrace na obálce knihy je shodná s dopisnicí č. 8 *Kvetoucí sakury na Edogawě*.

Obrázek 147 Ha 2152_2, Havlasa a Papao na ostrově Tahaa, Francouzská Polynésie, 1910

Obrázek 148 Z cest Jana Havlasy, dopisnice č. 10, Antonín Brunner, 1917

Důvodem pro přemalování Havlasových pohlednic Antonínem Brunnerem mohl být požadavek nakladatele B. Kočího nebo samotného Havlasy, že dopisnice mají být barevné. Havlasa fotografoval pouze na černobílé negativy a barevná fotografie byla na začátku 20. stol. velmi složitá a pomalá, ať už se jedná u autochrom pracující s obarvenými zrnky škrobu nebo např. ušlechtilé gumotisky, jejichž výroba byla také velmi pracná a zdlouhavá. Ani reprodukční techniky neumožňovaly na začátku století snadný barevný tisk ve velkém množství. Barevná litografie se začala používat ve větší míře až od 30. let 20. stol.²⁴⁵

²⁴⁵ BALEKA, Jan. *Výtvarné umění: výkladový slovník : (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0609-5, s. 38.

Obrázek 149 Ha 706, Elsie Havlasová a tři muži na kameni u vodopádu Maromba, Brazílie, 1921

1920-1924 Brazílie

Havlasa byl prvním velvyslancem československého státu v Brazílii. Následující roky nebylo jeho jedinou náplní cestování, fotografování a psaní zápisků, přesto se mu za necelé čtyři roky v diplomatických službách podařilo nashromáždit dostatek psaného i obrazového materiálu ke třem zamýšleným cestopisům. Vydát se mu však podařilo pouze prostřední fotograficky ilustrovaný cestopis s názvem *V brazilských horách* (1925). Na konci knihy Havlasa přiznává, že první knihou z trilogie bude *Záliv sta půvabů*, ovšem třetí plánovaná kniha tehdy ještě neměla jméno. Pátrání v Havlasových diářích odhalilo v zápisu z 26. prosince 1926 seznam hotových, rozpracovaných i zamýšlených knih a mezi nimi trojici věnovaných právě Brazílii. Třetí kniha měla nést název *Na pokraji pralesa*. První a třetí brazilská kniha nikdy nevyšly.

Obrázek 150 Ha 731, Jan Havlasa vyměňuje film ve svém kodaku, Brazílie, 20. léta

V dochovaném deníku je u poznámky k těmto knihám perem dopsaná hvězdička, u které na dolním okraji stránky stojí „napsat“. Je možné, že části dalších dvou brazilských cestopisů použil v roce 1927 do knihy *Přes hory a doly*, která obsahuje kapitoly ze všech doposud navštívených zemí. V ní je celkem 21 cestopisných brazilských črt, rozdělených do třech kapitol a celkem 95 fotografických hlubotiskových ilustrací. Některé jsou shodné s fotografiemi v knize *V brazilských horách*, občas se liší velikostí výřezu. Stejně jako v případě předchozích Havlasových cestopisů i zde platí, že některé použité fotografie se fyzicky nedochovaly a existují již pouze jako ilustrace v těchto dvou knihách.

„Nikdo by nevěřil, jak těžko psát o kráse, když jsem byl obklopen její přemírou. A jsem jí obklopen ještě i v tomto okamžiku. Je teskno pomyšlení, že za pouhý týden to vše bude již pouhou vzpomínkou. Z mé Gavey, z Itatiaye, z Varhanového pohoří zbude mně jen kupa snímků a kniha určená k tomu, aby byla prostředním svazkem z oněch tří, které hodlám věnovati svým dojmům a zkušenostem z Brazílie.“²⁴⁶

²⁴⁶ HAVLASA, Jan. *Cesty po světě, 4: V brazilských horách*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1925, s. 343.

K cestování a poznávání jednotlivých brazilských států využíval jednak oficiální pracovní návštěvy, ale také veškeré volné chvíle. Mezi dochovanými snímky můžeme najít vzácné fotografie budovy první československé legace a přilehlé zahrady, kterou pomáhali s Elsie vlastnoručně založit a osázet. Sběrka exotických rostlin a orchidejí se brzy stala pověstnou mezi ostatními světovými velvyslanci. Svůj zájem o flóru a faunu Brazílie manifestoval například apelem na československou vládu o vytvoření speciální pozice pro mladého přírodovědce, jehož pracovní náplní by bylo shromažďování rostlinných a živočišných sbírek pro československé sbírkové instituce.

„Vždyť jen v zahradě čs. vyslanectví v Riu de Janeiro jest možno kdykoliv odstřeliti jakýkoli počet kolibríků, papoušků a všelijakých pestrých ptáků, je možno nachytat sta a tisíce motýlů denních i nočních, barev a tvarů věru až neuvěřitelných, možno tam nasbírat orchidejí a nachytat vačíc a metrových iguan, možno si tam naschránět veletucty kudlanek a hmyzů ještě bizarnějších, nějakou tu opičku, tu i tam nějaký had by se naskytl.“²⁴⁷

Obrázek 151 Ha 490, pohled na budovu československé legace v Brazílii, 20. léta

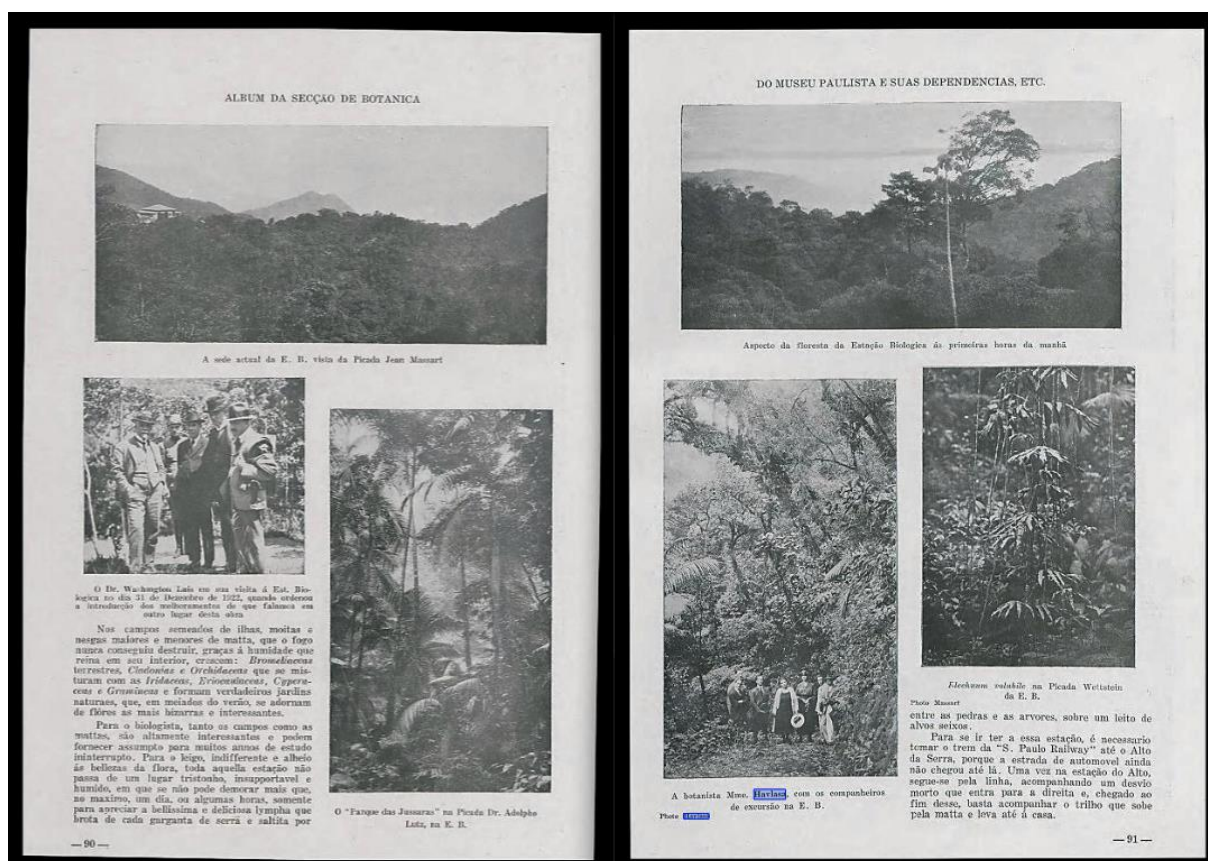
Pozitiv Ha 490 byl na schodech a v pravé dolní části neobratně retušován tužkou. Jan a Elsie stojí vzadu mezi květináči.

²⁴⁷ Národní listy. Praha: Julius Grégr, 16.9.1922, 62(254, večerní vydání), s. (1). ISSN 1214-1240.

Obrázek 152 Ha 525, čínský vyslanec s dcerami na návštěvě československého vyslanectví, 20. léta

Havlasa se díky svým přírodovědným znalostem stal členem Brazílské akademie věd, a dokonce byl jmenován členem brazilského Národního muzea. Několik jeho fotografií bylo v roce 1925 otištěno v *Albu* botanického oddělení muzea v São Paulo.

Obrázek 153 Havlasovy fotografie v botanickém albu muzea v Sao Paulu, 1925

Díky své přátelské povaze se Havlasovi stali vyhledávanými společníky a účastníky mnoha přírodovědných výprav do tropických lesů nebo výstupů na nejvyšší hory v okolí. Jako velvyslanec měl Havlasa k dispozici také služební automobil, který je na fotografiích označen československými vlajkami.

Obrázek 154 Ha 691, Elsie a její sestra Bernice u služebního automobilu, Brazílie, 20. léta

Ve volných dnech pořádali manželé Havlasovi výlety automobilem, na koních nebo i lodí do tropického lesa v okolí Ria de Janeiro, k vodopádům Iguazú nebo na vrcholky hor Varhanového pohoří. Z následující ukázky je dobře patrné, jak malý a skladný sklápěcí fotografický přístroj na svitkové filmy usnadňoval Havlasovi fotografování, zvláště v porovnání se zážitkem Alberta Vojtěcha Friče. Ten vozil v Jižní Americe fotografickou výbavu na koni a mezkovi a rozbalit a nachystat přístroj pro jediný snímek na skleněné desky mu zabralo i několik desítek minut.

„Že počasí na úbočích horských bylo ještě nepříznivější, než ve výšinách, poznáváme podle bláta, do něhož koně zapadají místy skoro po kolena. Přes to však těžko je udržeti, zdají se spěchatí dolů ještě více, než my, a kdykoli chci se zastaviti, abych se sedla fotografoval, musí se zastaviti celá naše kavalkáda a i pak mám se svým koněm potíže, než jej přemluvím k chvilkové nehybnosti. ... Teď zase já bych chtěl spěchat s deštěm o závod, abych zachránil exponované filmy po kapsách a kodak, na něž obal jsem šťastně zapomněl v Riu, ale můj kůň nabyl zatím jistoty, že jedeme domů a pozbyl zájmu na chvatném zajištění této eventuality.“²⁴⁸

²⁴⁸ HAVLASA, Jan. *Cesty po světě, 4: V brazilských horách*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1925, s. 189.

Obrázek 155 Ha 736, Elsie a další členové výpravy na koních, Brazílie, 20. léta

Ve 20. letech již byly fotografické služby natolik rozvinuty, že si Havlasovi nemuseli sami vyvolávat negativy, tak jako to dělali o deset let dříve v Japonsku nebo ve Francouzské Polynésii. Je možné, že jako velvyslanec neměl Havlasa tolik času, aby si filmy mohl vyvolávat sám, i kdyby to sám chtěl.

„Dnes jsem si v městě vyzvedl vyvolané negativy oněch pohledů. Dopadly skvěle. Nikdo by nevěřil, že něco takového lze si vyfotografovati takřka uprostřed milionového města, Je to vlastně proto, abych se mohl jimi pochlubit, že jsem vůbec napsal tuto črtu, k níž už možno připojit jen tolik: hlava mne přestala bolet, než jsem se dostal zpět na cestu. Totiž, zapomněl jsem že vůbec mám nějakou hlavu. Bolelo mne asi deset míst na těle, kde jsem si natloukl. Ale byl jsem příliš naplněn krásou, kterou jsem viděl tam shora a kterou jsem si odnesl ve svém kodaku na památku, abych dbal takových maličností, jako několika modřin. Skoro pyšně jsem si je spočítal, když o něco později jsem se převlékal na večerní hostinu. Kde na světě mohl by člověk prožít takovou hodinku mezi odpoledním úřadováním a večerní povinností, jako dnes já říkal jsem si povděčně.“²⁴⁹

V archivu se nachází také množství fotografií z oficiálních událostí, Havlasa tedy nemohl být autorem (např. Ha 636). U několika snímků krajín, jedná se hlavně o pohledy na Rio de Janeiro z okolních kopců, je možné na zadní nebo přední straně rozeznat jméno fotografa nebo ateliéru, Havlasovi si tedy několik snímků koupili jako suvenýry nebo je dostali darem (např. Ha 775).

²⁴⁹ HAVLASA, Jan. Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 737.

Obrázek 156 Ha 636, Havlasa ve fraku před palácem Catete, Brazílie, 20. léta

Obrázek 157 Ha 775, Pohled na Rio de Janerio, Photo Lopes Rio, Brazílie, 20. léta

V knize *Přes hory a doly* (třetí vydání z roku 1938) v části *Poslední brazilské zápisky* se v kapitole *Sběratel negativů se zpovídá* můžeme dozvědět několik podstatných informací o Havlasově fotografické tvorbě. Kapitola samotná vznikala pravděpodobně ještě v Brazílii těsně před odjezdem Havlasových zpět do Československa v roce 1924.

„Dávám se právě tak nerad spouštávat úzkoprsými negativy jako kdokoli jiný, a od nejtěplejšího dětství mně zakázané ovoce chutnalo ze všeho nejvíce. A přece jsou negativy, jež jsou mi drahé, a k nimž se pořád vracím. Je jich dokonce několik tisíc, jsou pěkně uloženy v albech, a na ta alba mám vždy nějakou důkladnou skříň anebo při cestování kufřík, který nepustím s očí. Jak

důvtipný čtenář už dávno pochopil, jsou to negativy fotografické, a poněvadž sklo je věc křehká, těžká a neskladná, odjakživa jsem fotografoval jenom na filmech. Do alba docela maličkého se jich vejde několik set. Tak malá knížka o sto papírových kapsách, že se pohodlně vejde do náprsní kapsy, a je v ní navždy zachyceno aspoň tři sta krásných obrázků z mého života. Knížek toho druhu mám celou sbírku, a ještě spousty negativů nejsou dosud srovnány, zařaděny, definitivně uloženy.“²⁵⁰

Havlasa potvrzuje, že fotografuje pouze na svitkový negativ, zamýšlí se nad negativem a jeho kvalitou a možnostmi, potvrzuje tak fotografické znalosti převyšující úroveň znalostí tehdejších amatérských fotografů, kteří se procesem vyvolávání filmů zvětšování fotografií sami nezabývali.

„I nejdokonalejší fotografická kopie je pouze vyhověním jedné z četných kvalit negativu, a vždy jsou při tom některé jeho vlastnosti a zvláštnosti aspoň částečně potlačeny, nezmizely-li beze stopy. Chtějte dostat vše, co je ve světlech a ztratíte stíny; kopírujte pro oblaka a ostatek vám zčerná; uplatněte bohaté detaily stínů a ztratíte oblaka; tiskněte to měkce a tiskněte to tvrdě, a vždy něco jiného se na vás dívá z otisku. Ale v negativu je vše, a dívající se naň, okoušíte rajských slastí. Negativ je vždy krásný slib, pozitiv obyčejně zklamání, anebo aspoň kompromis.“²⁵¹

Obrázek 158 Ha 941, Elsie Havlasová na verandě budovy československého velvyslanectví v Brazílii, 20. léta

²⁵⁰ HAVLASA, Jan. *Přes hory a dolů: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 750

²⁵¹ Tamtéž.

Obrázek 159 Ha 730, Elsie převíjí film ve svém kodaku při projížďce lodí, Brazílie, 20. léta

Historicky cenné jsou také snímky lodi Legie, která po poruše zakotvila nedaleko Rio de Janeiro. Tato loď převážela na konci první světové války legionáře z Vladivostoku do Evropy. Později se stala součástí Československé rejdářské společnosti koncernu Legiobanky.

„Toto vše a ještě mnohem více mně šlo hlavou, když před několika dny jsme po zářící hladině zálivu byli unášeni k naší „Legii“. Budiž na ni žalováno, že sem nepřiplula o vlastní vůli, Byla k tomu donucena náhlou havárií, a teď jí tu sháníme nějaký dodatečný náklad, aby zakotvení a prodlení v Riu de Janeiro nebylo jí příliš velkou škodou na její pouti mezi Buenos Aires a Hamburkem.“²⁵²

Obrázek 160 Ha 738, Havlasovi a česká posádka lodi Legie, 20. léta

²⁵² HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 713.

Fyzicky se v Archivu H+Z dochovaly pouze dva snímky Legie (Ha 738 a Ha 739). Na stranách 734-736 knihy *Přes hory a dolů* jsou další tři celostránkové fotografické ilustrace pohledů z paluby lodi Legie na pobřeží a slavnou Homoli v Rio de Janeiro.

Kromě fotografií z Brazílie jsou součástí archivu také pozitivy z Itálie, které nebylo možné kvůli absenci datace a popisků přesně časově zařadit. Fotografie pocházejí s největší pravděpodobností z roku 1922 nebo 1923. Havlasa byl totiž na základě podivných vykonstruovaných obvinění jednoho ze svých podřízených dne 1. června 1922 nařízením ministerstva zahraniční věci odvolán z Brazílie do Československa.²⁵³ V Benátkách se tedy zastavil buď na své cestě do Prahy, nebo o necelý rok později při cestě zpět do Brazílie. Na zhruba 30 snímcích můžeme kromě manželky Elsie vidět také Havlasovu matku u různých pamětihodností Benátek. Nechybí ani snímek, na kterém Havlasa prokazuje svůj pověstný smysl pro humor.

Obrázek 161 Ha 3525, Matylda Klecandová v Benátkách, 20. léta

²⁵³ KRATOCHVÍLOVÁ, Lucie. *Jan Klecanda - Havlasa, jeho život a vztah k Brazílii*. Praha, 2012.

Obrázek 162 Ha 3491, Matylda Klecandová a Elsie Havlasová na Náměstí sv. Marka v Benátkách, 20. léta

Zajímavostí fotografií z Brazílie je snímek Ha 674, jedná se totiž o kyanotypii. Jsou na něm Jan a Elsie Havlasovi na koních, vlevo je výhled na krajinu a vpravo železniční trať. Pozitiv vytvořený touto technikou je v Havlasově pozůstalosti velmi ojedinělý. Není jasné, zda autorem fotografie je Jan či Elsie, v každém případě by museli použít stativu a časové spouště fotoaparátu, nebo snímek pořídila třetí osoba. Také místo fotografie bylo donedávna záhadou. Kolejnice na snímku připomínají svým vzhledem speciální trať pro tzv. zubačku. Pokud by tomu tak bylo, mohlo by se jednat o trať „Corcovado Rack Railway“ v Rio de Janeiro, která vede na vrchol hory Corcovado, kde dnes stojí známá socha Krista.

Obrázek 163 Ha 674, manželé Havlasovi na koních ve Varhanovém pohoří – kyanotypie (prosinec, 1923)

Jako při všech ostatních dosavadních cestách, patřila k Havlasovým nejčastějším fotografickým námětům jeho milovaná žena Elsie. Množství dochovaných portrétů nebo fotografií, na kterých se nachází, čítá několik desítek kusů.

Obrázek 164 Ha 813, Avenida Nyemeyerova, Elsie Havlasová sedící na kamenné zídce, Brazílie, 20. léta

Obrázek 165 Ha 870, Elsie Havlasová s rostlinou v automobilu, Brazílie, 20. léta

Obrázek 166 Ha 721, Montserrat, Elsie Havlasová v kapradí, Brazílie, 20. léta

Obrázek 167 Ha 2322, Elsie Havlasová s orchiděmi, Brazílie, 20. léta

V Brazílii byli Havlasovi do roku 1924. V červnu téhož roku podal Havlasa rezignaci a vrátili se do Evropy. V roce 1926 obhajoval svou disertační práci *Vliv zeměpisných činitelů na vývoj brazilského národa* na Karlově univerzitě a tak je možné, že na psaní dalších cestopisů prostě nebyl čas. Jisté je, že v seznamu nepublikované literatury strojopisu *Hlas mlčícího* Miloslava Haluzy z roku 1982 není po knihách *Zálivu sta půvabů* a *Na prahu pralesa* ani zmínka. K jejich napsání tedy pravděpodobně nikdy nedošlo. Havlasovy původní fotografie otištěné v cestopise *V brazilských horách* se dnes nacházejí v archivu Náprstkova muzea v Praze. Archiv H+Z ve Zlíně obsahuje cca 500 původních fotografických pozitivů a několik negativů.

Obrázek 168 Ha 601, inscenovaná scéna na zahradě československého velvyslanectví v Brazílii, 20. léta

„Je mi nepochopitelné, jak spisovatel může vydati některou ze svých knih po letech podruhé nebo dokonce potřetí, aniž by provedl v nich změny souhlasící s vývojem, který zatím prodělal. Těmito změnami nemyslím názory a myšlenky, nýbrž vkus a sloh, což konečně je jedno a totéž. Smysl pro krásu má se projevovat slovosledem, větnou kadencí, volbou výrazu. Má se tak projevovat i psychologie. Ale smysl pro krásu se věkem prohlubuje, tříbí a jemní, a v mladších letech o psychologii nelze vůbec mluvit, jen o intuici. ... Moje knihy, vycházející v dalších vydáních bez změny, jsou ony, jež mne dávno přestaly zajímat. Nemusily by vůbec vycházet. Rio, 9. ledna, 1924.“²⁵⁴

²⁵⁴ Deníky Jana Havlasy, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasy, inv. č. Ha 377

„Jan Havlasa, *Přes hory a doly. Cesty v subtropích a trópech*. Nákladem České grafické Unie a. s. v Praze.

Havlasa v tomto díle není cestopiscem vědeckým, který by cizinu studoval a zakládal si na tom, že přispěl vědeckou prací k poznání odlehlých krajů, ač s těmito cestopisci sdílí naprostou věrohodnost a spolehlivost. Není také cestopiscem-beletristou, který by se dal výhradně opojiti nevidaností obrazů, který by zkušenosti na různých místech a s různými lidmi vyčerpával pro poutavé příběhy epické (jak tomu je v Havlasových románech), ač zase s těmito cestopisci jej spojuje vroucí láska k přírodě a cestovatelská, nikdy neukojitelná žíznivost a zvědavost. Havlasa není jen cestovatelem, přebíhajícím s místa na místo. Jeho cestopisy jsou zápisem zkušeností, soudem poměrů a fotografií míst a lidí, s nimiž se důvěrně seznamoval za delších pobytů a v denním styku. Přítomné dílo dějstvuje v teplých pásmech Ameriky a Asie: ze severní Ameriky je tu ve skvělých obrazech zachycena zejména země věčného jara – Kalifornie, Arizona a severoamerické pouště a stepi, z jižní Ameriky zvláště Brazílie, z Asie především Čína a Indie, vedle bohatých dojmů z pevniny i příhody z velikých plaveb oceánem. Havlasa nás dovádí na Tahiti, kde se poznal a pobratřil se Štefánikem, mezi Indiány, do coloradských cañonů, do divokých končin brazilských s podivuhodnými vodopády, seznamuje nás s pustinami a pralesy stejně jako se životem na tržištích, na promenádách, v přístavech, v chrámech, poznáváme s ním ztichlá zákoutí a zase se před námi otevírají daleké výhledy, jsou tu skalní a lesní divočiny i šlechtěné sady s podivuhodnou květenou, jsou tu zkušenosti turistovy i úvahy o životě společenském, o stavu hospodářském, o kultuře té které země, jak se jeví českému člověku, jsou tu i reminiscence historické, nejedna vzrušující situace střídá se s vyznívajícím náladou. Dodejme k tomu, že poutavé a stylisticky vybroušené podání Havlasovo je provázeno, dopovídáno a dokazováno celostranovými originálními snímky, provedenými bezvadným tiskem z hloubky, a máme o důvod více, abychom doporučili knihu Havlasovu který ostatně nikdy neměl o vděčné čtenáře nouze. drb.“²⁵⁵

Obrázek 169 Ha 796, Havlasa fotografuje, v pozadí pláž Copacabana, Brazílie, 1920-1924.

²⁵⁵ Zvon: týdeník belletristický a literární : majetek družstva spisovatelského. V Praze: F. Šimáček, 1928, 28(21), s. 294.

Obrázek 170 Ha 1173, socha Buddhy, Siam, 1930

1929–1930 Opiová komise

V roce 1929 se Jan Havlasa vydal jako člen komise Společnosti národů na roční cestu po Asii. Úkolem tříčlenné komise, která nesla oficiální název „*Komise pro vyšetřování dohledu na kouření opia v Dalekém Východě*“²⁵⁶ bylo zjišťovat problematiku výroby, pašování, kouření a závislosti na opiu. Společnost národů považovala opium po celosvětovém zbrojení za druhý největší problém lidstva. Dalšími členy komise byli Erik Einar Ekstrand, švédský velvyslanec v Buenos Aires a Max Leonard Gerard, ředitel belgické služby pro umořování státního dluhu.²⁵⁷

Obrázek 171 Ha 1059, Havlasova fotografie členů komise, Rangún, 1929

Přestože Havlasovi původně zamýšleli, že by se do Asie vydali spolu, Havlasa se dokonce pokoušel pro svou ženu místo v komisi zajistit, nemohla se Elsie cesty zúčastnit. Paradoxně se tak tato jeho druhá cesta kolem světa stala, díky pravidelné korespondenci se svou ženou, důležitým zdrojem informací nejen o průběhu výpravy, ale také o Havlasově fotografování. Její nepřítomnost v expedici také do jisté míry usnadnila určení autorství dochovaných snímků.

Obrázek 172 Ha 1098, Havlasa se snaží upozornit sekretáře Renborga, že špatně komponuje, Sumatra, 1929

²⁵⁶ Commission of Enquiry into the Control of Opium-Smoking in the Far East

²⁵⁷ Archiv MZV. Sekce II. Společnost národů, krabice 796.

Sám Havlasa se svému navrzení do komise upřímně podivuje v článku z 3. 9. 1929 s názvem *Opium*,²⁵⁸ ve kterém píše, že se sice díky svým cestám po Asii něco málo o opiu dozvěděl, nicméně sám uznává, že toho neví tolik, aby se mohl stát znalcem této problematiky. Rada společnosti jej však nenavrhl jako člena komise na základě znalostí opia, nýbrž jako znalce Dálného Východu, o kterém toho věděl nepoměrně více. Ve stejném článku Jan Havlasa zmiňuje, že komisi byl odepřen vstup do Číny, ve které se v té době pěstovalo a užívalo nejvíce opia na světě.

Obrázek 173 Ha 1070, pouliční holič v Batávii, naznačené ořezy pro použití v knize, 1929

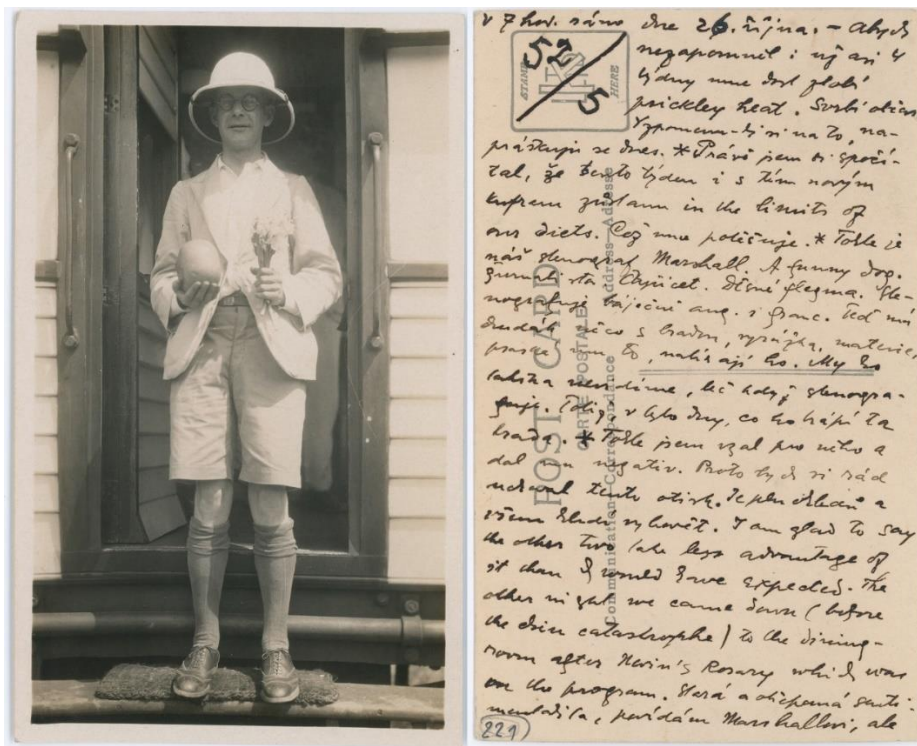
Vyšetřovací komise během roční cesty navštívila Indii, Barmu (dnešní Myanmar) a hlavně tzv. šanské státy, kde probíhala hlavní část vyšetřování - Indonésii, Malajsko, Sumatru a Singapur, Siam (dnešní Thajsko), francouzskou Indočínu (dnes Kambodža), Laos a Vietnam, kde své vyšetřování ukončila. Následně na základě pozvání různých vlád navštívila Hong Kong, Makao, Formosu (dnes Taiwan), Mandžusko, Koreu a Japonsko. Poslední zastávkou byly americké Filipíny. Zpět do Evropy se komise dostala vlakem přes Kanadu a následně lodí do Francie a posléze do Ženevy. Během celé roční cesty fotografoval Jan Havlasa velmi aktivně. Na pohlednici (Ha 1117) zaslané Elsině sestře Bernice do USA z necelé poloviny výpravy píše, že již pořídil téměř 1300 fotografií.²⁵⁹ Pokud mu fotografické nadšení vydrželo po celou dobu, mohl z cesty teoreticky přivést i několik tisíc fotografií. V průběhu cesty si již nevyvolával negativy a pozitivy sám, tak jako dříve v Japonsku či na Tahiti, ale využíval služeb místních fotografů. I tak občas došlo k nehodě a zničení filmů vyvolaných nesprávným postupem, např. v Rangúnu, kde místní fotograf zničil celkem 16 filmů.

„Pondělí 30. 11. 1929 ½ 7 večer. No, drahá, dnes odpoledne se cítím příšerně. Představ si, že ten idiot hindský fotograf zkazil všech šestnáct svitků, které jsem tady v Mandalaji pořídil: všechny jsou odplavené nebo pokřivené. Ten hlupák nedal do vývojky dost ledu. Samozřejmě mi dal nové filmy zadarmo a byl ochoten brečet a uznal svou chybu: a znáš mě, to mě dorazí, a

²⁵⁸ Přítomnost: nezávislý týdeník. Praha: František Borový, 05.08.1931, 8(31), s. 494. ISSN 1805-2924.

²⁵⁹ „Bangkok, 12. prosince 1929. Jedná se o umělý pahorek, jedinou vyvýšeninu v Bangkoku. Tuto neděli odjíždíme ze Siamu do Indočíny. Zatím jsem pořídil asi 1300 snímků. Těším se na zprávy od tebe, milé děvče. Zatím, s láskou Jan.“

místo abych mu odtrhl hlavu od těla, potrásl jsem mu rukou a řekl mu, že je aspoň slušný člověk, když už ne fotograf.“²⁶⁰

Obrázek 174 Ha 1064, stenograf komise Marshall a ukázka dopisu na fotografii, 1929

Z korespondence pro Elsie se dozvídáme, že většinou fotografoval s radostí, občas měl krizi a psal, že z fotografování už nemá radost. Své snímky posílal své ženě, rodině a přátelům, buď to jako přílohu k dopisům, nebo je hustě popisoval (ručně i na stroji), čísloval a přikládal k dopisům.

„Zdejší dojmy? Především: obrázky se mi tady daří. Posílám Ti dnes některé z prvního, vlastně z druhého dne, z neděle, /přijeli jsme v sobotu pozdě odpoledne. / Dnes jsem si vyzvedl nové negativy, a tam mám několik obrázků ještě lepších. Dnes jsem nebyl naladěný a nevezal jsem vůbec žádné obrázky. Jindy jsem denně si vyjel na samostatnou vyjížděku. Dnes jsem vůbec nebyl na to naladěný. Těch obrázků je sedm, nepišu vysvětlivky, bylo by to zbytečné. Mohla bys něco z nich poslat svým lidem buď v psaní nebo jako pohlednice. Don't you think that view from above is a peach? Pětadvacetina, plné otevření, plné slunce půl hodiny před západem. Možná, že skoro hodinu. Vedle toho posílám ještě poslední filmy barmanské potřebující nové fixáže: ostatní jsou dobré. A právě ty nejlepší. A pak přikládám několik visitek z rodu královského a článek o nás s podobenkami. Libá Tě Jeníček.“²⁶¹

²⁶⁰ „Pondělí 30/IX 1929 ½ 7 P.M.

Well, kiddie, I feel rotten this afternoon. Imagine that an idiot of a Hindou photographer spoiled all the 16 rolls of photos I made here in Mandalay: all run down or warped up. The fool did not put enough ice into the developer. Of course, he gave me new films for nothing and was ready to cry and recognized his fault: and you know me, that finishes me and instead of tearing his head apart from his body I shook his hand and told him that he is at least a decent man if not a photographer.“ Dopis č. 28 – Opiová cesta, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 389

²⁶¹ Dopis č. 87 – Opiová cesta, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 389

V dopisech pro Elsie často zmiňuje pražského souseda Procházku, který pro Havlasu negativy zesiloval nebo pral a řádně ustaloval. Havlasa se zřejmě bál, aby negativy vyvolané lokálními fotografy časem nezmizely nebo se nesprávným praním a ustálením nepoškodily.

„5. března, 1930 Právě jsem dopsal dopis Klofáčovi. Přikládám jeho dopis, z něhož se dozvíš, že si myslel, že cestuješ se mnou!!! Také jsem napsal dopis fotografovi Procházce, posílám mu várku negativů špatně vypraných na Formose. Naštěstí většina opravdu dobrých snímků tomuto osudu unikla. Posílám je přímo jemu, protože doufám, že tou dobou už budeš v Paříži, pokud tam nejsi už dnes, jak bych se rád dozvěděl v Šanghaji.“²⁶²

Celkem se z roční cesty zachovalo jen velmi málo fotografií (z Archivu H+Z naskenováno 264 pozitivů) a patrně žádné negativy. Naprosto zásadním zdrojem informací o tomto období Havlasovy tvorby je více než 200 několikastránkových dopisů, které své ženě psal a posílal téměř každý den. Z cesty vydal Havlasa pouze jeden cestopis *Země pagod* (1932) a dva sešity ze série *Za opiem kolem světa*, ze které plánoval celou řadu. V průběhu cesty i později ve 30. letech mu vyšlo také několik cestovatelských reportáží v českých novinách a časopisech (*Pražské ilustrované listy*, *Světazor*), ilustrovaných některými dosud neznámými fotografiemi, např. z Formosy (dnešní Taiwan).

Havlasa při fotografování často experimentoval s možnostmi svého kodaku, tak jak to dokládá např. jeden dochovaný skutečný noční snímek, i když v korespondenci zmiňuje více pokusů s dlouhými expozičními časy. V dopisech často zdůrazňuje, jak jsou jeho fotografie důležité pro psaní knih. Prosí svou ženu, aby nestříhala jednotlivá políčka z filmů nebo je alespoň očíslovala tak, aby věděl, v jaké jdou posloupnosti. Také Elsie nabádá, aby negativy a snímky, které zaslal k otištění v českých novinách a časopisech, od redaktorů opět vybrala. V průběhu cesty fotografuje z ruky za jízdy z vlaku, jedoucí rikši i z paluby lodi. Přestože je pro něj stále důležitější spíše informační a obsahová stránka fotografií než ostrost a správná kompozice, je jednoduchým srovnáním snímků z předchozích let s těmi z cesty opiové komise vidět, jakého pokroku dosáhl. Dobře komponované a exponované krajiny, pouliční scény, aranžované portréty místních obyvatel (Havlasa jim ještě říká typy), rostliny i zvířata, dokonce noční fotografie. Nechybí portréty ostatních členů komise, autoportréty či momentky z vyšetřování.

Obrázek 175 Ha 1061, fotografická pohlednice Jana Havlasova manželce se zprávou o vyvolaných filmech. Lic: kuřáci opia a tetování. (1929)

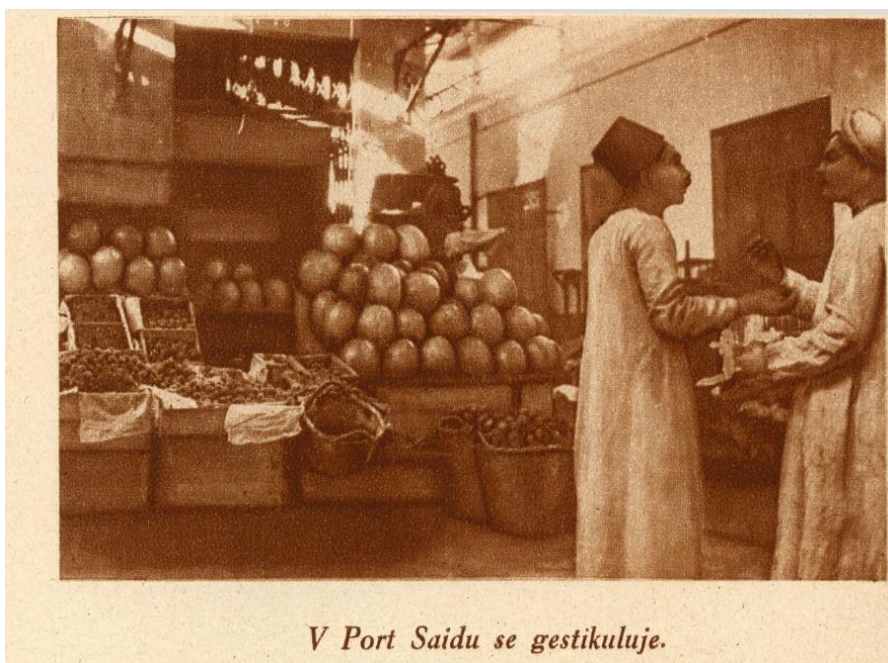
²⁶² „5. března, 1930

Just now finished a letter to Klofáč. Am enclosing his letter from which you will learn that he thought you were travelling with me!! Also I wrote a letter to Procházka, the photographer, Am sending him a batch of negatives badly washed in Formosa. Luckily, most of the really good pictures escaped this fate. Am sending them directly to him because I hope you would be by that time in Paris, if you are not there today, as would like to learn in Shanghai.“ Dopis č. 167 – Opiová cesta, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 390

Cestopis *Země pagod* (1932) mapuje pouze cestu opiové komise po Barmě, tedy jen asi třetinu celé cesty. Kniha obsahuje celkem 160 hlubotiskových reprodukcí podle Havlasových fotografií. Reprodukce jsou monochromatické, jejich barevnost se střídá podle kapitol. Použité ilustrace jsou často retušované, důvodem mohla být příliš jemná kresba na negativu nebo pohybové rozmazání, které se tiskař pokusil retuší napravit. Při podrobnějším zkoumání jsou tyto zásahy jasně patrné.

Obrázek 176 Ha 1054, dva muži v rozhovoru na tržnici, Port Said, 1929

Obrázek 177 retušovaná a oříznutá reprodukce snímku Ha 1054, Země pagod, s. 60

Srovnáním původní fotografie a reprodukce v knize jsou výrazné pozměněné rysy obličejů a postav obou mužů, stejně tak detailů kolem nich. Reprodukce v knize je také oříznutá vertikálně po levé straně. V knize bývají retušované hlavně momentky, Havlasa pravděpodobně neměl dostatek času ke správnému nastavení fotoaparátu. U krajín se retuš téměř nevyskytuje, a to ani u snímků, pořízených např. při fotografování za jízdy z vlaku.

.. vesničky se podobají zapomenutým hračkám ..“

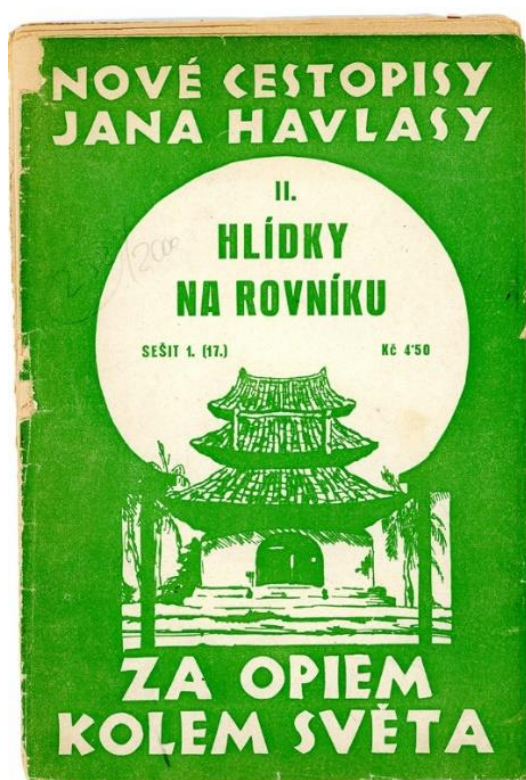
Obrázek 178 Země pagod (1932), s. 345

Lašio: šanské ženy z okolí.

Obrázek 179 Země pagod (1932), s. 441

Další putování opiové komise popsal Havlasa ve dvou sešitech s názvem *Za opiem kolem světa* (1932) v edici *Nové cestopisy Jana Havlasy, Hlídky na rovníku*. Sešity měly vycházet každých 14 dnů v nakladatelství Pokrok. Z celé série zřejmě vyšla pouze dvě čísla.

Obrázek 180 Ha 341, Obálka sešitu *Za opiem kolem světa*, Nakladatelství Pokrok, 1932

Singapur: jeden z četných menších chrámů čínských

Singapur se hemží rikišami a čínskými nápisy

43

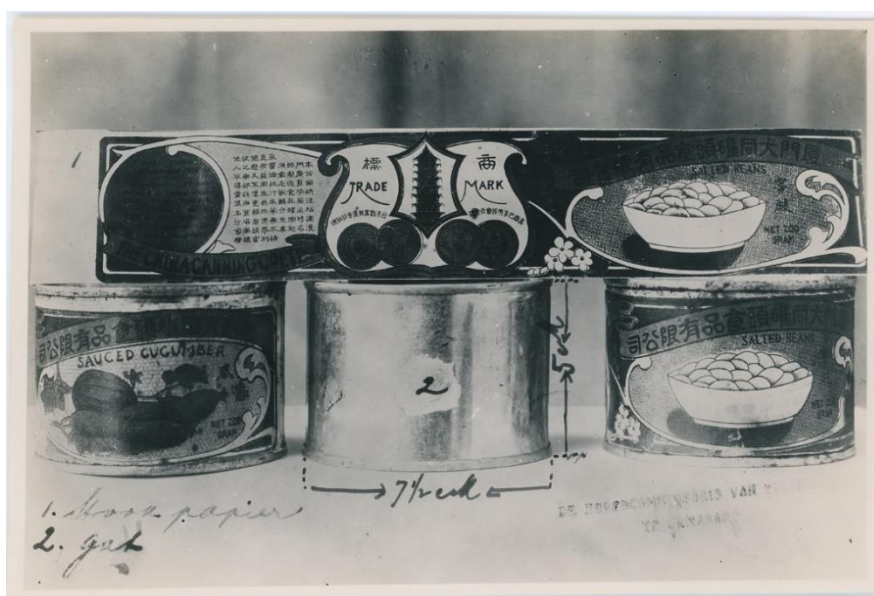
Obrázek 181 Ha 341, ukázka fotografií ze sešitu *Za opiem kolem světa*, Nakladatelství Pokrok, 1932

Podle Karla Kučery, autora diplomové práce *Jan Havlasa: Život a dílo českého cestovatele a diplomata* (Praha, 2004), který měl možnost se v roce 2003 sejít s Havlasovou neteří Evou Provazníkovou, Havlasa cestopisy inspirované opiem nedokončil, protože jimi byl již znechucen a nadále se chtěl věnovat pouze beletrii.²⁶³

Obrázek 182 Ha 1118, Malajsie, 1929

Kromě fotografických pozitivů, pohlednic a několika fotografií, které si Havlasa zakoupil jako suvenýry, se v pozůstalosti archivu H+Z dochovalo také 44 dalších fotografií. Na některých jsou znázorněny různé duté nádoby nebo oblečení se skrytými kapsami či boty s dutými podrážkami sloužící k pašování opia. Dále se jedná o portréty kuřáků opia nebo skupinové fotografie kuřáků opia před a po výslechu komisí. Několik těchto fotografií bylo použito v oficiální zprávě opiové komise pro Společnost národů. Jejich autorství není jednoznačné, většina neobsahuje žádný podpis ani razítko fotografa či ateliéru.

Obrázek 183 Ha 964. Nádoba k pašování opia.

²⁶³ KUČERA, Karel: *Jan Havlasa: Život a dílo českého cestovatele a diplomata*, Praha, 2004. Diplomová práce. UK, Filozofická fakulta, s.22.

Snímek Ha 964 je v pravém dolním rohu označen špatně čitelným razítkem a několika popisky psanými ručně. Bohužel neříká nic o autorovi snímku. Je možné, že Jan Havlasa je autorem některých těchto fotografií, ale charakter jednotlivých snímků daných předmětů užívaných k pašování opia pořízených na neutrálním pozadí neodpovídá obvyklým Havlasovým fotografiím. Pravděpodobně byly pro potřeby komise pořízeny jiným fotografem.

Obrázek 184 Ha 952, kuřáci opia čekající na výslech, autor? 1929-1930

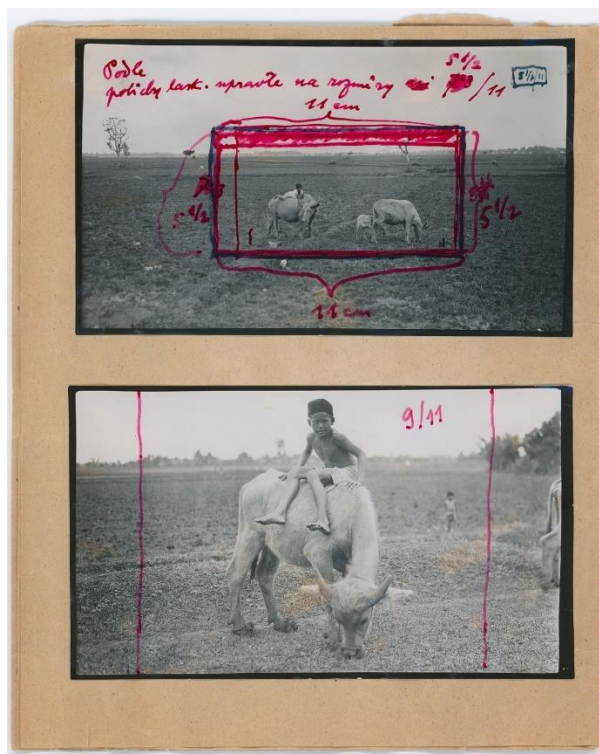
Modrá obálka s Havlasovým rukopisem a textem „China, 1930, for Útržk. kal.“ obsahuje skutečnou noční fotografii, kterou Havlasa pořídil během návštěvy Hongkongu z vrcholu hory Victoria Peak nad přístavem. Světelné čáry na hladině zálivu prozrazují, že se jedná o dlouhou expozici v řádech minut. Havlasa tedy zřejmě použil stativ.

Obrázek 185 Ha 1193, noční fotografie pobřeží Hongkongu, 1930

Dochovalo se také 7 fotografií (z celkem 160), které Havlasa použil k ilustrování knihy *Země Pagod* (1932). Fotografie obsahují texty jednotlivých dopisů a číslování. V archivu H+Z je uložena také drobná maketa s nalepenými fotografiemi a naznačenými ořezy a různými

poznámkami psanými červeně Havlasovou rukou. Není jisté, pro kterou knihu je maketa určená, ale chronologicky zapadá, i díky srovnání s korespondencí Elsie a oficiálním itinerářem opiové komise, do období po zážitcích, které zaznamenávají sešitky 17 a 18. Je možné, že ručně slepovaná maketa byla určena pro další sešit ze série *Hlídky na rovníku*, v níž pravděpodobně vyšla pouze první dvě čísla.

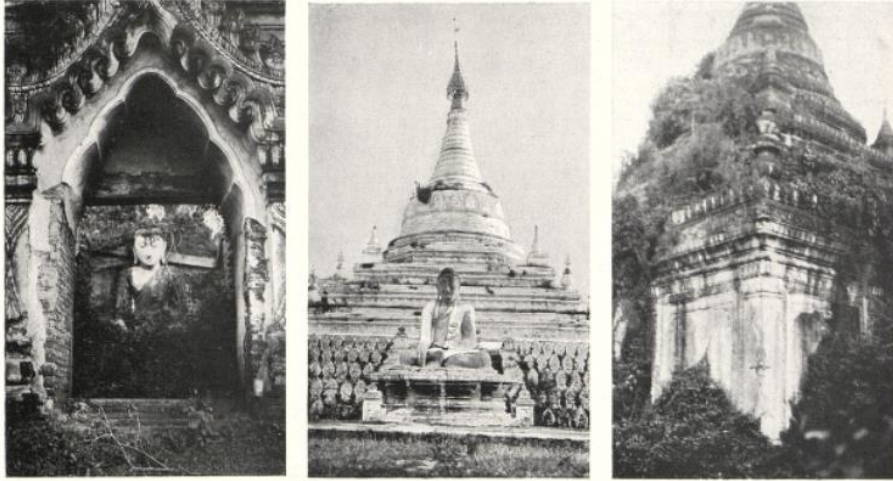

Obrázek 186 maketa s nalepenými fotografiemi, ořez pro publikace, 30. léta

Archiv H+Z uchovává přes 200 Havlasových dopisů z cesty komise, několik jich je také v Náprstkově muzeu v Praze a v depozitáři Památníku národního písemnictví v Litoměřicích. Kromě nich posílal Jan Havlasa své ženě a mnohým přátelům také fotografické pohlednice, často hustě popsané nejnovějšími zážitky. Své dopisy a vzkazy psal na fotografie převážně na stroji, když potřeboval psát v noci, psal většinou rukou, aby nerušil své kolegy nebo ostatní cestující, např. ve vlaku. Havlasovo písmo se stává nečitelnější, čím větší teplo mu právě bylo.

Své dopisy vždy čísloval a velmi často se jeden dopis skládá z několika listů papíru (často s hlavičkou hotelu, ve kterém zrovna přespával), ve kterých celkem pravidelně přechází střídavě z češtiny do angličtiny a zpět, navíc je doplňuje číslovanými fotografiemi a pohlednicemi, na kterých dopisy pokračují. Složit kompletní dopis není vzhledem k neúplné pozůstalosti vždy možné.

Havlasovy reportáže z cesty opiové komise vycházely ještě v průběhu výpravy v *Pražských ilustrovaných listech*. Havlasa do redakce posílal kromě textu také své originální negativy a bylo úkolem Elsie je po otištění vyzvednout, pokud je redaktor nevrátil sám.

Sta pagod a zasněných Budhů zvedají se z džungle, prostírající se tam, kde kdysi hlučel ruch města se 200.000 obyvatel. — Pagody zarůstající tropickou zelení.

JAN HAVLASA: AMARAPURA, MĚSTO NESMRTELNÝCH.

List z Burny. Se snímky autorovými.

V Mandalay dne 28. září.

Kdo by si myslil, že taková mezinárodní vyšetřovací komise, vyslaná Společností národů, má ustláno na růžích, mylil by se. Anebo vlastně by měl pravdu, poněvadž jak známo, není růže bez trní. Chvilkami opravdu spočíváme jako ve vonných petalech. Což jsme sem nepřijeli z Rangúnu ve zvláštním salonním voze, ač ani ten nedal by se přirovnávat k vůni růží? Ale vyšetřující kde koho, kamkoli zavítáme, nešetříme sebe. Jsou okamžiky, kdy při tom našem vyšetřování jsem jako na trní, poněvadž každý nám říká něco docela jiného než ten před ním, a my se k tomu musíme tvářit vážně. Musíme bdít nad

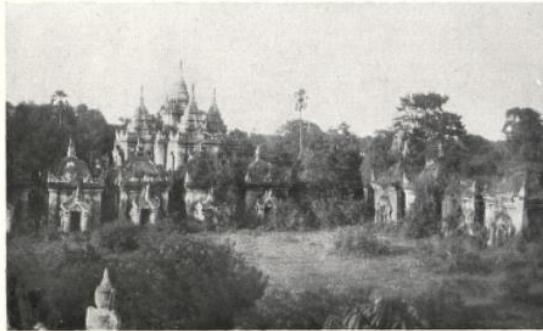
každým detailem, i když se nám chce spát.

Ještě štěstí, že co chvíli slyšíme nějakou nehoráznost, jež nás probudí. Ale dnes byl to skutečně zážrak, že jsme neusnuli. Noc ve vlaku nebyla ideální. Vedro a moskyti, drnění vlaku a lůžko, jež vyhazuje nohama jako splašená mula, to netvoří předpoklad pro noc nezapomenutelně příjemnou. Přidá-li se k tomu vstávání s úsvitem, je to dost chatrný úvod k pracovnímu dnu. Přes to však jsme se mile

usmívali dnes časně ráno na nádraží, když britští hodnostáři se o nás podělovali. Mne si pod svou pohostinnou střechu vybral nejvyšší soudi nejvyššího soudu, i dokázal tak, že jeho soudnost je nanejvýše dokonalá. Také hned pochopil, že nemám zamířeno do postele, jako moji kolegové. Objeli jsme autem a pěšky prozkoumali aspoň kousek posledního sídelního města padlého království, než mne zavezl do mého dočasného domova. Ale pak musil jít soudit a ponechal mne mému osudu. Neboť usedl jsem a zaznamenal své věcejší a ranní dojmy. Potom jsme jedli důkladnou snídani, jež podle zvyku zdejších bělochů má vystačit až do večera, kdy teprve se předkládá ještě důkladnější oběd. Od hodiny jedenácté asi do tří jsme

se tvářili nemilosrdně, sedíce v půlkruhu a vyslýchající lid veliký, od nejvyšších po nejnižší. — Pak jsme byli vlečeni po prodejních opia ze státního monopolu. Ale to už jeden z nás odpadl. Šel si nanovo lehnout. Po těch prodejních byl na zbytek odpoledne dokonale vyřízen ostatek naší komise. Jenom já ještě neměl dost vši té štrapáce.

Neboť myslil jsem po celý den na tu neuvěřitelnou vidinu krásy, kterou jsem časně zrána zachytil z vlaku krátce před-

Zříceniny Města nesmrtelných.

364 SVĚTOZOR

Obrázek 187 Reportáž v časopisu Světozor, 1932

Havlasova fotografie z Formosy (dnešní Taiwan) s popisem *Rodina lovce hlav na Formose*, se dokonce dostala na obálku šestého čísla *Světozoru* ze 20. 11. 1930. Na Taiwanu se komise zastavila během cesty z Hongkongu do Šanghaje.

Obrázek 188 Obálka časopisu Světozor s fotografií Jana Havlasy, 1930

Reportáž z Formosy s názvem *Dobře pečení divoši*, vycházela ve *Světozoru* na pokračování. V čísle 31 je kromě textu na dvoustraně 92–93 celkem 7 Havlasových snímků z výpravy do vesnice bývalých „lovců hlav“. Formosa tehdy patřila Japonsku, které se rozhodlo přestěhovat místní obyvatele z vesnic jinam kvůli výstavbě přehrady a elektrárny. Podle zpráv, které tehdy vycházely v zahraničním tisku, se obyvatelé vzbouřili, zmasakrovali japonské policisty a uřizli jim hlavy.²⁶⁴ Zmrzačená těla se na Havlasových snímcích nenacházejí, pouze pohledy na vesnici v krajině a jejich na první pohled mírumilovné obyvatele. Havlasovy fotografie z tohoto období by obstály ve srovnání s cestovatelskými snímky i dnes, je škoda, že se jich dochovalo tak málo.

“V Rangoonu dne 15. října 1929

Drahá Elsičko,

²⁶⁴ Světozor: světová kronika současná slovem i obrazem: časopis pro zábavu i poučení. Praha: J. Otto, 1930-1931, 31(vnitřní část č. 1-26), s. 89.

*Dnes ráno jsme dojeli zase sem do největšího o nejvytrvalejšího lijáku, který až posud nás zastihl: ty před tím byly chvilkové a zrovna padly do doby, kdy jsme jedli nebo spali. Ale protože jsme celý den ztrávili výslechy, celkem to také nic nevadilo. To se ví, že z nádraží přímo jsem jel k fotografovi: jsem zvědav, jak ta moje žeň dopadne. Mnoho si neslibuji od ní. Opravdu již nemám ten zájem na fot., jako jsem míval. Tyhle cesty budu musít ještě vypsát, ale opravdu bych se už raději věnoval románu a dramatu a essayům a takovým věcem.*²⁶⁵

Obrázek 189 Ha 1026, Jan Havlasa v kimonu u okna, autoportrét, 1929-1930.

*„... Několik fotografií ve dvou nebo třech vesničkách mělo by dopadnout dost dobře. Bohužel kodak je značně nespolehlivý, protože to otáčátko posud není pořádně spraveno, a také ten německý neřád zlobí. Půjde-li to takto, budu nucen si koupit v Hongkongu nový kodak a tento poslat Eastmanovi do správy. S německým aparátem jsem krajně nespokojen, a teď dokonce má také v otáčátku nějaký šroubek uvolněn.*²⁶⁶

Hned po Havlasově návratu z roční cesty se manželé usazují v Paříži. Elsie dokonce odjíždí napřed a nechává poslat nábytek a vybavení pražského bytu. Havlasa jede z Ženevy rovnou do Paříže a do Prahy už se nikdy nevrátí. Důvodem je údajně Benešův slib, že Havlasovi podrží místo velvyslance v Brazílii, který nedodrží. Zde se Havlasa věnuje hlavně psaní románů, japonerií a cestopisů.

²⁶⁵ Dopis č. 40 – Opiová cesta, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 389

²⁶⁶ Dopis č. 104 – Opiová cesta, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 389

Obrázek 190 Ha 3360, autoportrét v pracovně, Francie, 30. léta

Obrázek 191 Ha 3361, autoportrét v pracovně, Francie, 30. léta

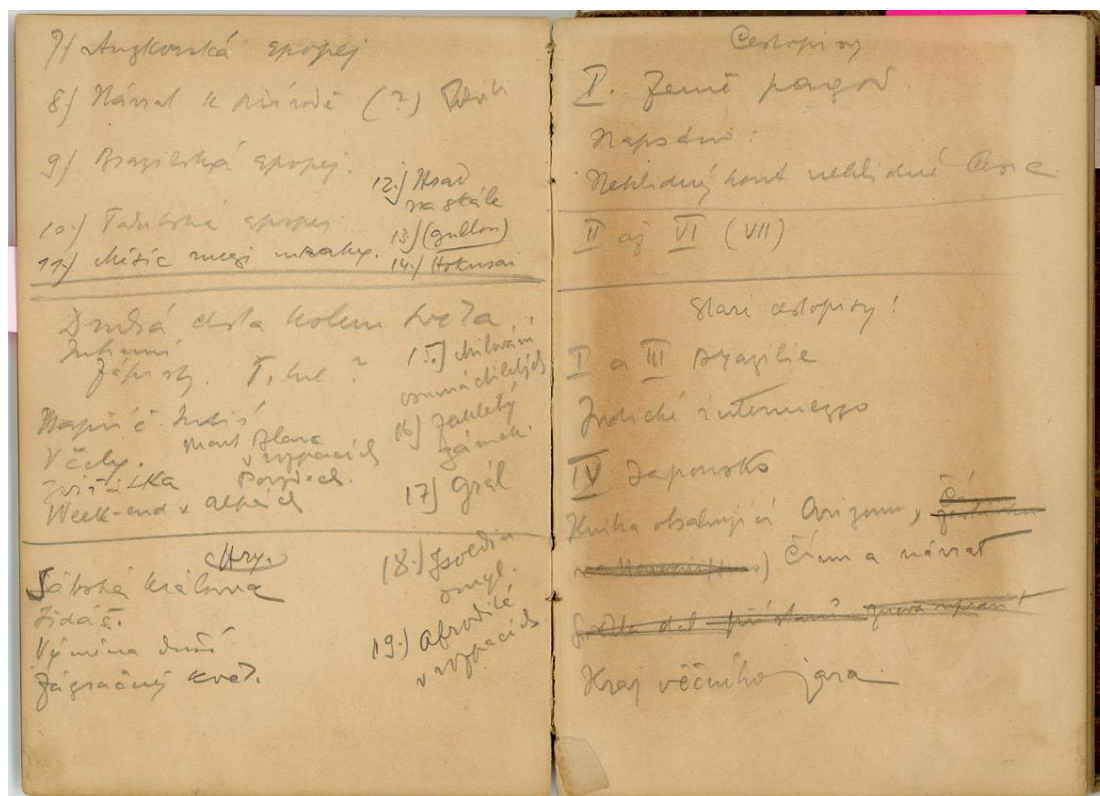
Havlasovy autoportréty se objevují v propagačních letáčích na jeho knihy, např. pro román *Třináctý tygr* vyšel zvláštní rozkládací leták propagující také jeho další knihy. Ve 30. letech patřil Jan Havlasa v Československu k neprodávanějším a nejčtenějším autorům. Velkou zásluhu na Havlasově popularitě měly nepochybně také jeho autentické fotografie.

Obrázek 192 Propagační leták Havlasova románu *Třináctý tygr* s autoportrétem, 30. léta

Během pobytu v Paříži a později v Monaku, kam se přestěhovali v roce 1937, Havlasa postupně dokončí a vydá v Československu romány *Milující nenávist* (1931), *Třináctý tygr* (1932), *Sedm jedovatých* (1933), *Past na slunce* (1934), *Hledání neznámých veličin* (1934), *Loď zamilovaných* (1935), *Věčná zřídla* (1935), *Začarovaný kruh* (1935), *Královské dobrodružství* (1935), *Ticho mezi hvězdami* (1937) a knihu záhad *Schody do podvědomí* (1938). Kromě toho se vrací k japonským vzpomínkám a fotografiím a vydává japonerie *Bloudění duší* (1931), *Roztříštěná duha* (1932) a *Přízraky a zázraky* (1934); ty jsou ilustrované dřevoryty známých japonských umělců.

Fotograficky jsou ilustrované pouze cestopisy *Japonský podzim* (1930), *Japonské jaro* (1932) a kniha *Země pagod* (1932), která je vůbec posledním novým publikovaným cestopisem. Teprve v roce 1938 vyjde třetí upravené vydání souhrnného cestopisu *Přes hory a dolů*, bohatě ilustrované 260 hlubotiskovými ilustracemi podle Havlasových fotografií. Snímky jsou otištěny v původních formátech nebo s minimálními ořezy. Zkratkovitá hesla v dochovaných diářích z 30. let dávají tušit, že neustále uvažoval o psaní dalších nových cestopisů a upravování již starších knih.

Obrázek 193 Zápisy o cestopisných knihách, Havlasův diář z Paříže, 30. léta

Na začátku 30. let vycházely v českém časopise *Rozkvět* Havlasovy cestovatelské reportáže, které doplňoval svými fotografiemi. Reportáž *Výstava za rohem* se týká francouzské koloniální výstavy v Paříži v roce 1931, na které byla k vidění architektura francouzských kolonií, např. zmenšená verze chrámu v Angkoru. Reportáž obsahuje celkem 7 Havlasových fotografií, šest ze samotné výstavy a jednu ze skutečného chrámu v tehdejší Indočíně, kterou Havlas navštívil v roce 1929.

„Ale Angkor není osamědný případ mocné sugesce na této výstavě. Je tu Madagaskar s malebnou věží, je tu celí oranžové město ze západní Afriky francouzské, jsou tu nádherné pavilony Alžír a Maroka i s bazary, je ti zastoupena rovníková Afrika francouzská, ...“²⁶⁷

²⁶⁷ Rozkvět: obrázkový čtrnáctideník. Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1931, 24(27), s. 7. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:eafed2a0-9407-11e7-8167-005056825209>

Obrázek 194 Havlasova reportáž o koloniální výstavě v Paříži, Rozkvět, 1931

V roce 1932 si Havlasa do svého diáře zapisuje: „Za opiem kolem světa, I wonder! Will I finish it?“²⁶⁸

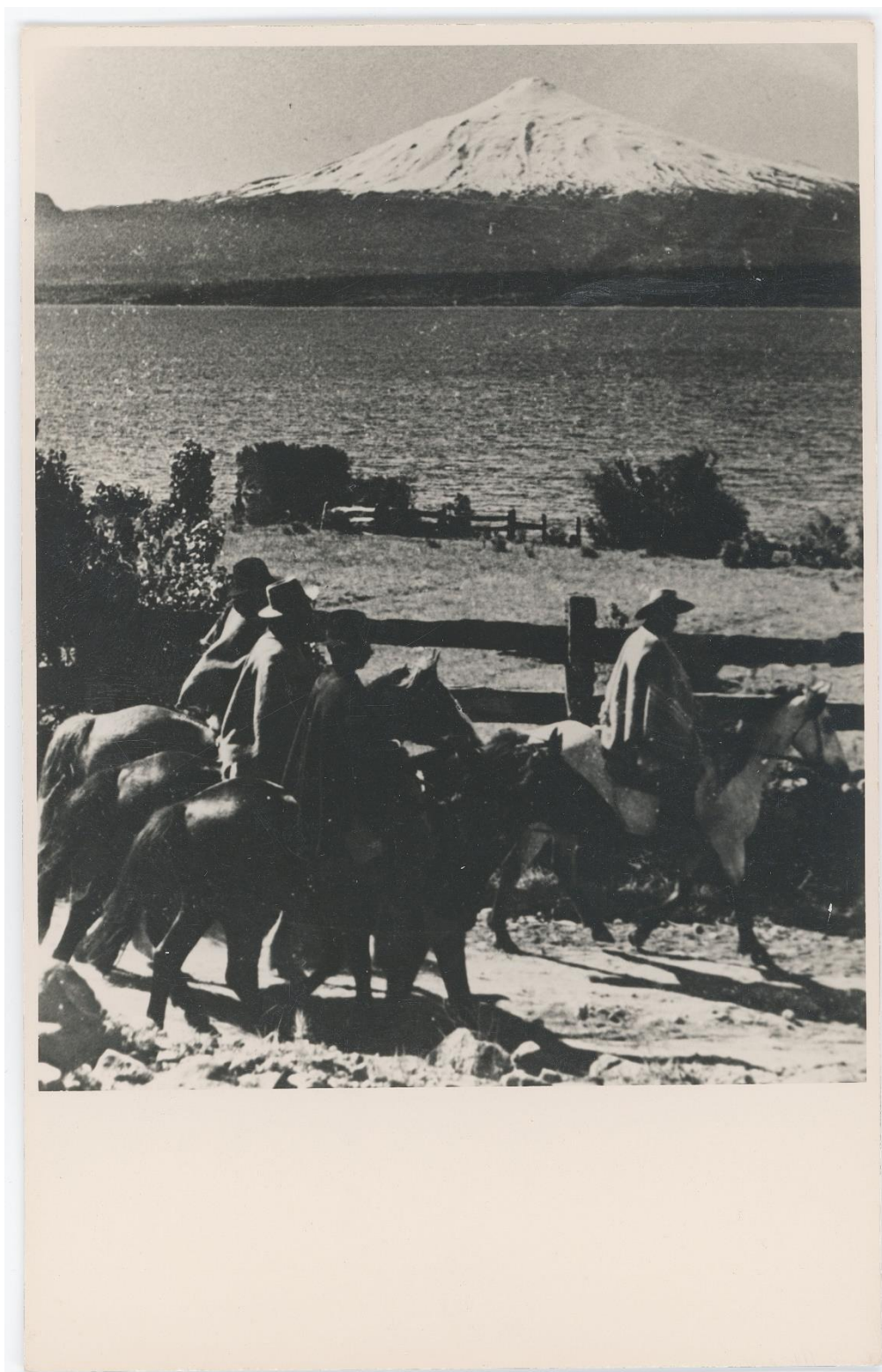
Obrázek 195 Ha 3470, Pohled na Monte Carlo a zátoku, Monacké knížectví, 30. léta

²⁶⁸ „Za opiem kolem světa, to by mě zajímalo, zda to dokončím?“ Deník Jana Havlasy – Opiová cesta, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 377

„Nádherně. Ráno po 6 ½ přišla Elsička uplakaná mne budit, že německé vojsko už vniká do Čech a Moravy, i obsadí brzy Prahu. Tohoto dne přestalo existovat Československo, a padla samostatnost českého národa. Jsem přesvědčen, že tato poroba bude trvat nanejvýše rok za každé z tří století habsburské nadvlády, ale asi také tolik vydá. V 11 hod. jeli do Nice, chodili po Mt. Boron, sešli do Nice do muzea přír. věd a pak na nákupy. V 4 hod. vydali k návratu.“²⁶⁹

Havlasovi se od té doby snaží získat všechna potřebná víza a povolení k cestě do USA. Víza nakonec získají 23. května na americké ambasádě v Paříži. Od té chvíle se zápisy v Havlasově diáři objevují jak v češtině, tak v angličtině. Evropu definitivně opouštějí 25. května 1939.

²⁶⁹ Deník Jana Havlasy – sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 377

Obrázek 196 Ha 3672, Tři muži na koních, jezero a sopka Villarrica, připisováno Janu Havlasovi, Chile, 1943-1947

1943-1947 Chile

V roce 1943 přijal Havlasa na žádost exilové vlády místo československého velvyslance v Chile. Podle archivu Ministerstva zahraničních věcí, prosazoval Havlasovo jmenování jeho přítel Jan Masaryk. Post zastával až do roku 1947 a ani tentokrát se jeho působení neobešlo bez komplikací. Po skončení války byl dokonce ihned odvolán z funkce, ale teprve na přímý zásah chilského velvyslance v Praze bylo odvolání zrušeno.²⁷⁰

Obrázek 197 Ha 3403, Jan Havlasa v první řadě uprostřed, Chile, 1943-1947

Během náročného diplomatického působení v Chile neměl příliš mnoho času na psaní a fotografování, přesto se cca 220 fotografií v archivu H+Z dochovalo. I tak se zřejmě jedná pouze o zlomek chilské fotografické pozůstalosti. Snímky v Archivu H+Z obsahují Havlasovy fotografie (často opatřené popisem psaným na psacím stroji na zadní straně), fotografie zakoupené jako suvenýr (obsahují razítko nebo název ateliéru či jméno fotografa), přijaté fotografické pohlednice (adresované Havlasovi), fotografie z oficiálních příležitostí (Havlasa je na snímku, často ve formálním oděvu a ve společnosti dalších diplomatů a politiků), ale také snímky, které jsou dílem jiného fotografa, pravděpodobně Viléma Pollaka, hoteliéra (Playa hotel Pucon), se kterým se Havlasovi spřátelili. Pollakovy fotografie nejsou signované, a tak je problematické rozlišit jednotlivé autory.

Vzhledem k malému množství dochovaných fotografií z tohoto období není snadné Havlasovu tvorbu nějakým způsobem hodnotit. Dochovaly se hlavně fotografie krajiny, mezi nimi převládají pohledy na chilské velehory a sopky, pohledy na ledovce, ledové kry a několik pohledů na hotely a další budovy. Většinou se jedná o celky, kterým není z fotografického hlediska, co se kompozice, horizontu a ostrosti týče, co vytknout. Dochovalo se jen velmi málo fotografií lidí, portréty či detaily zcela chybí. Nedochovaly se žádné fotografie Elsie, přestože Havlasa svou ženu fotografoval velmi často.

²⁷⁰ KUČERA, Karel: *Jan Havlasa: Život a dílo českého cestovatele a diplomata*, Praha, 2004. Diplomová práce. UK, Filozofická fakulta, s. 52.

Obrázek 198 Ha 3657, Muž na voze taženém voly, jezero Villarrica, v pozadí sopka Villarrica, Chile, 40. léta

*) My office "Same town" *) The highest point in the Ramon Range just outside the City, where we were in December 1945 (About as high as San Geronimo in So Cal.)
 From the balcony at the back of our house these mountains look as if they formed part of our garden, being much nearer to us than the higher mountains on the other cord.

I have just three minutes ride from the legation to this office of ours, or 15 minutes walk, if the car were hospitalized which so far did not happen.

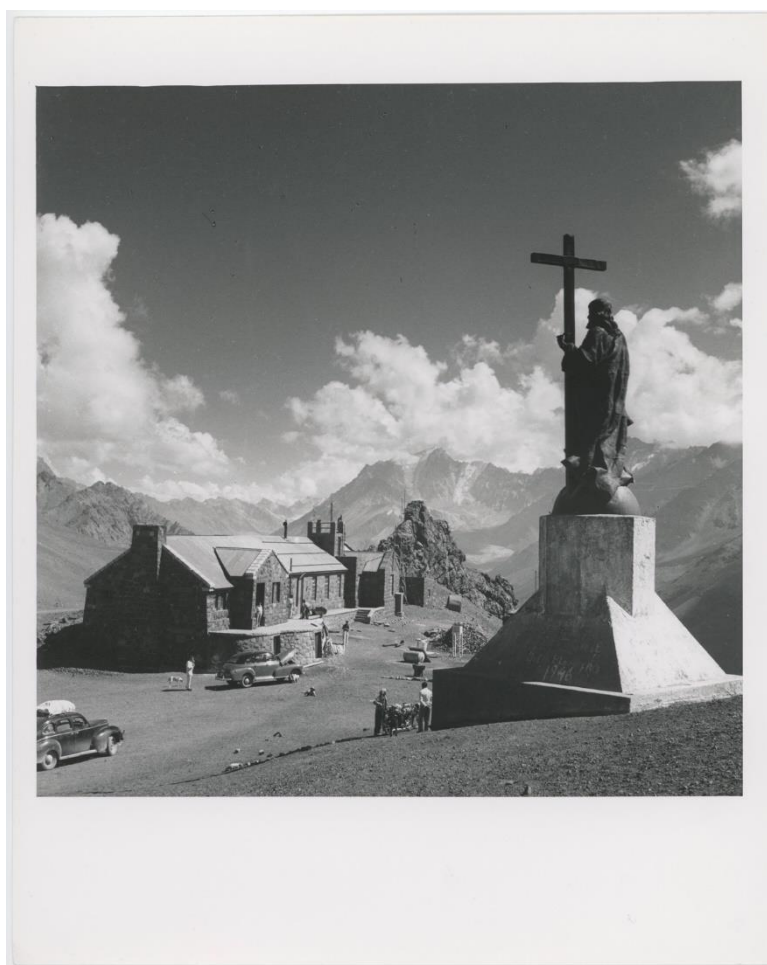
Our garden is now full of blossom : prunus, almonds, etc.

With love from *Ehric and Jan*

Muzeum Zlín, Archiv H+Z,
 fond Jana Havlasy I.č.

Obrázek 199 Ha 3499, Pohlednice, na snímku označena budova kanceláře J. Havlasy, Chile, 40. léta

V archivu se dále nachází také 19 čtvercových fotografií, jejichž autorství není jisté. Muzeum ve Zlíně je připisuje Janu Havlasovi, protože tam byly spolu s jeho pozůstalostí převezeny. Jedná se o snímky Ha 3777 až Ha 3795. Fotografie jsou čtvercového formátu, pravděpodobně byly pořízeny na středoformátový přístroj. Dopis²⁷¹, nalezený v Havlasově pozůstalosti v Archivu H+Z a odeslaný z Los Angeles v roce 1964, vyvrací dosud zvažovanou myšlenku, že by autorem čtvercových snímků mohl být Eduard Ingriš, který rovněž pobýval v Jižní Americe, a také fotografoval na středoformátový přístroj. Dopis neobsahuje jméno odesilatele, ale nečitelný podpis na zadní straně se liší od Ingrišova podpisu. Pisatel dopisu vyjmenovává všech 19 čtvercových fotografií a doplňuje je popisy a vysvětlivkami, nemůže tedy být pochyb, že dopis a fotografie patří k sobě. Autorem fotografií by mohl být také Dr. Emil Kantor, který zde působil do roku 1944 jako konzul a zástupce.²⁷²

Obrázek 200 Ha 3787, fotografie připisovaná Janu Havlasovi, hraniční přechod Argentiny a Chile, 40. léta?

Díky nástroji Google Lens bylo možné přesně určit lokaci fotografií Ha 3787 a Ha 3788. Jedná se skutečně o horský hraniční přechod mezi Argentinou a Chile, jak stojí v dopise. V roce 1904 zde byla vztyčena socha Krista Spasitele jako poděkování za mírové vyřešení diplomatického sporu o hranice obou jmenovaných zemí. Autorství fotografií se sice zatím nepodařilo určit, ale bylo možné vyloučit jak Havlasu, tak Ingríše.

²⁷¹ Korespondence s přáteli, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 391

²⁷² KLÍMOVÁ, Jana. *Česká imigrace do Chile v 1. polovině 20. století*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016.

Obrázek 201 Ha 3788, Fotografie připisovaná Janu Havlasovi, hraniční přechod Argentiny a Chile, 40. léta?

Z několika dochovaných průklepových kopií²⁷³ autobiografického díla *Útržkový kalendář*, které Havlasa posílal spolu s fotografiemi svým přátelům Plachým (znali se pravděpodobně z USA), vyplývá, že si přes všechny pracovní povinnosti během svého působení v Chile Havlasovi na různé výlety čas našli. A dokonce spali „pod širákem“ (Havlasovi v té době bylo 60 let). Jednalo se pravděpodobně o kratší vyjížděky automobilem, Havlasa měl jako velvyslanec nárok na automobil s řidičem. Z Chilských zápisků se dochovaly kopie kapitol *Honba za sluncem* ze 16. září 1946 (v *Útržkovém kalendáři* den 261) a *Nanebevzetí ploché všednosti* ze 4. března 1945 (den 64). Ve výše zmiňovaných kapitolách zmiňuje Havlasa výlety do horských vesnic Esmaralda či Farellones a pokus o zdolání ledovce El Plomo.

²⁷³ dnes uchovány v Regionálním muzeu v Teplicích

Obrázek 202 Ha 3642, Vůz s chlapcem tažený voly, v pozadí zasněžená sopka Villarrica (?), Chile, 1943-1947

Obrázek 203 Ha 3618, Fotografie automobilu na přívozu laguny Quillehue, Chile, 1943-1947

Miloslav Haluza uvádí na konci strojopisu biografie *Hlas Mlčícího* (1982) Havlasovy publikované spisy, ale také rukopisy připravené do tisku do roku 1951. Dva rukopisy se týkají pobytu manželů Havlasových v Chile v letech 1943–1947. Jedná se o rukopis *Andská dobrodružství a Vyhlídka s ledovcem*. Oba obsahují poznámku „/Svornost, Chicago/“.²⁷⁴ Nikde bohužel není specifikováno, že by se mělo jednat o cestopisy, které Havlasa vždy ilustroval svými fotografiemi.

Je možné, že rukopisy těchto děl již fyzicky neexistují, nepodařilo se je dohledat v žádném českém archivu spravujícím část Havlasovy pozůstalosti. Pokud existují, nacházejí se pravděpodobně v soukromých sbírkách případně v nějaké zahraniční instituci. Vzhledem k tomu, že Jan Havlasa své cestopisy vždy ilustroval vlastními a občas také Elsinými fotografiemi, dá se předpokládat, že by tomu tak bylo i v tomto případě.

Poslední knihou, která Havlasovi v Československu vyjde, jsou povídky z Kalifornie *Zády ke zdi* (1947). Román *Terasa u nebe*, který chtěl Havlasa vydat v roce 1948, je zabaven a k jeho vydání už nedojde. V následujících letech se o vydání Havlasových knih snaží jeho přítel Miloslav Haluza, ovšem neúspěšně.

„Vážený soudruhu,

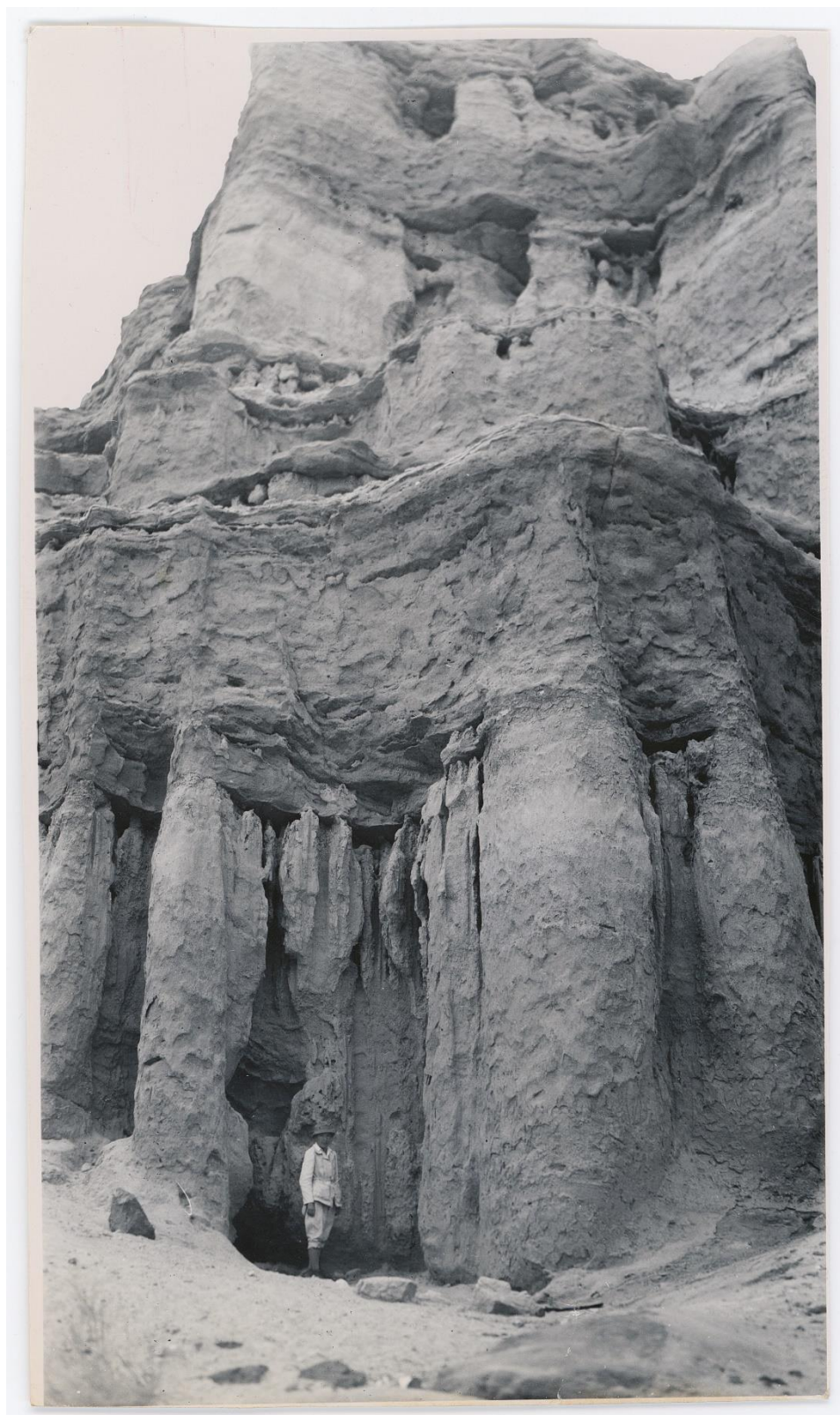
“*Prosinec kolem světa*“ je nesporně zajímavější záležitost, než vydání některé starší Havlasovy knihy. Už proto, že jde vlastně o titul nový. Ovšem ani v tomto případě nejde o titul, jemuž bychom mohli dát přednost před řadou edičních úkolů, které na nás v příštích letech čekají. ... Nezlobte se proto na nás, že i tento titul vracíme. Důvody, proč tak činíme, jsou vskutku jen ediční, a netýkají se naprosto osoby autorovy. ... Se soudružským pozdravem...“²⁷⁵

Obrázek 204 Ha 3775, Jan Havlasa a Elsie Havlasová v přístavu, za nimi loď *Rio de la Plata*, 1943-1947

²⁷⁴ Časopis *Svornost* vycházel v Chicagu od roku 1875 do roku 1957. Prvním vydavatelem byl August Geringer.

²⁷⁵ Dopis Československého spisovatele Miloslavu Haluzovi, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 397

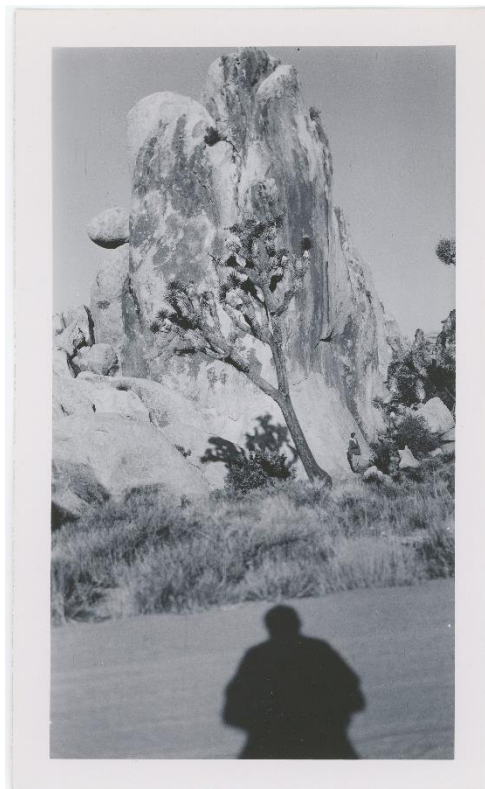
Obrázek 205 Ha 1587, Elsie Havlasová u skály, Arizona, 50. léta

1947-1964 USA

Po návratu z Chile se manželé Havlasovi definitivně usadili v Los Angeles. Fotografovali hlavně při zvelebování zahrádky kolem svého domu a různých výletech do národních parků USA. I v pokročilém věku absolvovali výšlapy s batohy a přespávali v automobilu nebo ve spacácích u ohně. Podle zápisu v jednom z dochovaných deníků vykonali v letech 1940-1953 nejméně 16 výletů do pohoří Sierra Nevada.

Obrázek 206 Ha 1560, Elsie s batohy u padlého stromu, USA, 1950-1955

Obrázek 207 Ha 1570, Elsie Havlasová stojící u skalisek, Arizona, 1954

Obrázek 208 Ha 1563, Elsie Havlasová u kaktusu, Arizona, 1954

Havlasa se nadále věnoval své literární práci. Zápisky v diářích svědčí o desítkách nápadů a nedokončené, ale i dokončené, ale nikdy nevydané rukopisy o jeho neutuchající chuti k psaní. Posledním fotograficky ilustrovaným cestopisem je přepracované třetí vydání knihy *Přes hory a doly* z roku 1938 (poprvé kniha vyšla v roce 1927). Od té doby se Havlasa věnuje výhradně psaní románů, které však již fotograficky neilustruje. Fotografická tvorba z tohoto období má ryze osobní a upomínkový charakter.

Obrázek 209 Ha 1218, Jan Havlasa pod banánovníkem u domu, Los Angeles, 50. léta

Obrázek 210 Ha 1233, Elsie na skalce před domem, Los Angeles, 1956

Na přelomu 50. a 60. let posílá tyto a mnohé starší fotografie svým přátelům do Československa. Častým příjemcem dopisů a fotografií je spisovatel Quido Maria Vyskočil, Miloslav Haluza nebo spisovatelka Anna Brtníková-Petříková (1896-1980). Jejich společná korespondence, stejně jako několik desítek fotografií a její doplňující informační strojopis, se dnes nachází v depozitáři PNP.

„Skoro do každého dopisu vkládal Jan Havlasa několik fotografických snímků ze svých cest. Za téměř třicet let našeho vzájemného dopisování nahromadilo se jich tak několik set. Jsou to obrázky ze všech koutů světa: z Ameriky, z Asie, z Austrálie²⁷⁶. Evropa je zastoupena Československem, Francií, Monakem. Víím, že Jan Havlasa neposílal fotografie jenom mně. I druzí adresáti – a bylo jich jistě mnoho – dostávali jeho snímky. Sám mi někdy navrhoval, abych si (např. s M. Haluzou) vyměnila eventuální duplikáty. ... Rozdala jsem ovšem jen ty, které nebyly na zadní straně Havlasovou rukou popsány, tedy hlavně snímky z prvních let našeho dopisování, na něž Jan Havlasa připsal nejvýš strojem jen názvy pouští, hor a jezer, které se svým aparátem zachytil.“²⁷⁷

Množství dochovaných dopisů v Archivu H+Z a depozitáři PNP ukazuje, že si Havlasa dopisoval s desítkami lidí z celého Československa i zahraničí, kterým postupně rozeslal stovky kopií svých oblíbených fotografií z cest.

„Schrabal Otomar, České Budějovice, 1. XI. 62.

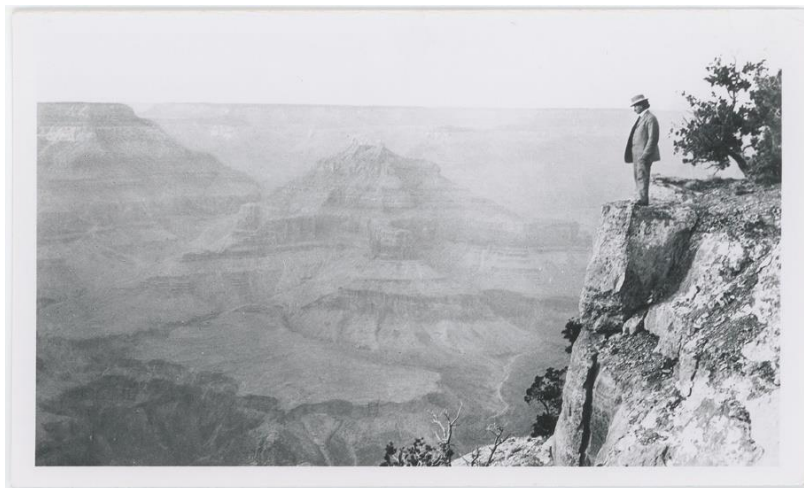
Vážený pane doktore,

²⁷⁶ Žádný zápis dokazující cestu do Austrálie se nepodařilo dohledat.

²⁷⁷ V zrcadle korespondence, Anna Brtníková-Petříková, Archiv Památníku národního písemnictví, sekce Jan Havlasa

Prosím o prominutí, že teprve dnes odpovídám na Váš milý dopis z 7. VI. a vzdávám dík za Vaše fotografie z Vašeho bohatého života. Jest tomu dnes asi 45 let, kdy jsme se sešli naposledy v Č. Budějovicích u příležitosti přednášek, kdy jste vypravoval o Havai a dalekých světech. Seděli jsme tedy, jak se pamatují, v Grand hotelu a Vy jste předpovídal konec první světové války a osvobození českého národa v nejkratší době. Nevěděli jsme tehdy, že vy jste jeden z těch, kteří pomáhali naší příští vlasti a naší samostatnosti...Zaslané Vaše fotografie jsem také předal museu a jen rád bych ještě vědět data kdy jste zde byl, kdy jste přednášel a snad se i na tato data upamatujete. Byl by to doplněk k deskám a fotografiím. Vámi kdysi věnované knížky mám v knihovně a žena je velmi ráda četla nejen pro jejich obsah, ale i jako vzpomínku na Vás a Vaší paní zesnulou choť.“²⁷⁸

Archiv H+Z uchovává cca 200 fotografií ze 40. - 60. let, které Havlasa spolu s Elsie pořídili během výletů po USA, z toho zhruba na 50 fotografiích za zachycen dům a zahrada Havlasových v Los Angeles. Většina snímků ukazuje pohledy na různé skalní masivy, výhledy do krajiny, řeky a vodopády. Často je na fotografiích i Elsie. Havlasovi se společně také vracejí na místo, které spolu poprvé navštívili před půlstoletím během své svatební cesty – Grand Canyon v Arizoně.

Obrázek 211 Ha 1691, Jan Havlasa nad Gran Canyonem, 1908

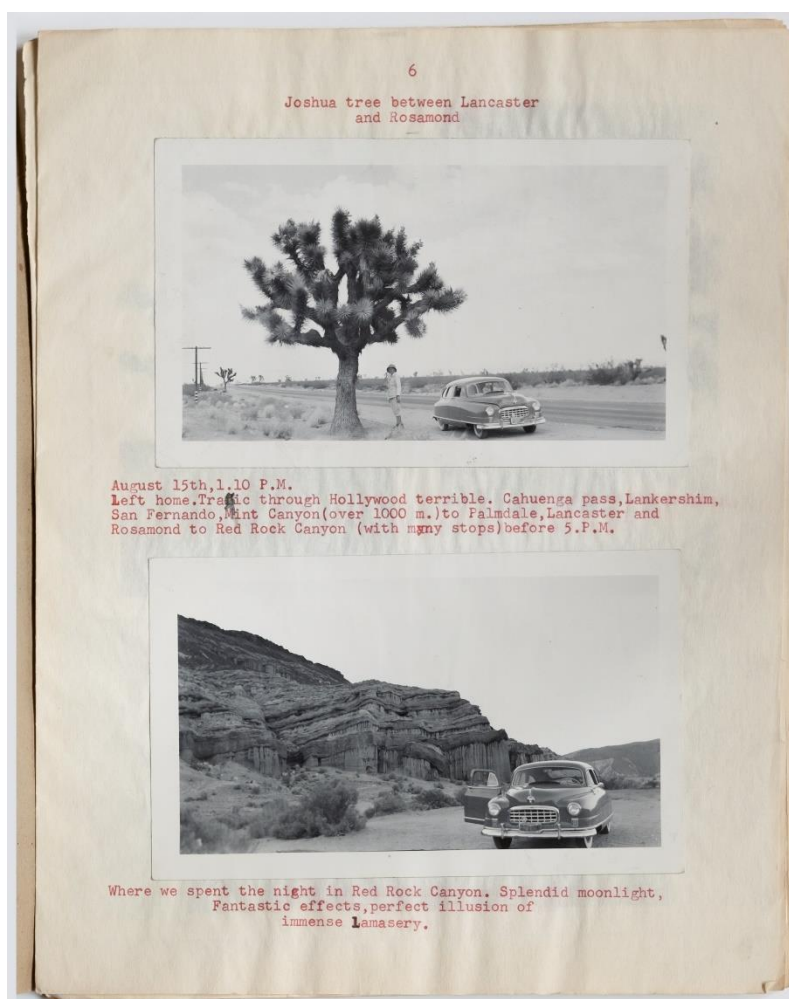
Obrázek 212 Ha 1697, Jan Havlasa nad Grand Canyonem, 1953

²⁷⁸ Korespondence týkající se Jana Havlasy, sbírka MJVM, Archiv H+Z, fond J. Havlasa, inv. č. Ha 407

Obrázek 213 Ha 1450, Sierra Nevada, 1955

Jediným dochovaným příkladem použití vlastních fotografií z tohoto období je tenký sešit velikosti A4 s deníkovými zápisy z 50. let, které Havlasa psal na psacím stroji a doplňoval nalepenými fotografiemi ze společných výletů do hor.

Obrázek 214 Ha 1762, maketa deníku nebo knihy z výletu do hor, 50. léta

Až téměř do své smrti pracoval hlavně na tzv. *Útržkovém kalendáři*, vlastních pamětech, které však zůstaly pouze v rukopise, strojopisech a průklepových kopiích. Jedná se o celoživotní vzpomínky a zápisky, řazené jako měsíce v kalendáři, tedy od ledna dále. Zda měl Havlasa v plánu vydat *Útržkový kalendář* ilustrovaný vlastními fotografiemi není jisté, více informací by snad mohla poskytnout bohatá korespondence s Miloslavem Haluzou. Jemu Havlasa průklepové kopie svých strojopisů posílal nejčastěji a je možné, že přikládané fotografie měly sloužit jako ilustrace. Dnes se *Útržkový kalendář* nachází z větší části v Památníku národního písemnictví a Archivu H+Z ve Zlíně. V posledních letech svého života již fotografoval velmi málo, poslední autoportréty pocházejí zřejmě z 50. let.

„Dne 16. června 1958

Drahý příteli,

Díky za vzpomínku ze 7. června. Nehněvej se, že jsem tak mizerný korespondent. Stále trpím Elsiččinou smrtí tak, že zpola už zde ani nejsem. Kdybych Jí nebyl slíbil, že dopíšu některé začaté věci, v nichž ostatně figuruje, ba někdy hraje prim, vůbec bych tu už nebyl. ... Přikládám Ti nás na snímcích, ale také fotografování už mne vůbec nebaví, a podle toho vypadají. Génu a Tebe my oba zdravíme vřele, mrtvá i polomrtvá. Tvůj jako vždy, Jan.“²⁷⁹

Obrázek 215 Ha 1664, Jan Havlasa u knihovny ve svém domě v Los Angeles, 50. léta

²⁷⁹ Dopis Quidu Mariu Vyskočilovi z 16. 6. 1958, archiv Náprstkova muzea, Havlasa 1/26

Závěr

Cílem disertační práce *Fotografická tvorba spisovatele, cestovatele a diplomata Jana Havlasy* bylo analyzovat fotografickou tvorbu osobnosti Jana Havlasy a zasadit ji do kontextu 1 pol. 20. stol., do které spadá jeho tvůrčí činnost.

Na základě několikaletého podrobného studia Havlasovy fotografické, osobní i literární pozůstalosti, analýzy jeho fotografické tvorby a jejího srovnání s dalšími českými i zahraničními cestovateli a fotografy jsem dospěl k závěru, že Jan Havlasa byl velmi vzdělaným, zdatným amatérským fotografem. Přestože nikdy nevytvářel etnografické ani botanické fotografické sbírky, ani neměl ambice prezentovat se pouze svými fotografiemi nebo se fotografií živit, ovládal fotografický proces dokonale. Fotografování bylo jeho nejoblíbenějším koníčkem, archiv vlastních snímků z cest pro něj byl důležitým zdrojem informací při psaní cestopisů a románů, které svými snímky rovněž ilustroval.

Havlasa začal fotografovat již na začátku 20. stol. během svých prvních větších cest po Slovensku a Itálii. Poté, co se v roce 1904 vydal poprvé do Spojených států, začal ilustrovat fotografiemi nejprve své články v novinách a později také povídky a cestopisy. Nejstarší fotografické knižní ilustrace se vyznačovaly výraznými dekorativními ořezy a výřezy, kterými se zřejmě snažil vylepšit své rané fotografie. Jeho tvorba se výrazně proměnila a zlepšila v Los Angeles po seznámení s fotografem Louistem Fleckensteinem, se kterým byl během následujících let v osobním i korespondenčním styku. Havlasovy kompozice byly přesnější a přesvědčivější, v následujících letech ilustroval své cestopisy čím dál větším počtem vlastních fotografií a postupně zcela upustil od používání převzatých snímků. S fotoaparátem nejvíce experimentoval během výpravy do Francouzské Polynésie, Japonska a následné cesty kolem světa, kdy s ním často fotografovala také jeho žena a celoživotní partnerka Elsie. Fotografie osobního charakteru doplňoval snímky krajin, památek, momentkami, ale také aranžovanými portréty a humornými autoportréty.

Snad právě proto, že se cítil být hlavně spisovatelem a nikoli fotografem, pořizoval fotografie i během situací, které by jiní cestovatelé – fotografové mohli považovat za nevhodné. Jeho reportážně laděné momentky z vlaku, sedla koně nebo malé loďky v sobě mají zvláštní energii a živost. Přestože bývají občas špatně zaostřené nebo zvláštně komponované, neváhal je Havlasa použít do svých knih a četných cestovatelských přednášek. Na rozdíl od většiny jmenovaných českých cestovatelů – fotografů, kteří experimentovali s kamerami různých velikostí a formátů a často z různých důvodů volili těžké a křehké skleněné desky, byl Jan Havlasa celý život věrný svitkovým filmům a téměř bezvýhradně používal sklopné měchové fotoaparáty Kodak, se kterými byl velmi spokojen.

Nejvýrazněji se jeho fotografický rukopis rozvinul ve 20. letech během vyslaneckého působení v Brazílii, v roce 1929 pořídil při cestě opiové komise po Asii své vůbec nejlepší fotografie. Jeho cestopisy a cestovatelské reportáže z přelomu 20. a 30. let, vycházející v českém i zahraničním tisku, již byly ilustrované fotografiemi bez výrazných ořezů a zásahů, navíc byly často tištěny velmi kvalitním hlubotiskem. Havlasa nechává své fotografie plně vyznít, stávají se rovnocennými s jeho texty. V tomto období patřil v Československu k nejprodávanějším autorům.

Ve 30. letech se během pobytu v Paříži a Monaku věnoval hlavně literární činnosti, archiv fotografií z předešlých let je pro něj důležitým zdrojem informací a vzpomínek při psaní. Po emigraci do Spojených států a čtyřletém diplomatickém působení v Chile v letech 1943-1947 se jeho fotografická tvorba stává opět spíše osobní a vzpomínkovou. Již nemá ambice pokračovat v psaní cestopisů ilustrovaných vlastními fotografiemi, navíc se po komunistickém převratu v Československu stává zapovězeným autorem a postupně upadá v zapomnění. V 50. letech fotografuje hlavně během výletů se svou ženou. Po její smrti se uzavírá před světem a více již téměř nefotografuje. V posledních letech svého života prochází svůj fotografický archiv a nechává pro přátele a věrné čtenáře, se kterými je v častém korespondenčním styku, vyvolat své oblíbené fotografie, často doplňované popisy a datací.

V posledních dvou desetiletích se osobnost a dílo Jana Havlasy stává zaslouženě předmětem obnoveného zájmu, většina autorů bohužel opomíjí jeho fotografickou činnost, přestože ta byla vždy neoddělitelnou součástí jeho života a literární tvorby. Teprve s fotografiemi dávají jeho cestopisy, romány, deníkové záznamy a korespondence smysl, protože pouze dohromady podávají osobitou zprávu u stavu světa a jeho proměnách v 1. pol. 20. stol. Havlasovy romány mohou vzhledem ke svému jazyku připadat dnešním čtenářům těžko srozumitelné a snad i povrchní, mnohem čtivější jsou i dnes jeho cestopisy. Ovšem pravý Havlasa se odkrývá teprve v osobní korespondenci s rodinou, ale hlavně se svou milovanou ženou Elsie. Zato jeho fotografie jsou zcela nadčasové a přestože se fyzicky dochovala pouze malá část jeho fotografického archivu, troufám si tvrdit, že v porovnání s již zavedenými jmény české cestovatelské fotografie ob stojí se ctí.

Seznam použité literatury

- ARCHER, Myfanwy Morgan. *Wisconsin man inventor of folding film roll kodak features*. The Wisconsin magazine of history. 1933, Volume 16, no. 3, s. 235-243. ISSN 1943-7366.
- BARTEČEK, Ivo. *Pozůstalost Jana Havlasy (1883-1964) v Literárním archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech*. Acta musealia: Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně: články a studie, musealia, personalia, 2002, 2(1), s. 39-56. ISSN 0862-8548.
- BINAROVÁ, Moe. *Ustavení a rozvrácení exotického mýtu*. Praha, 2014.
- BINKOVÁ, Simona a POLIŠENSKÝ, Josef. *Česká touha cestovatelská: cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha: Odeon, 1989.
- BOROVÍČKA, Michael. *Cestovatelé v exilu*. Lidé a Země, 2010, 59(4), s. 98-101. ISSN 0024-2896.
- BOROVÍČKA, Michael. *Učitel objevitelem pramenů Eufratu a Tigridu*. Lidé a země. 2009-04-17, roč. 2009, čís. 4
- BOROVÍČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-000-2.
- BORÝSKOVÁ, Štěpánka; HNULÍKOVÁ, Blanka; ŠEJBL, Jan a TODOROVÁ, Jiřina. *Fotografické obrazy cestovatelů přelomu 19. a 20. století: archivně-historický výzkum skleněných negativů a diapozitivů*. Praha: NAMU, 2019. ISBN 978-80-7331-528-3.
- BUCHANAN, Robert a CRAMB, John. *Palestine in 1860: A Series of Photographic Views, Taken Expressly for this Work by John Cramb, Photographer to the Queen. 1860*.
- CÍSAŘ, Karel (ed.). *Co je to fotografie?* Praha: Herrmann, 2004.
- Časopis Musea království Českého*. Praha: Matice česká, 1921, 95(2 - 3), s. 85. ISSN 1210-9746.
- DANEŠ, Jiří Viktor a DOMIN, Karel. *Dvojím rájem*. 2. vyd. Praha: J. Otto, 1925
- DITBERTOVÁ, Eva; DVOŘÁKOVÁ, Hana; HORUCKOVÁ, Lucia; KAŠPAROVÁ, Dagmar; KOLÁČNÝ, Ivo et al. *Jindřich Vávra: sběratel a mecenáš = collector and patron*. Přeložil Gwendolyn ALBERT. Praha: Karel Kerlický - KANT, 2020. ISBN 978-80-7437-322-0.
- Dufek, Antonín. *Dějiny českého výtvarného umění 1780-1890 III/1*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0735-0.
- Dufek, Antonín. *Dějiny českého výtvarného umění 1780-1890 III/2*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0735-0.
- ECO, Umberto. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0740-9.
- FLAUBERT, Gustav. *Flaubert in Egypt: A Sensibility on Tour*. Penguin Classics, 1996. ISBN 978-0140435825.
- FRANCI, Riccardo. *Au Nippon, studio su Salvatore Chimenz fra due secoli e due mondi*. 1. Itálie: Edizioni Del Faro, 2014. ISBN 9788865373729.
- FRIZOT, Michel (ed.). *A New History of Photography*. 1. Konemann, 1998. ISBN 978-3829013284.
- HANNAVY, John (ed.). *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. 1. Routledge, 2007. ISBN 978-0415972352.
- HAVLASA, Jan, *Kouzlo laguny*. Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, Praha 1928

- HAVLASA, Jan, *V brazilských horách*, Praha 1925 do vyd. Pramenů
- HAVLASA, Jan. *Cesta bohů*. V Praze: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1926.
- HAVLASA, Jan. *Cesta kolem světa*. V Praze: Nákladem Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1915.
- HAVLASA, Jan. *Cesty po světě: Japonským vnitrozemím*. 1. Praha: Ústřední nakl. a knihkup. učitelstva, 1924.
- HAVLASA, Jan. *Dech trópů: Tahitská dobrodružství*. Praha: Ústřední nakl. a knihkupectví učitelstva čsl., 1921
- HAVLASA, Jan. *Japonský podzim*. Praha: Nakladatelství Šolc a Šimáček, 1930.
- HAVLASA, Jan. *Přes hory a doly: cesty v tropech a subtropích*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938.
- HAVLASA, Jan: *Cesta kolem světa*, Praha, ÚNKUČ 1915, s. 37.
- HENDL, Jan. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-246-0030-7.
- HOJDA, Zdeněk a Eva CHODĚJOVSKÁ. *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*. Vyd. 1. Praha: Národní galerie v Praze, 2014, s. 26. ISBN 978-807-0355-572.
- ISER, Wolfgang. *Jak se dělá teorie*. Limes (Karolinum). Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1672-8.
- JIRKAL, Martin. *Japonsko v díle Jana Havlasy*. Bakalářská práce, vedoucí Vaněk, Václav. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2016.
- JŮN, Libor a DEJMAL, Ivan. *Letem českým světem: obraz proměny českých zemí v odstupu století : 1898 : 1998*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 1999. ISBN 80-900903-6-2.
- KENCKI, Adam. *Jeruzalém ve fotografických albech 19. století*.
- KOBLIC, Přemysl. *Letem světem: obrázkový týdeník*. Praha: A. Neubert, 1932-1933, 7(49).
- KOPRIVICA, Tatjana & SFAMENI, Carla & D'EREDITÀ, Antonio. (2019). C. Sfameni, A. D'Eredità, T. Koprivica, *The main public buildings of Doclea: Archival, Archaeological and Architectonic Research*, Archeologia e Calcolatori, Supplemento 11 (2019), 85-103.
- KOŘENSKÝ, Josef. *Amerika: kulturní obrázky z Ameriky severní*. V Praze: A. Storch syn, 1911.
- KOŘENSKÝ, Josef. *Po druhé v Žaponsku*. Praha: J. Otto, 1910.
- KRATOCHVÍLOVÁ, Lucie. *Jan Klecanda - Havlasa, jeho život a vztah k Brazílii*. Praha, 2012.
- KUČERA, Karel. *Jan Havlasa: Život a dílo českého cestovatele a diplomata*, Praha, 2004. Diplomová práce. UK, Filozofická fakulta, s. 60.
- KUČERA, Karel. *Jan Havlasa: Život a dílo českého cestovatele a diplomata*, Praha, 2004. Diplomová práce. UK, Filozofická fakulta.
- KUNSKÝ, Josef. *Čeští cestovatelé*. Praha: Orbis, 1961. sv. 2.
- LOISEAUX, Olivier; FUMEY, Gilles a LANGER, Freddy. *Image and exploration: early travel photography from 1850 to 1914*. New York, NY: Prestel Publishing, 2019. ISBN 3791385925.
- MACHULKA, Bedřich a Alois Ladislav KAISER. *V Africe na stezkách zvěře: Vzpomínky afrického cestovatele a lovce*. Praha: Orbis, 1955.

- MALTEZ, José Veiga; KORECKÝ, David a PAVÃO, Luís. *Carlos Relvas: objekty věčnosti*. Praha: Galerie Rudolfinum, 2013. ISBN 978-80-86443-25-6.
- MANNING, M.J. (2014), *Education in the School of Dreams: Travelogues and Early Nonfiction Film Jennifer Lynn Peterson*. Durham, NC: Duke University Press, 2013. . J Am Cult, 37: 225-226.
- MUSIL, Alois, ŽDÁRSKÝ, Pavel (ed.). *Ze světa islámu*. Praha: Akropolis, 2014. ISBN 978-80-7470-062-0.
- MUSIL, Alois. *Tajemná Amra*. Česko]: Jana Štelclová a Miroslava Štelclová, 200. ISBN 80-86247-72-4.
- Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 13.8.1887, 27(221), s. (3). ISSN 1214-1240.
- NICOL, John. *Concerning amateurs*. British Journal of Photography, no. 1081, vol. 28, 21 January 21 1881
- PEREZ, Nissan N. *Focus East: Early Photography in the Near East (1839-1885)*. 1. Abradale/Abrams, 1988. ISBN 0810909243.
- PÍŽA, Adam. *Pohled Josefa Kořenského na vzdělávání v cizích zemích v druhé polovině 19. století na základě analýzy Kořenského cestopisného díla* [online]. Brno, 2017.
- Plzeňské listy*. V Plzni: J.R.Port, 10.10.1891, 27(122), s. [2]. ISSN 1804-0187.
- Pravda: List Československé komunistické strany - odbočka Plzeň*. Plzeň: Tiskařské a nakladatelské družstvo Pravda, 24.7.1982, 63(174), s. 4. ISSN 1803-1633.
- PREININGEROVÁ, Magdalena a CEKOTOVÁ, Blanka. *Archiv H+Z - centrum moderního českého cestovatelství 20. století: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně : katalog fondů*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 2015. ISBN 978-80-87130-37-7.
- PROCHÁZKA, Matěj. *Missie jezuitské vůbec a missie P. Aug. Strobacha z T.J. zvlášť*. V Brně: Nákladem Dědictví ss. Cyrila a Methoděje, 1886.
- PROCHÁZKOVÁ, Tereza. *Vývoj českého zájmu o vzdálené Japonsko*. Olomouc, 2008
- REICH, Edvard. *Alois Musil: selský synek světovým cestovatelem*. V Praze: Českomoravské podniky tiskař. a vydavatelské, 1930
- Revue fotografie: čtvrtletník pro fotografickou tvorbu*. Praha: Orbis, 1986, 30(1), s. 83. ISSN 0232-0576.
- SECKÁ, Milena. *Vojta Náprstek: vlastenec, sběratel, mecenáš*. V Praze: Vyšehrad, 2011. ISBN 978-80-7429-173-9.
- SCHEUFLER, Pavel, DVOŘÁKOVÁ, Hana a KOSTRHUN, Petr (ed.). *Čas rytířů dalekých moří: sběratel a mecenáš Jindřich Vávra = The time of the knights of the far seas : collector and patron Jindřich Vávra*. Přeložil Gwendolyn ALBERT. Praha: Karel Kerlický - KANT, 2020. ISBN 978-80-7437-317-6.
- SCHEUFLER, Pavel. *Galerie c. k. fotografů*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-9044-0.
- SCHEUFLER, Pavel. *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013. ISBN 978-80-7331-112-4.
- SKOPEC, Rudolf: *Naši fotografové v exotických krajích*. Revue fotografie, 1973, č.1.
- STODDARD, J. L. (John Lawson). (1894). *A trip around the world with John L. Stoddard: a collection of photo-engravings of famous scenes, cities and paintings of Europe, Asia, Africa, Australia, North and South America*. Chicago: The Werner Company.
- STRAUSS, Anselm L. a CORBIN, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. SCAN. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

- SUCHOMEL, Filip a SUCHOMELOVÁ, Marcela. *Námořní deník Erwina Dubského: sbírka albuminových fotografií ze 70. let 19. století z Japonska*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2006. ISBN 80-7027-146-9.
- SUCHOMEL, Filip. *Šašin, šašin!!: japonská fotografie 19. století*. V Praze: Národní galerie, 2017.
- ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, Václav. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Praha: Československý spisovatel, 1974.
- TAYLOR, Roger. *Impressed by Light. British Photographs from Paper Negatives, 1840-1860*, London, 2007.
- TELÍŠKOVÁ, Kateřina: *Fotografická pozůstalost Jana Havlasy*. Bakalářská práce, 2006.
- TODOROVÁ, Jiřina, Jan CHOVANĚČEK a Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur (Praha, Česko). *Kolem světa: sbírka fotografií z cest Josefa Kořenského v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 5. ISBN 978-80-7036-300-3.
- TODOROVÁ, Jiřina. *Enrique Stanko Vráz: záhadný cestovatel fotograf*. Praha: Národní muzeum, 2006.
- TODOROVÁ, Jiřina; ŠTORCHOVÁ, Simona. *Aktuální poznatky o autorství fotografií z fondu Bedřicha Machulky a Richarda Štorcha v Náprstkově muzeu*. www.digitalniknihovna.cz [online]. Náprstkovo muzeum [cit. 2024-05-03].
- TRNKOVÁ, Petra. *Fotografové amatéři a umělecká fotografie v kontextu uměleckých a umělecko-historických teorií. (1890-1914)*. Iluminace. roč. 16, č. 3, s. 99-120. ISSN 0862-397X. 2004.
- TRNKOVÁ, Petra. *Podle přírody!: fotografie a umění v 19. století: příklady z českých a moravských sbírek*. Brno: Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-7485-020-2.
- TRNKOVÁ, Petra. *Technický obraz na malířských štáflích: česko-němečtí fotoamatéři a umělecká fotografie: 1890-1914*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, 2008. ISBN 978-80-87029-51-0.
- ULMAN, František. *Moravská orlice.*, 17.8.1876, 14(186), ISSN 1803-117X.
- Valley Camera Club., Photographers' Club of New England. (1898/1920). *Photo-era*. Boston, Mass.: [New England Photo Era Pub. Co.].
- Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné*. Praha: Václav F. Kumpošt, 7.1953, 32(6), ISSN 0042-4544.
- VRÁZOVÁ, Vlasta. *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937.
- WÜNSCH, Josef. *Na zříceninách karthaginských*. Květy: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním. Praha: Jaroslav Pospíšil, 7.1879, 1(7), s. 20. ISSN 0023-5849.
- Zvon: týdeník beletristický a literární: majetek družstva spisovatelského*. V Praze: F. Šimáček, 1930, 30(51).

Archivy

ANpM – Archiv Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur, Fond Havlasa, Jan

PNP – Archiv Památníku národního písemnictví, Fond Havlasa

Archiv H+Z Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Fond RNDr. Jana Havlasy

Regionální muzeum v Teplicích

Nepublikované prameny

HALUZA, Miloslav. *Hlas mlčícího*. 1982. rukopis, Archiv Památníku národního písemnictví, sekce Jan Havlasa, str. 211

Online zdroje

Národní digitální knihovna

<https://www.ndk.cz>

Library & Archives, United Nations

<https://archives.ungeneva.org>

Center for Bibliographical Studies and Research (CBSR)

<https://cdnc.ucr.edu>

Library of Congress

<https://www.loc.gov>

Internet Archive

<https://archive.org>

The Huntington

<https://huntington.org>

Getty

<https://www.getty.edu>

Ústav pro českou literaturu AV ČR

<https://ucl.cas.cz>

Seznam obrázků

Obrázek 1 Ha 3244 Jan Havlasa, „Bohemian novelist“, fotografie Louise Fleckensteina, poč. 20. stol.	5
Obrázek 2 Ha 1836, Jan Havlasa u psacího stolu, Japonsko, 1912.....	13
Obrázek 3 Ha 1839, Jan Havlasa s fotoaparátem, Elsie Havlasová, Japonsko, 1912	55
Obrázek 4 Ha 3474, USA, 1906?	58
Obrázek 5 Ha 2205, Tahiti, 1910	58
Obrázek 6 Ha 1011, Filipíny, 1930	58
Obrázek 7 Fotografie z Hongkongu zaostřená na pozadí, Přes hory a doly, 1938, s. 337	59
Obrázek 8 Figures on a beach, Louis Fleckenstein, 1907-1943.....	60
Obrázek 9 Ha 1656, Havlasa u psacího stroje doma v Los Angeles, fotografie Eduarda Ingríše, 1958.....	61
Obrázek 10 Ha 3228, Jan Havlasa na portrétní fotografii (vizitce) Tomáše Donáta, 1899-1902	62
Obrázek 11 Obálka knihy Poslední tatranské povídky, 1909.....	63
Obrázek 12 Reklama na Havlasovy knihy otištěná v závěru knihy Touha do dálky, 1922.	63
Obrázek 13 Jan Havlasa na salaši v Tatrách, v létě 1901, První tatranské povídky, 1909.....	64
Obrázek 14 Ha 3222, Havlasův negativ z počátku 20. stol. (1913?)	65
Obrázek 15 Ha 3230, Havlasův negativ, muzikanti, počátek 20. stol. (1913?)	65
Obrázek 16 Italské noveletty, 1909	66
Obrázek 17 Palác Buonsignori, ilustrace z knihy Touha do dálky (1922), s. 52.....	67
Obrázek 18 Ha 1411, Elsie Havlasová, Kalifornie, 1910.....	69
Obrázek 19 Fotografie vystřižená z novin, Archiv Havlasa, Náprstkovo muzeum v Praze	70
Obrázek 20 Ilustrace v knize V kraji věčného jara, s. 26	71
Obrázek 21 Ha 3223, Jan Havlasa a prezident Chile, Juan Antonio Ríos, 1943.....	71
Obrázek 22 Ha 1201, Elsie na zahrádce přes domem v Los Angeles, 40.-50. léta	72
Obrázek 23 Ha 1608, Elsie Havlasová stojící za cedulí "Mt. Pacifico public camp", Kalifornie, 50. léta.....	72
Obrázek 24 Pozdější print fotografie z Tahiti (1910), popsáný červenou propiskou, Los Angeles, 50. léta	73
Obrázek 25 Ha 1724, Socha svobody, New York, 1904	74
Obrázek 26 Ha 1717, panorama New Yorku z paluby lodi, 1904.....	74
Obrázek 27 Ha 1382, vstupní portál pavilonu Stvoření, světová výstava v Saint Louis, 1904	75
Obrázek 28 Ha 1720, Jan Havlasa u filipínské vesnice na světové výstavě v Saint Louis, 1904	76
Obrázek 29 Ha 1729, U poštovní schránky v prérii, 1904	76
Obrázek 30 Ha 1315, Jan Havlasa v Avalonu na ostrově Santa Catalina, autoportrét, 1906 ...	77
Obrázek 31 Fotografie, kterou Havlasa použil do knihy V kraji věčného jara, 1909, s. 206, Náprstkovo muzeum v Praze.....	78
Obrázek 32 Dekorativní ořez fotografie v knize V kraji věčného jara, 1909, Náprstkovo muzeum v Praze	79
Obrázek 33 Dekorativní ořez fotografie v knize V kraji věčného jara, 1909, Náprstkovo muzeum v Praze	79
Obrázek 34 Ha 1671, Jan a Elsie Havlasovi, Adolph a Blanche Herman, Louis Fleckenstein s manželkou. Autorem fotografie je Louis Fleckenstein (slepotisk vpravo dole)	80
Obrázek 35 Ha 1246_2, připisovaný Havlasovi, poč. 20. stol.	81

Obrázek 36 Figures in Rocky Ravine, Louis Fleckenstein?, poč. 20. stol., archiv Getty Institute.....	81
Obrázek 37 Ha 1246, fotografie Jana Havlasy.....	82
Obrázek 38 Figures in a Rocky Landscape, Louis Fleckenstein, poč. 20. stol., archiv Getty Institute.....	82
Obrázek 39 Ha 1593, Elsie Havlasová a další dva lidé na zkameněném koniferu., Arizona, Petrified Forest, 1908	83
Obrázek 40 Ha 1679, Fotografie Jana Havlasy na koni, 1908.....	83
Obrázek 41 Dopisnice podle fotografie J. Havlasy, Antonín Brunner, 1917, archiv autora	84
Obrázek 42 Ha 1714, Fotografie "Kolb Bros" z Bright Angel Trail, Arizona, duben 1910.....	84
Obrázek 43 Ha 1414, inscenovaný snímek z automobilového výletu, Kalifornie, 1906-1910	85
Obrázek 44 Ha 1256, manželé Havlasovi v jednom z prvních automobilů v Los Angeles, pozdější fotografie z 50. let.	85
Obrázek 45 Ha 1537, Jan Havlasa sedící v automobilu, cedule "Vermont Ave.", vegetace, pneumatika sundaná z kola, poč. 20. stol.	86
Obrázek 46 Ha 1279, První letecký den za západním pobřeží USA.....	86
Obrázek 47 Ha 1283, První letecký den na západním pobřeží USA, 1910	87
Obrázek 48 Ilustrace časopisu Rozkvět, s. 112, 1919	88
Obrázek 49 Ha 1344, Elsie v klobouku na skalisku, Kalifornie, počátek 20. stol.	89
Obrázek 50 Ha 1348. Elsie pod vrtnou věží, počátek 20. stol.	89
Obrázek 51 Ha 1351, Elsie u ohrady dobytka, Kalifornie, poč. 20. stol.....	90
Obrázek 52 Ha 1261, Elsie před domem rodičů, Kalifornie, počátek 20. stol.....	90
Obrázek 53 Ha 1273, piknik u jezírka, Kalifornie, počátek 20. stol.	91
Obrázek 54 Ha 1337, novomanželé Havlasovi, Kalifornie, 1910.....	91
Obrázek 55 Ha 2153, Elsie Havlasová sedící na kapradině, Francouzská Polynésie, 1910	92
Obrázek 56 Ha 2626, muž s kokosy, Elsie v kočáře, Tiarapu, Tahiti, 1910	93
Obrázek 57 Ha 2358, Přistání v Papeete, Štefánik (v klobouku) druhý zleva, Tahiti, 1910. ...	94
Obrázek 58 Ha 2095, Milan Rastislav Štefánik (uprostřed), vpravo vedle něj Elsie, Papeete, 1910.....	95
Obrázek 59 Ha 2212, Štefánikova astronomická observatoř na kopci nad Papeete, 1910.	95
Obrázek 60 Ha 2266, Štefánik a Havlasa diskutují, Tahiti, 1910.....	96
Obrázek 61 Ha 2262, Elsie tančí se Štefánikem, Tahiti, 1910	96
Obrázek 62 Papeete, maison de Gustave Viaud, Gustave Viaud, 1859.	97
Obrázek 63 Tahitian woman, Jack London, Tahiti, 1908.....	98
Obrázek 64 Vodopád Fautaua, Jack London, 1908	99
Obrázek 65 Ha 2101, vodpád Fautaua, Jan Havlasa, 1910	99
Obrázek 66 Ha 3424, portrét muže s věncem, Tahaa, 1910.....	100
Obrázek 67 Ha 2309, ostrov Raiatea, 1910.....	101
Obrázek 68 Ha 3825, ostrov Raiatea, 1910.....	101
Obrázek 69 Ha 2250, Ernest Darling - Přírodní muž, Tahiti, 1910.....	102
Obrázek 70 Ha 2237, Ernest Darling a Jan Havlasa, Tahiti, 1910	103
Obrázek 71 Ha 2218, oříznutý a retušovaný snímek, Tahiti, 1910	104
Obrázek 72 Ha 2218_2, pozitiv bez ořezu, Tahiti, 1910	104
Obrázek 73 Ha 2206, Elsie na voru na jezeře Vaihira, Tahiti, 1910.....	105
Obrázek 74 Ha 2187, Havlasa hraje šachy s McTavishem, Moorea, 1910.....	106
Obrázek 75 2188, Havlasa hraje šachy s McTavishem, Moorea, 1910.....	106
Obrázek 76 Ha 2298, ženy připravují tradiční pokrm kopra, Bora Bora, 1910	107

Obrázek 77 Ha 2297, pohled na korálové útesy obklopující Bora Bora, 1910.....	108
Obrázek 78 Ha 2301, Elsie a průvodce pod vrcholem hory Pahaia, Bora Bora, 1910	109
Obrázek 79 Ha 3295, pohled na pohoří ostrova Bora Bora, 1910	109
Obrázek 80 Ha 2234, Skleněný pozitiv znázorňující ostrov Bora Bora z Darwinovy knihy On Coral Reefs, 1910.....	110
Obrázek 81 Ha 2308, posvátná želví skála na ostrově Bora Bora, 1910	111
Obrázek 82 Ha 2227, dvě loďky s domorodci, v pozadí parník, panoramatická fotografie, ostrov Moorea, 1910	112
Obrázek 83 Ha 2222. Fotografie pobřeží ostrova Moorea, popiska vlevo dole: Vánoce, Moorea, 1910	112
Obrázek 84 Ha 3269, sázení kokosových ořechů na ostrově Bora Bora, 1910.	112
Obrázek 85 Ha 2151, Elsie na ostrově Tahaa, 1910.....	113
Obrázek 86 Havlasův rukopis Within the Reef, Sběrka MJVM, 1910, inv. č. Ha 372.....	114
Obrázek 87 Havlasův rukopis Adventures of two innocent children, doplněný fotografiemi, sbírka MJVM, 1910, inv. č. Ha 372	115
Obrázek 88 Dcera náčelníka, rukopis Jana Havlasy, sbírka MJVM, 1910, inv. č. Ha 372....	116
Obrázek 89 Obálka románu Past na slunce, Zdeněk Burian, 1933	117
Obrázek 90 Ha 2111, Elsie v jezírku na Tahiti, 1910.....	118
Obrázek 91 Ha 2111_2, Elsie v jezírku na Tahiti, 1910.....	118
Obrázek 92 Ha 3268, Jan Havlasa na Tahiti, 1910.	119
Obrázek 93 Ha 1834, Čtvrť Kameido, Elsie Havlasová a lidé na cestě před chrámem, Japonsko, 1912.....	120
Obrázek 94 Ha 1821, krajina havajského ostrova Oahu, 1912	122
Obrázek 95 Ha 1883. Jan a Elsie, každý se svým fotoaparátem, 1912	123
Obrázek 96 Steerage, Alfred Stieglitz, 1907	124
Obrázek 97 Ha 1988. Čínští dělníci hrají hazardní hry v mezípalubí, Jan Havlasa, 1912.....	124
Obrázek 98 Ha 2016, Dělníci v přístavu v Jokohamě, 1912.....	126
Obrázek 99 Ha 2031, Děti v Jokohamě. 1912.....	127
Obrázek 100 Ha 2058, Elsie před krámkem v Jokohamě, 1912	127
Obrázek 101 Ha 3375, Interiér pronajatého pokoje v Jokohamě, 1912.....	128
Obrázek 102 Ha 1857, pohřební průvod prochází před domem, ve kterém se Havlasovi ubytovali, 1912.....	129
Obrázek 103 Ha 1950, kino v Jokohamě, Japonsko, 1912	129
Obrázek 104 Ha 2066, Elsie a dva nosiči při přechodu průsmyku Šimizu-goe, Japonsko, 1912	130
Obrázek 105 Ha 2067, Elsie padá při přechodu průsmyku, Japonsko, 1912.....	130
Obrázek 106 Ha 2047, Jan Havlasa v kráteru na vrcholu sopky Ontake. Elsie Havlasová, 1912	133
Obrázek 107 Ha 1788, Elsie u pošty na hoře Ontake, 1912.....	134
Obrázek 108 Ha 2050, seance na vrcholu hory Ontake, 1912	134
Obrázek 109 Ha 1794, pohled na stoupající poutníky pod vrcholem sopky Fuji, 1912	135
Obrázek 110 Ha 1787, Jan Havlasa na okraji kráteru sopky Fuji, Elsie Havlasová, 1912	136
Obrázek 111 Ha 1823, řidič (vlevo), Paní Fuku (uprostřed), za ní pravděpodobně její syn, vpravo Elsie s fotoaparátem, vedle ní inženýr Jan Hora. Japonsko, 1912.	137
Obrázek 112 Ha 1776, Elsie s ainským převozníkem, Japonsko, 1912.....	138
Obrázek 113 Ainský převozník, výřez fotografie použitý v knize Japonský podzim, s. 224	138

Obrázek 114 Ha 1766, Ainská žena a Elsie Havlasová, zcela vlevo klec s medvědem, Hokkaidó, 1912.	139
Obrázek 115 Ha 1916 (Japonské jaro s. 92), Elsie rozkládá stativ, aby odpoutala pozornost od fotografujícího Havlasy, Japonsko, 1912.	140
Obrázek 116 Ha 1772, pouliční prodavači štětců, Kobe, 1912.	141
Obrázek 117 Ha 1771, pouliční prodavači štětců, Kobe, 1912.	141
Obrázek 118 Ha 1884, Elsie Havlasová (vlevo) a rodina Chimenze Fioravantiho, Japonsko, 1912.	142
Obrázek 119 Ha 2004, Fotografie z paluby lodi, Japonsko, 1912.	143
Obrázek 120 Havlasův článek o Japonských kinech v časopise World Technical Magazine, 1913.	144
Obrázek 121 Ha 2046, Jan Havlasa stoupá na vrchol hory Ontake, Elsie Havlasová, Japonsko, 1912.	145
Obrázek 122 Ha 2069, Elsie a muž s dítětem na zádech, Nagaoka, Japonsko, 1912.	146
Obrázek 123 Ha 2018, přístav Jokohama, Japonsko, 1912.	147
Obrázek 124 ořez fotografie v knize Japonské jaro, s. 96.	148
Obrázek 125 Ha 1920, Bronzová socha Buddhy (Daibutsu) cca 11 m vysoká, 1913.	148
Obrázek 126 fotografie v knize Japonské jaro, s. 283.	149
Obrázek 127 Ha 1943, svatyně Kasuga-no-miya (Kasuga), brána a dav poutníků, 1913.	149
Obrázek 128 Ha 1763, souostroví Kinkwa-zan, instrukce pro tiskaře, 1912.	150
Obrázek 129 Ha 1899, Pagoda v Sučau, Čína, 1913.	151
Obrázek 130 Čínský pouliční holič, Přes hory a doly, 1938, s. 296.	153
Obrázek 131 Ha 1888, Taj Mahal, Indie, 1913.	154
Obrázek 132 Ukázka fotografické reportáže z Indie Indické intermezzo, Zlatá Praha, 1927, s. 16.	155
Obrázek 133 Ukázka fotografické reportáže z Indie Indické intermezzo, Zlatá Praha, 1927, s. 19.	155
Obrázek 134 Ha 3585, Pohlednice zaslaná do USA 30. 3. 1914(?), Rakousko-Uhersko, poč. 20. stol.	156
Obrázek 135 Ha 3638, Fotografická pohlednice o přednáškách J. Havlasy, 1913.	157
Obrázek 136 Ha 3564, Elsie před plakátem na přednášku v Prostějově, 1913.	158
Obrázek 137 Ha 3596. Muži s cedulí k přednášce Jana Havlasy ve Dvoře Králové, 1913?.	159
Obrázek 138 Plakát na cestovatelskou přednášku Jana Havlasy z roku 1917, vlastní fotografie.	159
Obrázek 139 Jan Havlasa, Sučau v severní Číně, Cesta kolem světa, 1915, s.289.	160
Obrázek 140 Ha 1825. Hongkong a Victoria Peak, pohled z paluby lodi Persia, 1913.	161
Obrázek 141 Reprodukce z knihy Malajské léto, 1926, s. 167.	161
Obrázek 142 Ha 2010, skupinový portrét zaostřený na pozadí, Siam, červenec 1913.	162
Obrázek 143 Ha 3701, inscenovaná fotografie na saních, 1914.	163
Obrázek 144 Ha 3695, U Dufků ve Světlé nad Sázavou, 1914.	163
Obrázek 145 Ha 3656, Elsie v bytě ve Světlé nad Sázavou, 1914.	163
Obrázek 146 Dopisnice č.6, (podle snímku Ha 1975) Chránové nádvoří na posvátné japonské hoře Nikko. Antonín Brunner, 1917.	164
Obrázek 147 Ha 2152_2, Havlasa a Papao na ostrově Tahaa, Francouzská Polynésie, 1910.	165
Obrázek 148 Z cest Jana Havlasy, dopisnice č. 10, Antonín Brunner, 1917.	165
Obrázek 149 Ha 706, Elsie Havlasová a tři muži na kameni u vodopádu Maromba, Brazílie, 1921.	166

Obrázek 150 Ha 731, Jan Havlasa vyměňuje film ve svém kodaku, Brazílie, 20. léta.....	167
Obrázek 151 Ha 490, pohled na budovu československé legace v Brazílii, 20. léta	168
Obrázek 152 Ha 525, čínský vyslanec s dcerami na návštěvě československého vyslanectví, 20. léta	169
Obrázek 153 Havlasovy fotografie v botanickém albu muzea v Sao Paulu, 1925	169
Obrázek 154 Ha 691, Elsie a její sestra Bernice u služebního automobilu, Brazílie, 20. léta	170
Obrázek 155 Ha 736, Elsie a další členové výpravy na koních, Brazílie, 20. léta.....	171
Obrázek 156 Ha 636, Havlasa ve fraku před palácem Catete, Brazílie, 20. léta	172
Obrázek 157 Ha 775, Pohled na Rio de Janerio, Photo Lopes Rio, Brazílie, 20. léta	172
Obrázek 158 Ha 941, Elsie Havlasová na verandě budovy československého velvyslanectví v Brazílii, 20. léta	173
Obrázek 159 Ha 730, Elsie převíjí film ve svém kodaku při projížďce lodí, Brazílie, 20. léta	174
Obrázek 160 Ha 738, Havlasovi a česká posádka lodi Legie, 20. léta.....	174
Obrázek 161 Ha 3525, Matylda Klecandová v Benátkách, 20. léta.....	175
Obrázek 162 Ha 3491, Matylda Klecandová a Elsie Havlasová na Náměstí sv. Marka v Benátkách, 20. léta	176
Obrázek 163 Ha 674, manželé Havlasovi na koních ve Varhanovém pohoří – kyanotypie (prosinec, 1923).....	176
Obrázek 164 Ha 813, Avenida Nyemeyerova, Elsie Havlasová sedící na kamenné zídce, Brazílie, 20. léta	177
Obrázek 165 Ha 870, Elsie Havlasová s rostlinou v automobilu, Brazílie, 20. léta	177
Obrázek 166 Ha 721, Montserrat, Elsie Havlasová v kapradí, Brazílie, 20. léta.....	178
Obrázek 167 Ha 2322, Elsie Havlasová s orchidejemi, Brazílie, 20. léta.....	178
Obrázek 168 Ha 601, inscenovaná scéna na zahradě československého velvyslanectví v Brazílii, 20. léta	179
Obrázek 169 Ha 796, Havlasa fotografuje, v pozadí pláž Copacabana, Brazílie, 1920-1924.	180
Obrázek 170 Ha 1173, socha Buddhy, Siam, 1930	181
Obrázek 171 Ha 1059, Havlasova fotografie členů komise, Rangún, 1929	182
Obrázek 172 Ha 1098, Havlasa se snaží upozornit sekretáře Renborga, že špatně komponuje, Sumatra, 1929.....	182
Obrázek 173 Ha 1070, pouliční holič v Batávii, naznačené ořezy pro použití v knize, 1929	183
Obrázek 174 Ha 1064, stenograf komise Marshall a ukázka dopisu na fotografii, 1929	184
Obrázek 175 Ha 1061, fotografická pohlednice Jana Havlasy manželce se zprávou o vyvolaných filmech. Líc: kuřáci opia a tetování. (1929)	185
Obrázek 176 Ha 1054, dva muži v rozhovoru na tržnici, Port Said, 1929.....	186
Obrázek 177 retušovaná a oříznutá reprodukce snímku Ha 1054, Země pagod, s. 60	186
Obrázek 178 Země pagod (1932), s. 345	187
Obrázek 179 Země pagod (1932), s. 441	187
Obrázek 180 Ha 341, Obálka sešitu Za opiem kolem světa, Nakladatelství Pokrok, 1932....	188
Obrázek 181 Ha 341, ukázka fotografií ze sešitu Za opiem kolem světa, Nakladatelství Pokrok, 1932	188
Obrázek 182 Ha 1118, Malajsie, 1929	189
Obrázek 183 Ha 964. Nádoba k pašování opia.	189
Obrázek 184 Ha 952, kuřáci opia čekající na výsledky, autor? 1929-1930	190
Obrázek 185 Ha 1193, noční fotografie pobřeží Hongkongu, 1930	190

Obrázek 186 maketa s nalepenými fotografiemi, ořez pro publikace, 30. léta	191
Obrázek 187 Reportáž v časopisu Světozor, 1932	192
Obrázek 188 Obálka časopisu Světozor s fotografií Jana Havlasy, 1930	193
Obrázek 189 Ha 1026, Jan Havlasa v kimonu u okna, autoportrét, 1929-1930.....	194
Obrázek 190 Ha 3360, autoportrét v pracovně, Francie, 30. léta.....	195
Obrázek 191 Ha 3361, autoportrét v pracovně, Francie, 30. léta.....	195
Obrázek 192 Propagační leták Havlasova románu Třináctý tygr s autoportrétem, 30. léta...	196
Obrázek 193 Zápisy o cestopisných knihách, Havlasův diář z Paříže, 30. léta	197
Obrázek 194 Havlasova reportáž o koloniální výstavě v Paříži, Rozkvět, 1931	198
Obrázek 195 Ha 3470, Pohled na Monte Carlo a zátoku, Monacké knížectví, 30. léta.....	198
Obrázek 196 Ha 3672, Tři muži na koních, jezero a sopka Villarrica, připisováno Janu Havlasovi, Chile, 1943-1947.....	200
Obrázek 197 Ha 3403, Jan Havlasa v první řadě uprostřed, Chile, 1943-1947	201
Obrázek 198 Ha 3657, Muž na voze taženém voly, jezero Villarrica, v pozadí sopka Villarrica, Chile, 40. léta	202
Obrázek 199 Ha 3499, Pohlednice, na snímku označena budova kanceláře J. Havlasy, Chile, 40. léta	202
Obrázek 200 Ha 3787, fotografie připisovaná Janu Havlasovi, hraniční přechod Argentiny a Chile, 40. léta?.....	203
Obrázek 201 Ha 3788, Fotografie připisovaná Janu Havlasovi, hraniční přechod Argentiny a Chile, 40. léta?.....	204
Obrázek 202 Ha 3642, Vůz s chlapcem tažený voly, v pozadí zasněžená sopka Villarrica (?), Chile, 1943-1947	205
Obrázek 203 Ha 3618, Fotografie automobilu na přívozu laguny Quillehue, Chile, 1943- 1947.....	205
Obrázek 204 Ha 3775, Jan Havlasa a Elsie Havlasová v přístavu, za nimi loď Rio de la Plata, 1943-1947.....	206
Obrázek 205 Ha 1587, Elsie Havlasová u skály, Arizona, 50. léta	207
Obrázek 206 Ha 1560, Elsie s batohy u padlého stromu, USA, 1950-1955	208
Obrázek 207 Ha 1570, Elsie Havlasová stojící u skalisek, Arizona, 1954	208
Obrázek 208 Ha 1563, Elsie Havlasová u kaktusu, Arizona, 1954.....	209
Obrázek 209 Ha 1218, Jan Havlasa pod banánovníkem u domu, Los Angeles, 50. léta	209
Obrázek 210 Ha 1233, Elsie na skalce před domem, Los Angeles, 1956	210
Obrázek 211 Ha 1691, Jan Havlasa nad Gran Canyonem, 1908.....	211
Obrázek 212 Ha 1697, Jan Havlasa nad Grand Canyonem, 1953	211
Obrázek 213 Ha 1450, Sierra Nevada, 1955	212
Obrázek 214 Ha 1762, maketa deníku nebo knihy z výletu do hor, 50. léta.....	212
Obrázek 215 Ha 1664, Jan Havlasa u knihovny ve svém domě v Los Angeles, 50. léta.....	213

MgA. Adam Kencki

**Fotografická tvorba spisovatele, cestovatele a diplomata Jana
Havlasy**

Photographic work of writer, traveller and diplomat Jan Havlasa

Disertační práce

Publikace neprošla jazykovou ani redakční úpravou.

Rok vydání 2024